ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS

ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 2 (18)
(маҷаллаи илмӣ)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 2 (18)
(научный журнал)

THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 2 (18)
(science journal)

Душанбе, 2019

Сармуҳаррир

Хайрзода Ш.Қ. – сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. – муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Қудратов Р.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳимзода Ш.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозоров Ш.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоахмедов Ф. – доктори илмҳои техникӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Усмонов Н.У. – доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозорова С.Ш. – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳақназаров А. – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аслонова Н.Н. – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Нурализода А.Н. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини аввал, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аламшоев А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоев Ғ. – номзади илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Ҷ.Р. – номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Носиров С.Ш. – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Ҳ. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
тахти №082/МҶ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2019
Паёми молия ва иқтисод

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

№ 2 (18)

(научный журнал)

Душанбе, 2019

Главный редактор
Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:
Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета
Кандиёрова Д.О. – зам. гл. редактора, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:
Кудратов Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета
Рахимзода Ш.М.- доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета
Базаров Ш.Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета
Шарифов З.Ш. - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета
Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры финансово-экономического права и антикоррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета
Мирзоахмедов Ф. – доктор технических наук, профессор кафедры математико-информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета
Усмонов Н.У. – доктор физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета
Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета
Базарова С.Ш. – доктор педагогических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета
Хакназаров А. - доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета
Аслонова Н.Н. - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета
Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета
Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета
Нурализода А.Н. - кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной части Таджикского государственного финансово-экономического университета
Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета
Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета
Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета
Аламшоев А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета
Мирзоев Г. – кандидат философских наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета
Шарипов Дж.Р. - кандидат политических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета
Носиров С.Ш. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета
Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.
Журнал регистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.
Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2019
Финансово-экономический Вестник

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN

(science journal) № 2 (18)

Dushanbe, 2019

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K - chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vise-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Kudratov R.R. – doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Rahimzoda Sh.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics

Bozorov Sh.Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Ismailov Sh.M. – doctor of Law, Professor of the Department of Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoakhmedov F. – doctor of Technical sciences, Professor of the Department of Mathematics and Information Modeling of the Tajik State University of Finance and Economics

Usmonov N.U. – doctor of physics and mathematics, Professor of the Department of Higher mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

BozorovaS.Sh. – doctor of Pedagogical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Haknazarov A. - doctor of Historical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Aslonova N.N. - doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulationof the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B.. - candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Nuralizoda A.N. - candidate of Economic sciences, associate professor, Vise-Rector for Academic Affairs of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vise-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department ofTax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Alamshoev A. - candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of International finance-credit Relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoev Gh. – candidate of Philosophy , Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov J.R. - candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Nosirov S.Sh. – candidate of Pedagogical sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, associate professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registed in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2019

The Finance and Economic Bulletin

УДК 336.71

БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ: ПРИНСИПҲОИ УМУМӢ ВА ХОСИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ

Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ *– номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон:* +(992) 2310201

Мақола ба таҳлили афзалият ва бартарияти низоми бонкдории исломӣ ва заминаҳои ташаккули он бахшида шуда, дар он принсипҳои умумӣ ва хоси низоми мазкур баррасӣ гардидааст. Вобаста ба ин дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи таҷрибаи баъзе давлатҳое, ки дар он низоми бонкдории исломӣ истифода мешавад, умумият ва фарқияти принсипҳои истифодашаванда муқоиса ва мушаххас карда шудааст. Дар мақола исбот шудааст, ки фарқияти принсипҳои низоми бонкдории исломӣ ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии давлатҳои алоҳида вобаста буда, афзоиши шумораи муштариёни чунин низом зарурати тавсеа ва истифодаи фаъоли онро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён овардааст.

Калидвожаҳо: *бонк, бонкдории исломӣ, унсури рибо, фоида ва зарар, принсипҳои шариат, принсипи қарзи ҳасана, принсипҳои муробаҳа, талаботи муштариён, низоми бонкӣ, низоми молиявии ҷаҳонӣ.*

ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ: ОБЩИЕ И ЧАСТНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Хайрзода Шукрулло Курбонали *– кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон:* +(992) 2310201

Статья посвящена анализу преимуществ, предпосылок формирования исламского банкинга, а также рассмотрению общих и частных принципов данной системы. В этой связи, на основе всестороннего анализа опыта некоторых стран, где применяются принципы исламского банкинга, проведен сравнительный анализ общих и частных принципов исламской банковской системы. В статье обосновано, что разница в применяемых принципах связана с особенностями нормативно-правовых актов этих стран, а рост количества клиентов данной системы доказывает необходимость использования данной системы в экономике Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *банк, исламский банкинг, элемент риба, прибыль и убытки, принципы шариата, принципы хасана, принципы мурабаха, потребности клиентов, банковская система, мировая финансовая система.*

ISLAMIC BANKING: GENERAL AND PRIVATE PRINCIPLES OF ITS USE IN FOREIGN COUNTRIES

Khairzoda Shukrullo Kurbonali *- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finace and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: +(992) 2310201*

The article is devoted to the analysis of the advantages and prerequisites of the formation of Islamic banking, as well as the consideration of the general and particular principles of this system. In this regard, on the basis of a comprehensive analysis of the experience of some countries where the principles of Islamic banking are applied, a comparative analysis of general and particular principles of the Islamic banking system has been carried out. The article stresses that the difference in the applied principles is related to the peculiarities of the regulatory legal acts of these countries, and the growing number of clients of this system proves the need to use this system in the economy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *bank, Islamic banking, riba element, profit and loss, shariat principles, hasana principles, murabah principles, customer needs, banking system, global financial system.*

Фаъолияти бонкдории исломӣ бо хусусиятҳои фаъолияти худ аз бонкҳои анъанавӣ бо унсури рибо фарққунанда мебошад. Маҳз истифода набурдани фоиз дар гузаронидани амалиёт ва хизматрасониҳо нуфузи бонкдории исломиро дар низоми молиявии ҷаҳонӣ боло бурдааст.

Хизматрасониҳое, ки бонкҳои исломӣ пешниҳод мекунанд, бояд аз бонкҳои анъанавӣ ба таври куллӣ фарққунанда бошанд. Таҷрибае, ки бонкҳои исломӣ доранд, ба онҳо на танҳо дар пешниҳоди хизматрасониҳои ҳамаҷониба, балки дар омӯхтани талаботи муштариён кумак мерасонад.

Аксарияти бонкҳои исломӣ дар бозор танҳо 30-40 сол аст, ки вуҷуд доранд. Дар ҳақиқат, як қатор бонкҳои исломӣ дар аввалҳои асри XX таъсис шудаанд. Масалан, бонкҳои исломии Индонезия дар охири солҳои 1990-ум пас аз он ки давлат бӯҳрони иқтисодиро аз сар гузаронид, таъсис дода шуданд. Гарчанде ки ин бонкҳо дар сатҳи аввалини рушд қарор дошта бошанд ҳам, аксарияти онҳо хизматрасониҳоеро пешниҳод мекунанд, ки ба муштариён қулай аст. Муштариёни ин бонкҳо ҳам мусулмонон ва ҳам ғайримусулмонон мебошанд. Масалан, Бонки исломии Малайзия Берҳад, ки соли 1984 таъсис шудааст, дар охири августи соли 1993 – 350000 муштарӣ дошт, ки аз ин 17000 нафар мусулмон буданд. Дар охири соли 2017 шумораи муштариён зиёда бо 2,5 млн. расид, ки 10%-и онро муштариёни ғайримусулмон ташкил мекард. Ба монанди ин, Бонки муомилоти Малайзия Берҳад, ки фаъолияти худро ҳамчун бонки исломӣ аз соли 1999 оғоз намудааст, дар охири соли 2016 қариб 10%-и муштариёни он ғайримусулмон буданд.

Дар баробари комёбиҳои бонкҳои исломии ҷудогона низоми бонкии исломӣ тавонист худро ҳамчун идоракунандаи иқтисодиёти давлат муаррифӣ намояд. Масалан, вақте ки дар Эрон ва Покистон низоми молиявии хусусиро исломӣ кунониданд, ба он хунукназарона назар мекарданд. Лекин пас аз як даҳсолаи ҷорӣ намудани низоми бонкии исломӣ дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо камбудиҳо ба назар мерасид. Баръакс, мувофиқи маълумоти омории ХБА маблағи пасандозҳо дар ин ду мамлакат афзуд. Масалан, пас аз милликунонии низоми бонкии худ соли 1980 маблағи умумии пасандозҳо дар бонкҳои Эрон 980,88 млрд. риёли эронӣ дар суратҳисоби ҷорӣ ва 1776,74 млрд. риёли эронӣ дар суратҳисоби амонатӣ мавҷуд буд. Дар охири соли 1986 ин рақамҳо 2 маротиба афзуд, яъне - 2864,9 млрд. риёли эронӣ дар суратҳисоби ҷорӣ ва 4339,2 млрд. риёли эронӣ суратҳисоби амонатӣ. Дар охири соли 2017 маблағҳо то 853093,3 млрд. риёли эронӣ дар суратҳисоби ҷорӣ ва то 969654,5 млрд. риёли эронӣ дар суратҳисоби амонатӣ зиёд гардид.

Дар асоси маълумоти боло метавон гуфт, ки низоми бонкии исломӣ дар амал татбиқшаванда мебошад.

Истифодаи ин принсипҳо аз омилҳои зерин вобаста аст:

- агар давлат сиёсатеро мавриди истифода қарор диҳад, ки он имконияти рушди низоми бонки исломиро фароҳам орад.

- агар бонк дар давлате фаъолият кунад, ки дар он ҷо бонки марказӣ бо рушди низоми бонкии исломӣ алоқаманд нест, дар ин ҳолат принсипҳоро худи бонк интихоб мекунад.

Маҷмӯи принсипҳои шариат, ки аз ҷониби бонкҳои исломӣ истифода мегарданд, ба 5 гурӯҳ ҷудо мешаванд: принсипи иштирок дар фоида ва зарар; принсипҳои ба фурӯш асосёфта; принсипҳое, ки ба боҷ ва

пардохтҳо асос ёфтааст; принсипи ройгон пешниҳод намудани хизматрасониҳо (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Принсипҳои истифодабарандаи шариат дар бонкҳои исломӣ

Давлатҳо	Иштирок дар фоида ва зарар	Хариду фурӯш	Комиссия, пардохтҳои ҳатмӣ	Хизматрасонии ройгон	Дигар усулҳо
Эрон	Шарикии шаҳрвандӣ, шарикии ҳуқуқӣ, сармоягузориҳои мустақим, музораба, мосакат	Шартномаи форвардӣ, фурӯши пардохтҳои қисмӣ	Ҷоала, савдои уҳдадории қарзӣ, харид бо пардохтҳои қисмӣ	Қарзи ҳасана	Музораба
Малайзия	Музораба, мушорака	Муробаҳа, байъ би саман аҷил, байъ ал-инах, байъи салам, байъ ал истиҷор, сарф	Ал-иҷора сумма, ал байъ, ал иҷора кафола, ал вакола, ал ҳавола, ал уҷр	Ал-қарз ул ҳасана	Байъ ал дайн, ал вадиа, ядхамана, ар раҳм, ҳиба
Покистон	Иштирок дар фоида ва зарар, иштирок дар сармояи оинно-мавӣ, хариди саҳмия, сертифи-катҳои муҳлатнок, сертификатҳои музораба, иштирок дар иҷора	Созишнома оид ба пас харидан, зиёдшавӣ, камшавӣ	Иҷора, харид бо пардохтҳои қисмӣ, хароҷотҳо барои рушд, пардохти хизматрасонӣ, маблағгузорӣ бо пардохти хизматрасонӣ	Қарзи ҳасана	
Бангладеш	Музораба, мушорака	Бан муробаҳа, байъи салам, байъи муаҷҷал, харид ва гуфтушунид	Харид бо пардохтҳои қисмӣ, комиссия, пардохти хизматрасонӣ	Қарз	
Кувайт	Музораба	Муробаҳа, истисно	Иҷора, комиссия, пардохти хизматрасонӣ,	Қарзи ҳасана	
Урдун	Музораба, мушорака	Муробаҳа, салам	Комиссия, иҷора, пардохти хизматрасонӣ	Қарзи ҳасана	Амонат
Баҳрайн	Музораба, мушорака	Салам, истисно, табаррук, муробаҳа	Комиссия, пардохти хизматрасонӣ, иҷора, иҷора ва иктина	Қарзи ҳасана	Амонат
Туркия	Иштирок дар фоида ва зарар		Иҷора, пардохти хизматрасонӣ		Амонат
АМА	Музораба, мушорака	Муробаҳа, истисно	Пардохти хизматрасонӣ, иҷора, вакола	Қарзи ҳасана	Амонат
Индонезия	Музораба, мушорака	Муробаҳа, истисно		Қарз	Вадиа

Дар ҷадвал умумият ва фарқияти истифодабарии принсипҳои шариат дар байни бонкҳои Эрон, Малайзия, Покистон, Бангладеш, Кувайт, Урдун, Баҳрайн, АМА ва Туркия оварда шудаанд:

1. Малайзия ягона давлате мебошад, ки истилоҳоти иқтисодии арабиро барои ифодаи ҳамаи принсипҳои шариат дар амалиёти бонкии исломӣ мавриди истеъмол қарор доранд, истифода мебарад. Маъмулан калимаҳои арабӣ, ки аз ҷониби ҳамаи бонкҳои исломӣ истифодашаванда инҳоянд: музораба, мушорака, муробаҳа, иҷора ва қарз-ул-ҳасана (қарзи ҳасана).

2. Дар тарзи навишт ва талаффузи калимаҳо фарқият дида мешавад. Масалан, принсипи музораба: дар Эрон калимаи музорабе, дар Малайзия калимаи ал-мудараба, дар Покистон ва Бахрайн калимаи модараба, дар Кувайт ва Урдун калимаи мударабат истифода мешавад.

Фарқияти талаффуз ва навиштор дар дигар принсипҳо низ дида мешавад. Дар низоми бонкии Туркия калимаҳои арабиро дар принсипҳои худ истифода намебаранд.

3. Эрон дорои принсипҳои иловагӣ, алалхусус ширкати шаҳрвандӣ, сармоягузориҳои мустақим нест, лекин ин принсипҳо дар асоси принсипи иштирок дар фоида ва зарар дида мешавад.

4. Дар байни принсипҳое, ки аз тарафи аксарияти бонкҳои исломӣ истифода мешаванд, инҳо мебошанд: муробаҳа, салам ва истисно. Баҳрайн принсиперо истифода мебарад, ки дигар бонкҳо истифода намебаранд: табаррук - ин принсип бо маблағгузории хариду фурӯши амвол ба воситаи тарафи сеюм мебошад. Сарф ин амалиёти хариду фурӯши асъор мебошад.

5. Шумора ва навъҳои принсипҳои шариат, ки дар пардохтҳо, ҳаққи хизмат ва хароҷоти ҷорӣ истифода мешаванд, инчунин аз якдигар фарқ доранд. Малайзия ва Покистон 5-6 принсипро истифода мебаранд, Бангладеш бошад, 7 принсипро ва Эрон – 5.

6. Дар байни принсипҳое, ки аз тарафи давлати мушаххас истифода мешавад: дар Эрон – ҷоала ва дар Малайзия – уҷр аст, ки ин ду принсип аз якдигар ягон фарқияте надоранд.

7. Принсипи баймуаззал (байъи муаҷҷал) дар Бангладеш истифода мешавад, дар Малайзия бошад, принсипи байъ бӣ саман аҷил (фурӯш бо нархҳои мавқуфгузошташуда) ва дар Эрон принсипи фурӯш бо қарз.

8. Гарчанде ки бонкдории исломӣ дар Покистон ва Малайзия бисёр принсипҳои шариатро дар бар мегиранд, инҳо метавонанд бо принсипи пардохти ҳаққи хизмат муттаҳид карда шаванд.

9. Принсипи қарзи ҳасана ё ин ки хизматрасонии қарзи бефоиз аз ҷониби бонкҳои исломӣ васеъ истифода мегардад. Танҳо Эрон ва Кувайт ин принсипро барои қабули пасандоз истифода мебаранд, вале дигар бонкҳо бошанд, барои маблағгузорӣ истифода мебаранд. Бонкҳои исломии Судон бошанд, ин принсипро истифода намебаранд.

10. Принсипҳое ҳастанд, ки аз тарафи бонкҳои исломии давлатҳои мушаххас истифода мешаванд. Масалан, ҷоаля, музараа ва масокат дар Эрон истифода мегарданд, дар Малайзия бошад, ар-раҳн ва ал-вадиа. Принсипи раҳн бо гарав алоқаманд аст. Ба бонкҳои исломӣ ҳимоя ва кафолати муайян дар пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ зарур аст.

11. Туркия давлатест, ки аз ҳама кам шумораи принсипҳои шариатро нишон медиҳад. Дар ҳақиқат, бонкҳои исломии Туркия - Туркиё финанс ва Банк Эйҷа принсипҳои шариатро, ки истифода менамоянд, умуман нишон намедиҳанд.

Дар фарқияти принсипҳои бонкҳои исломӣ истифодабаранда сабабҳое ҳастанд, ки нақши асосӣ мебозанд. Якум, бонкҳои исломии давлатҳо ба қонунҳои давлати худ тобеъ мебошанд. Ба ғайр аз ин, ҳар як

давлати мусулмонӣ дорои ҳукумати динӣ мебошад, ки барои танзим ва назорати фаъолияти бонкҳои исломӣ ҷавобгӯст. Ҳукуматҳои динии ин ё он давлат аз ҳукумати динии давлатҳои дигар вобаста нест.

Бонкҳои исломӣ, инчунин ба муштариёни худ механизмҳои маблағгузориро пешниҳод мекунанд. Дар фаъолияти бонкдории исломӣ маблағгузории тиҷоратӣ ба кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат ҷудо мешаванд. Маблағгузорие, ки ба шахсони воқеӣ пешниҳод мегардад, кумаки молиявиро дар шакли қарзҳои манзиливу истеъмолӣ дар бар мегирад. Ҳамаи маблағгузориҳо ба иштирок дар фоида ва зарар асос ёфтааст. Принсипҳои маблағгузорие, ки аз ҷониби бонкҳои исломӣ истифода мешаванд, асосан аз қонунгузорие, ки фаъолияти бонкҳои исломиро ба танзим медарорад, вобастагӣ дорад.

Аз сабаби он ки дар фаъолияти бонкҳои исломӣ пешниҳоди қарз ба ғайр аз принсипи *қарз ул-ҳасана* манъ аст, ҳамаи амалиёти молиявии онҳо ба принсипи иштирок дар фоида ва зарар ё худ дар принсипи пардохтҳо ва комиссияҳо асос ёфтааст.

Принсипҳои музораба ва мушорака барои зиёд кардани сармояи гардони фаъолияти тиҷоратӣ васеъ истифода мешаванд. Принсипҳои муробаҳа, байъи муаҷҷал ва иҷора дар маблағгузории аз ҷониби муштариён ба даст овардани воситаҳои асосӣ истифода мешаванд. Принсипҳои маблағгузорӣ, ки аз ҷониби бонкҳои исломӣ истифода мешаванд, дар аксари ҳолат аз қонунгузории фаъолияти онҳоро танзимкунанда вобаста аст.

Таҷрибаи фаъолияти бонкдории исломӣ нишон медиҳад, ки сол то сол теъдоди муштариён ва дороиҳои ин бонкҳо дар афзоиш қарор доранд. Буҳрони молиявии ҷаҳонӣ нишон дод, ки хизматрасонӣ аз рӯйи принсипҳои бонкдории исломӣ нисбат ба бонкҳои анъанавӣ 2 баробар зиёд қарз пешниҳод намуда, нисбат ба бонкҳои анъанавӣ камтар зарар дидаанд.

Хусусияти хоси фаъолияти бонкҳои исломӣ ин рад кардани фоизи қарз мебошад, ки як қисми асосии низоми молиявии ҷаҳониро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, бонкҳои исломӣ тавонистаанд, ки ба тартиби фаъолияти низоми молиявии дигар давлатҳо таъсир расонанд ва мавқеи худро дар низоми бонкии ҷаҳонӣ торафт зиёд намоянд.

Адабиёт

1. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс. / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2008. – 288с.
2. Мирошник Е. Н. Исламские банки. / Е. Н. Мирошник /Банковское дело. 1999. - №8.- С. 20-21.
3. Судин Харон. Исламская финансовая и банковская система: философия, принципы и практика. / Х. Судин, Ван Нурсофиза Ван Азми. - Казань: Линова-Медиа, 2012. - 536 с.
4. Хайров Ш. Эволюция исламских банков и их роль в становлении рыночных отношений в Республике Таджикистан. Монография. / Ш. Хайров. – Душанбе, 2015. – 234с.
5. Хайров Ш.Қ. Низоми молиявӣ ва бонкдории исломӣ. / Ш.Қ. Хайров. – Душанбе, 2017. – 210с.
6. Гамелин П. Беспроцентная прибыль. / П. Гамелин // Эксперт. – 1997. -№41. - С. 94-97.
7. Лаълбеков И. Низоми бонкии исломӣ. / И. Лаълбеков. – Душанбе, 2009. – 244с.

УДК 519.863:338.3

РАСЧЕТ И АНАЛИЗ ЭКСПОРТА С ПОМОЩЬЮ МОДЕЛИ «ЗАТРАТЫ-ВЫПУСК»

Мирзоахмедов Фахриддин *- доктор технических наук, профессор кафедры математического и информационного моделирования, Таджикский государственный финансово-экономический университет, 734045, г. Душанбе ул.Нахимова 64/14, тел.: (+992) 935572424, e-mail: mirfakh@mail.ru,*

Наджмиддинов Асадулло Мирзоевич *- кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой математического и информационного моделирования, Таджикский государственный финансово-экономический университет, 734067, Республика Таджикистан г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Тел.: (+992) 93-912-72-72, e-mail: asadullo-tj@mail.ru*

Статья содержит вопросы применения методологии «затраты-выпуск» или межотраслевого баланса (МОБ) Леонтьева как инструмента комплексного экономического анализа и прогнозирования. Произведенные по такой методологии прогнозы ориентированы на конечный спрос в отраслях национальной экономики. При построении модели прогноза исходили из принципа инвестирования и мультипликативного эффекта нацеленного на увеличение объема экспорта и роста реального валового внутреннего продукта (ВВП).

Следует подчеркнуть, что межсекторальные взаимодействия не исчерпываются влиянием ВВП на промежуточную продукцию и взаимным влиянием промежуточной продукции на ВП. Важнейшим каналом, мультиплицирующим эффект от первоначального импульса увеличения производства, является воздействие возросших (в силу роста производства) доходов на ВВП всех секторов экономики. Этот рост доходов через ВВП (потребление населения, государственный спрос, инвестиции и экспорта) оказывает дополнительное воздействие на промежуточное потребление и продукцию всех без исключений видов экономической деятельности.

Ключевые слова: *межотраслевой баланс, коэффициенты прямых и полных материальных затрат, валовый выпуск, конченный спрос, мультипликативный эффект, межсекторальное взаимодействие, промежуточный продукт, первоначальный импульс, рост производства и доходов, государственный спрос, инвестиция, экспорт, промежуточное потребление, экономическая деятельность.*

ҲИСОБ ВА ТАҲЛИЛИ СОДИРОТ ТАВАССУТИ МОДЕЛИ «ХАРОҶОТ-ИСТЕҲСОЛ»

Мирзоахмедов Фахриддин *- доктори илмҳои техникӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон 734067, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 935572424. E-mail.ru: mirfakh@mail.ru.*

Наҷмиддинов Асадулло Мирзоевич *- номзади илмҳои физика-математика, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 93-912-72-72. E-mail.ru: asadullo-tj@mail.ru*

Мақолаи мазкур масъалаҳои муосири истифодаи модели «хароҷот-истеҳсолот», ё ки модели мувозинати байнисоҳавии Леонтевро дар бар мегирад, ки вай ҳамчун олоти таҳлили пурраи макроиқтисодӣ ва дурнамо ба ҳисоб меравад. Дурнамоӣ таваcсути ин методологияи ҳисобкардашуда ба самти талаботи охирон ё ин ки маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) соҳаҳои иқтисоди миллӣ равона карда шудааст. Ҳангоми сохтани модели дурнамо тавассути принсипи сармоягузорӣ ва таъсири мултипликатсионӣ барои зиёд намудани ҳаҷми содирот ва афзоиши воқеии ММД равона карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки алоқамандии байнисоҳавӣ бо таъсири ММД ба маҳсулоти мобайнӣ ва алоқамандии байниҳамдигарии маҳсулоти мобайнӣ ба маҷмӯи маҳсулоти умумӣ (ММУ) ба итмом намерасад. Муҳимтарин самти самараи мултипликатсионӣ ин такони ибтидоӣ ба афзуншавии истеҳсол ва таъсири он ба даромади ММД дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт мебошад. Ин афзоиши даромад тавассути ММД (истеъмоли

аҳолӣ, талаботи давлат, сармоягузорӣ ва содироти соф) ба талаботи мобайнӣ ва маҳсулоти тамоми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (беистисно) таъсири иловагӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: *мувозинатии байнисоҳавӣ, коэффитсиентҳои хароҷоти материалии мустақим ва пурра, маҷмӯи истеҳсол, талаботи ниҳоӣ, самараи мултипликативӣ, алоқамандии байнисоҳавӣ, маҳсулоти мобайнӣ, рушди истеҳсолот ва даромад, талаботи давлатӣ, сармоягузорӣ, содирот, истеъмолоти миёна, фаъолияти иқтисодӣ.*

CALCULATION AND ANALYSIS OF EXPORT WITH THE HELP OF THE COST-ISSUE MODEL

Mirzoohmedov Fakhriddin *- Doctor of Technical Sciences, Professor, Department of Mathematical and Information Modeling Tajik State Financial and Economic University, 734045, Dushanbe 64/14 Nakhimov St., tel .: (+992) 935572424, e-mail: mirfakh@mail.ru*

Najmiddinov Asadullo Mirzoevich *- Candidate of Physics and Mathematics, docent head of the department mathematical and information modeling, Tajik state financial and economic university, 734067, Tajikistan Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, Tel.: (+992) 93-912-72-72, e-mail: asadullo-tj@m*

The article contains questions about the use of the input-output methodology or Leontiev's intersectoral balance sheets (MOB) as a tool for integrated economic analysis and forecasting. The forecasts made according to this methodology are focused on final demand in the sectors of the national economy. When building a forecast model, they proceeded from the principle of investment and the multiplicative effect aimed at increasing exports and real gross domestic product (GDP) growth.

It should be emphasized that the intersectoral interaction is not exhausted by the influence of GDP on intermediate products and the mutual influence of intermediate products on VP. The most important channel that multiplies the effect of the initial impulse to increase production is the impact of increased (due to production growth) income on the GDP of all sectors of the economy. This increase in income through GDP (population consumption, government demand, investment and exports) has an additional effect on intermediate consumption and production of all types of economic activity.

Keywords: *Intersectoral balance, coefficients of direct and full material costs, gross output, downstream demand, multiplier effect, intersectoral interaction, intermediate product, production and income growth, government demand, investment, export, intermediate consumption, economic activity.*

В современном экономическом сообществе все большее внимание уделяется проблемам макроэкономического государственного регулирования, то есть разработке эффективных методов воздействия государства на функционирование национальной экономики.

Данная проблема усложняется тем, что множество проектов и программ, реализуемых органами власти, отличаются друг от друга масштабностью и вовлечением большого количества отраслей (секторов) экономики. Сюда относятся проекты, связанные с привлечением внутренних и внешних инвестиций, а также в области анализа, планирования и прогнозирования с учетом обеспечения экономической безопасности и многие другие, например, «Программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы» [1].

Для реализации указанных проектов и программ, необходимо построение реальных моделей, с помощью которых можно достаточно точно прогнозировать процессы и, следовательно, принимать оптимальные решения.

Фундаментом для моделирования и прикладного анализа вариантов экономической политики могут служить модели, содержащие *экономическое равновесие* (баланс), для существования которых должны выполняться следующие условия:

- первое - определяет затраты и выпуск отраслей в *количественном выражении*;
- вторoе - *цены*, денежные поступления и издержки.

Одна из моделей, которая отвечает этим условиям, является модель межотраслевого баланса (МОБ), позволяющая учитывать взаимосвязи между всеми отраслями экономики. Основная идея модели МОБ достаточно проста: "чтобы что-то произвести, нужно что-то затратить".

Теоретической основой для балансового анализа является модель МОБ Леонтьева или таблица «Затраты-Выпуск» [2,3]. После приобретения независимости Республики Таджикистан сформулировалась таблица «Затраты–Выпуск», составленная из таблицы «Ресурсы-Использование», которая, в свою очередь, впервые была с формирована в 2015 году Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан по итогам экономической деятельности за 2011 год [4]. Таблицей охвачены 51 активные отрасли национальной экономики на основе Международного стандарта отраслевой классификации [5], которые мы представим в виде 5 секторов: *сырьевая*; *промышленность*; *строительство; услуги и финансы.*

Здесь финансовый сектор, состоящий из банковских и небанковских финансовых учреждений и организаций не только удовлетворяет потребности в финансовых услугах, но и стимулирует экономический рост путем обеспечения притока капитала в разные отрасли (особенно экспорто-ориентированных) экономики.

При производстве товаров и услуг в каждом секторе расходуются ресурсы в виде сырья, рабочей силы, оборудования и др., они производятся как в других секторах экономики, так и в данном секторе. Это означает, что каждый сектор экономики выступает в системе межотраслевых связей, одновременно производителем и потребителем.

Такая классификация данных таблицы «Ресурсов-Использования» отраслей по секторам дает возможность экономико-математические прогнозирования экспорта и сопутствующих показателей визуальными.

Цель балансового анализа заключается в определении, сколько продукции должен произвести каждый сектор для того, чтобы удовлетворить все потребности экономической системы в продукции.

Рассмотрим один из разновидностей статической межсекторальный модели МОБ, содержащий информационную таблицу 1, связанную с показателями производства и распределения продукции и услуг за год. Для этого, введем следущие обозначения: n-количество взаимосвязанных секторов; $i, j = 1,2,...,n$ - соответственно индексы срок и столбцов, производящих и потребляющих секторов; $x_{ij}, i, j = 1,2,...,n$ - затраты i -го сектора на производство продукции j -го сектора; $y = (y_i, i = 1,2,...,n)^T$ -вектором конечного продукта (спроса), здесь y_i– объем конечной продукции произведённые i–м секторе, сумма которых составляет ВВП:

С учетом введённых обозначений валовой продукт (ВП) i-го сектора x_i равен суммарному объему промежуточной продукции x_{ij}, потребляемой n секторами и конечному продукту y_i (или ВВП) который определялся согласно уравнениям МОБ или *модели Леонтьева* [2]:

$$x_i = \sum_{j=1}^{n} x_{ij} + y_i, \quad i = 1,...,n. \qquad (1)$$

Эта математическая модель МОБ имеет вид системы n линейных алгебраических уравнений с 2n неизвестными, где для выделенных секторов, матрица межсекторального обмена $[x_{ij}, i, j = 1,2,...,n]$, построенного на основе таблицы «Ресурсы-Использование» имеет следующий вид (в *тыс. сомони, в текущих ценах*):

$$[x_{ij}] = \begin{pmatrix} 5\,238\,555.34 & 556\,352.55 & 117\,592.89 & 494\,200.55 & 44\,463.53 \\ 23\,486\,.09 & 272\,599.66 & 249\,139.94 & 66\,194.96 & 626.32 \\ 12\,449.76 & 3\,706.51 & 67\,016.39 & 66\,995.29 & 6\,658.97 \\ 604\,090.62 & 332\,713.36 & 744\,232.57 & 4\,484\,713.50 & 293\,476.25 \\ 83\,230.07 & 9\,820.07 & 117\,892.48 & 607\,537.61 & 218575.16 \end{pmatrix}.$$

Матрица $[x_{ij}]$, на основе которого строится модель МОБ, является наиболее комплексной числовой моделью национальной экономики, включающая информацию о промежуточной продукции по всем видам экономической деятельности, материальных затратах на ее производство, материальных и финансовых потоках, создании стоимости и формировании цен, налогах, экспорта, импорта и т.д.

Модель МОБ является экономико-математической балансовой моделью, характеризующая межсекторные производственные взаимосвязи в экономике страны и составляется в денежных и натуральных формах и позволяет провести сценарий развития экономики отдельных стран и мировой экономики, при этом можно:

- произвести анализ и прогнозирование развития основных секторов национальной экономики на различных уровнях - региональном, внутри секторальном, межпродуктовом;
- произвести объективное и актуальное прогнозирование темпов и характера развития национальной экономики;
- определить характеристику основных макроэкономических показателей, при которых наступит состояние равновесия национальной экономики;
- рассчитать прямые и полные затраты на производство определенной единицы блага;
- определить ресурсоемкость всей национальной экономики и отдельных ее секторов;
- определить направления повышения эффективности и рационализации внутригосударственного и международного разделения труда.

Наличие информации таблицы «Ресурсов-Использования» о производстве, распределении продукции и образовании валовой добавленной стоимости (ВДС), содержащий в $[x_{ij}]$, делает МОБ инструментом анализа межсекторальных взаимодействий. Поскольку при этом соблюдается равенство ВП как по строке (распределение продукции), так и по столбцу (структура затрат), возникает возможность анализировать последствия изменения ситуации в секторах экономики.

С учетом матрицы $[x_{ij}]$ и заданном векторе ВП

$x = (16\ 119\ 144 \quad 1\ 579784 \quad 5\ 211\ 989 \quad 14\ 366\ 491 \quad 14\ 084\ 545)^{\text{T}}$,

вычислим матрицу А *коэффициентов* $a_{ij} = x_{ij} / x_j, x_j > 0, i, j = 1,2,...,n$ - *прямых материальных затрат (input–output coefficients, технологические коэффициенты)* i-го сектора на производство единицы продукции j -го сектора:

$$A = (a_{ij}) = \begin{pmatrix} 0,32499 & 0,35217 & 0,02256 & 0,03440 & 0,00316 \\ 0,00146 & 0,17256 & 0,04780 & 0,00461 & 0,00004 \\ 0,00077 & 0,00235 & 0,01286 & 0,00466 & 0,00047 \\ 0,16155 & 0,21061 & 0,14279 & 0,31216 & 0,02084 \\ 0,01757 & 0,02521 & 0,02262 & 0,04229 & 0,01552 \end{pmatrix}$$

Поскольку для элементов a_{ij} матрицы А выполняются следующие условия:

$$o \le a_{ij} < 1, \ i, j = 1,2,..., n. \ , \ \sum_{i=1}^{n} a_{ij} < 1, j = 1,2,...,n..,$$

поэтому она является продуктивной (productive), т.е. для любого вектора $y \ge 0$ существует решение $x \ge 0$ уравнения (1). Величины a_{ij} не зависят от объёма производства и являются относительно стабильными величинами по времени, т.е. являются постоянными. Коэффициенты прямых материальных затрат a_{ij} отражают удельный вес продукции одного сектора в валовом выпуске другого сектора. Подставляя величины $x_{ij} = a_{ij} x_j, i, j = 1,2,...,n$ в (1), то балансовые соотношения (2) записываются следующем образом:

$$x_i = \sum_{j=1}^{n} a_{ij} x_{ij} + y_i, \quad i = 1,...,n. \qquad (2)$$

Уравнение (2) приводит нас к центральному вопросу межсекторального анализа: как изменится обёъм выпуска сектора x_i, если при фиксированном коэффициенте прямых затрат a_{ij}, значение конечного продукта y_i изменяется на некоторую величину.

Поскольку матрица Леонтьева A , состоящая из коэффициентов прямых затрат a_{ij}, позволяет установить прямые производственные связи между секторами, несет информацию о сложившейся структуре межсекторальных связей, то для удобства анализа и компактного проведения расчетов, систему (3) представим в матричной форме модели Леонтьева[2]:

$$x = Ax + y. \qquad (3)$$

Здесь $y = (y_i, i = 1,2,...,n)^T$ и $x = (x_i, i = 1,2,...,n)^T$ соответственно являются вектора-столбцов конечного и валового продуктов.

Поскольку известны A и x из (4), получим *нормативный метод расчета* y:

$$y = (E - A)x, \qquad (4)$$

где Е-единичная матрица. Согласно (4) для всех секторов, находим вектор ВВП:

$y = (9\ 667\ 979 \quad 967\ 737 \quad 5\ 055\ 162 \quad 5\ 907\ 264 \quad 12\ 817\ 490\ )^{\text{Т}}.$

Следует подчеркнуть, что межсекторальные взаимодействия не исчерпываются влиянием *ВВП* на промежуточную продукцию и взаимным влиянием промежуточной продукции на *ВВ отраслей*. Важнейшим каналом, мультиплицирующим эффект от первоначального импульса увеличения производства, является воздействие возросших (в силу роста производства) доходов на ВВП всех секторов экономики. Этот рост доходов через ВВП (потребление населения, государственный спрос, инвестиции и экспорта) оказывает дополнительное воздействие на промежуточное потребление и продукцию всех секторов без исключений видов экономической деятельности.

При этом, хотя извстны ВП каждого сектора x_i, для экономического анализа и воздействия мультипликативного эффекта , рассмотрим другие представления ВП. Если матрица $(E - A)$ невырожденная, то есть $\det(E - A) \neq 0$, тогда, решая матричное уравнение (4) относительно *x*, получим ВП следующим образом:

$$x = (E - A)^{-1} y = By, \qquad (5)$$

где $B=(E-A)^{-1}$-матрица обратная к матрице $(E - A)$, является матрицей *коэффициентов полных затрат (total input coefficients)* $b_{ij}, j = 1,2,...,n$:

$$B = (b_{ij}) = \begin{pmatrix} 1,5024 & 0,6604 & 0,0781 & 0,0805 & 0,0066 \\ 0,0048 & 1,2130 & 0,0601 & 0,0088 & 0,0003 \\ 0,0029 & 0,0059 & 1,0144 & 0,0071 & 0,0006 \\ 0,3562 & 0,5297 & 0,2485 & 1,4789 & 0,0326 \\ 0,0423 & 0,0657 & 0,0369 & 0,0654 & 1,0173 \end{pmatrix}$$

Диагональные элементы матрицы *B* всегда больше или равно единицы ($b_{ij} \geq 1$). Этот факт интерпретируется так: при увлечении ВВП отраслей на единицу, рост её продукции должен, по меньшей мере, равняться этой «единице прироста ВП или превышать её».

Матрица называется также *обратной матрицей Леонтьева,* или, по аналогии с кейнсианской концепцией мультипликатора, *мультипликатором Леонтьев.* Ее элементы – коэффициент b_{ij} показывает потребность в валовом выпуске продукции отрасли *i* для производства единицы конечной продукции отрасли j. Таким образом, b_{ij} – это коэффициент матричного мультипликатора, показывающий полный прирост ВП, первоначальным источником которого является ВВП.

Матрица В называется также обратной матрицей Леонтьева, или, по аналогии с кейнсианской концепцией *мультипликатором Леонтьева.* Леонтьевский мультипликатор μ_j, показывающий полный прирост ВП, первоначальным источником которого является ВВП на продукцию сектора j, определяется формулой:

$$\mu_j = \sum_{i=1}^{n} b_{ij}, j = 1,2,...,n. \qquad (6)$$

Используя элемент b_{ij} матрицы В по формуле (6), вычислим вектор секторальных *мультипликативных эффектов*:

$\mu = (1,9086\ 2,4747\ 1,4380\ 1,6406\ 1,0574)$.

В соответствии со значениями секторальных мультипликаторов, можно сделать вывод, что при дополнительном инвестировании в ВВП на 1 тыс. сомони, получим увеличение ВП в соответствующие сектора следующим образом: сырьевой сектор – на сумму 1,91 тыс. сомони; сектор промышленности (с учетом перерабатывающей) – на сумму 2,47 тыс. сомони; сектор строительства – на сумму 1,44 тыс. сомони; сектор услуг – на сумму 1,64 тыс. сомони; финансовый сектор – на сумму 1,06 тыс. сомони.

Видно, что по всем секторам произошло изменение ВП, что соответствует пропорциональному воздействию мультипликации, в результате чего соответственно увеличится доля ВП секторов, среди которых базовым является сектор промышленности, где наблюдается самое большое увеличение.

Следует отметить, что отраслевые мультипликаторы Леонтьева целесообразно использовать при распределении ограниченных и особенно дефицитных бюджетных средств, выделенных для инвестирования в привлекательные отрасли в зависимости от их приоритетности, особенно для развития экспорта (или импортозамещение) в различных секторах экономики. Высокая значимость внешнеторговых операций требует поиска возможностей по расширению прогнозного инструментария в части обоснования объёма экспортируемых продукции важнейших секторов экономики.

Для определения экспорта рассмотрим следующую модификацию модели Леонтьева (1):

$$x_i = p_i + y_i, \quad i = 1,...,n, \qquad (7)$$

где

$$p_i = \sum_{j=1}^{n} x_{ij}, i = 1,2,...,n, y_i = c_i + g_i + I_i + Ee_i, i = 1,2,...,n.$$

Здесь p_i - промежуточное потребление на продукт i –го сектора; c_i - личное потребление населения (или домохозяйств) продукции i –го сектора; g_i - государственные расходы (закупки товаров и услуг) –го сектора; I_i - валовые капиталовложения (или инвестиции) i –го сектора; Ee_i-поток экспорта продукции i –го сектора.

Для вычисления объёма экспорта продукции i –го сектора, используем следующее изменение формулы (7) :

$$Ee_i = x_i - p_i - \tilde{y}_i, i = 1,2,...,n, \qquad (7\text{-a})$$

где $\tilde{y}_i$ означает ВВП без экспорта.

Для компактного проведения расчетов, систему (7-а) представим в векторной форме:

$$Ee = x - p - \tilde{y}, \qquad (7\text{-b})$$

где

$x = (x_i, i = 1,2,...,n)^T =$

(16 119 144 1 579784 5 211 989 14 366 491 14 084 545)^T

$p = (p_i, i = 1,2,...,n)^T =$(6 451 16 612 047 156 827 8 459 226 1 267 055)^T

$\tilde{y} = (\tilde{y}_i, i = 1,2,...,n)^T =$(8 609 767 754 962 4 827 084 4 011 782 12 647 607)^T

Согласно (7-b), получим объёмы экспорта по всем секторам:

$Ee = (Ee_i, i = 1,2,...,n)^T$ =(1 058 212,0 1 722 698,4 28 078,4 1 895 482,6 169 882,6 $)^T$.

Видно, что в 2011 году объемы экспорта в анализируемых секторах следующие:

- сырьевой на сумму 1 058 212,0 тыс. сомони;
- промышленность - на сумму 1 722 698,4 тыс. сомони;
- строительство – на сумму 228 078,4 тыс. сомони;
- услуги – на сумму 1 895 482,6 тыс. сомони;
- финансы – на сумму 169 882,6 тыс. сомони.

Суммарный экспорт всех секторов равен 5 074 353,9 тыс. сомони, а фактический экспорт в 2011 году составлял 5 280 000 тыс. сомони. Данное расхождение между суммарными величинами связано с неточностями допущенными при формировании таблицы "Ресурсы-Использование".

Рассмотрим сценарный процесс определения необходимого объёма ВП сектора промышленности при увлечении конечного потребления на 7% и воздействие мультипликативного эффекта на объёмы экспорта секторов экономики.

Тогда ВП для всех секторов определится следующим образом:

$\hat{x} = \Delta X = B\Delta\hat{y}$,

где, $\Delta y = (0\ 1{,}07\ 0\ 0\ 0)$, $\Delta\hat{y} = y^T + \Delta y^T$.

$\hat{x} =$ (16 163 877,0 1 661 954,0 5 212 391,3 14 402 375,1 14 088 998,3).

Видно, что по всем секторам произошло изменение ВП, что соответствует пропорциональному воздействию мультипликации, в результате чего соответственно увеличились доли ВП секторов.

По формуле (7-b) определим экспорт по отдельным секторам:

$\hat{E}e =$ (1 102 945,4 1 737 127,2 228 480,4 1 931 367,1 174 335,5).

В этом случае суммарный экспорт всех секторов равен 5 174 255, 6 тыс. сомони.

По сравнению исходной суммы, экспорт увеличился на 2% или на 99 901,6 тыс. сомони.

Таким образом, увеличение производства в каждом секторе приводит к увеличению ВВП на продукцию, затрачиваемую в процессе их функционирования, что приводит к увеличению объемов экспорта. Однако на этом процесс не заканчивается, поскольку происходит дополнительное увеличение объема затрат по всей структуре экономики.

Следует подчеркнуть, что межсекторальные взаимодействия не исчерпываются влиянием ВВП на промежуточную продукцию и взаимным влиянием промежуточной продукции на ВП. Важнейшим каналом, мультиплицирующим эффект от первоначального импульса увеличения производства, является воздействие возросших (в силу роста производства) доходов на ВВП всех секторов экономики. Этот рост доходов через ВВП (потребление населения, государственный спрос, инвестиции и экспорта) оказывает дополнительное воздействие на промежуточное потребление и продукцию всех без исключений видов экономической деятельности.

Подобный подход в экономической практике позволит государственным органам управления повысить качество принимаемых решений в процессе формирования номенклатуры экспорта и соответственно замещение импорта, а

также в вопросах оценки эффективности инвестиционных проектов. Например, наличие детального инвестиционного плана развития электрогенерирующих мощностей позволяет оценить возможные перспективы увеличения объемов производства электроэнергии в отдельных регионах, обосновать экспортный потенциал.

Межотраслевой баланс производства и распределения продукции является уникальным инструментом оценки величины мультипликативных эффектов в экономике в кратко- и среднесрочных перспективах, когда система межотраслевых связей относительно стабильны. Для оценки мультипликативного воздействия на экономику на длительном временном интервале следует использовать динамические межотраслевые модели.

Литература

1. Государственная Программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы, Правительство Республики Таджикистан. - Душанбе, 2015.-64с.
2. Samuelson P.A. Abstract of a theorem concerning substitability in open Leontief models.- Activity Analysis of Production and Allocation. Cowles Commission Monograph No.13. N.Y.: Wiley, 1951, p. 142–146.
3. Леонтьев В.В. Исследования структуры американской экономики. Теоретический и эмпирический анализ по схеме затраты – выпуск/В.В. Леонтьев.-М:, Госстатиздат, 1958.- 640с.
4. Формирование таблицы «Ресурсы-Использование» (По итогам 2011года по Республике Таджикистан), Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан//Статистический сборник.-Душанбе.-2015.- 84с.
5. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности (МСОК). Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк.- 2009.- 335с.
6. Мирзоахмедов Ф. Модели и методы оптимизации межотраслевого баланса. / Ф. Мирзоахмедов//Вестник Таджикского национального университета. Душанбе.-2012.- № 2/9. С.167-178.
7. Мирзоахмедов Ф. Макроэкономический анализ национальной экономики на базе «Затраты - Выпуск» Леонтьева. / Ф. Мирзоахмедов//Вестник Таджикского национального университета. Душанбе.-2015.-№5(32). С.64–77.
8. Мирзоахмедов Ф. Информационное обеспечение структурных схем построения статических и динамических моделей Леонтьева. / Ф. Мирзоахмедов // Материалы республиканской научно-практической конференции «Роль информационной технологий в совершенствование государственного управления экономикой», ТГФЭУ. Душанбе.-2018.- С.45-52.
9. Мирзоахмедов Ф. Анализ ключевых отраслей Республики Таджикистан с помощью методов межотраслевого баланса. / Ф. Мирзоахмедов//Известия АН Республики Таджикистана, отделение общественных наук. Душанбе.- 2017.-№2(246).- С. 91- 95.
10. Мирзоахмедов Ф. Об одном методе расчета мультипликатора Леонтьева. / Ф. Мирзоахмедов//Вестник Таджикского национального университета. Душанбе.-2017.- № 1-1. - С. 70-75.

УДК 338.04

АФЗАЛИЯТҲО ВА РУШДИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲИ НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нурализода Амрулло Назрулло *- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:* ***+992 918-75-76-68.*** *E-mail:* ***amrullon@mail.ru.***

Сулаймонзода Шуҳрат Фирдавс, *ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:* ***+992 918-30-66-66.*** *E-mail:* ***Sulaymonzoda_sh@mail.ru.***

Муаллифон дар мақола соҳаи хизматрасонӣ ва самтҳои афзалиятноки онро дар баландбардории сатҳи некуаҳволии аҳолӣ таҳқиқ намуда, дар баробари ин, муайян намудаанд, ки кадом самтҳои асосии афзалиятноки соҳаи хизматрасонӣ дар рушди иқтисодиёти давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Муайян карда шудааст, ки нақши соҳаи хизматрасонӣ дар ташкили ҷойҳои кории доимӣ ва муваққатӣ, ба замми ин, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат мекунад. Дар мақола самтҳои афзалиятноки соҳаи хизматрасонӣ таҳлил карда шуда, дар давоми 5 соли охир зиёд ва коҳиш ёфтани онро муайян намудаанд. Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда муайян гардидааст, ки то кадом андоза соҳаи хизматрасонӣ дар тадбиқи стратегия ва барномаҳои иҷтимоию иқтисодӣ саҳмгузор аст, барои беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва баландбардории сатҳи некуаҳволии мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ афзалиятҳоро доро мебошад ва барои хубтар намудани ин вазъ пешниҳодҳо шудааст.

Калидвожаҳо: *соҳаи хизматрасонӣ, самтҳои афзалиятнок, хизматрасонӣ, саҳм, иҷтимоию иқтисодӣ, сатҳи зиндагии мардум, рушди иқтисодӣ, сатҳи некуаҳволӣ.*

ПРИОРИТЕТЫ И РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Нурализода Амрулло Назрулло *- кандидат экономических наук, доцент кафедры прикладная информатика в экономике, Таджикский государственный финансово-экономический университет.* ***Адрес:*** *734067, г. Душанбе ул. Нахимова, 64/14. тел: + 992 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru*

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс *- ассистент кафедры кафедра международных финансово-кредитных отношений, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14. тел: + 992 918-30-66-66. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru*

Авторы рассмотрели сферу услуг и их приоритетные направления в повышении благосостояния населения и тем временем определили ключевые приоритеты сектора услуг в рост экономики развивающихся стран, в том числе Республики Таджикистан.

Роль сферы услуг в создании постоянных и временных рабочих мест также определяется степенью, которая способствует повышению уровня населения. В статье анализируются приоритетные области сферы услуг на сколько они имеют за последние 5 лет и определены их плюсы и минусы. В результате исследования было определено, что сфера услуг способствует реализации стратегии и социально-экономических программ и имеет преимущества для улучшения качества жизни и повышения уровня благосостояния населения Республики Таджикистан, кроме того предложены рекомендации для увеличения.

Ключевые слова: *сфера услуг, приоритетное направление, услуги, вклад, социально-экономический, уровень жизнь населения, развитие экономики, уровень благосостояния.*

PRIORITIES AND DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR TO IMPROVE THE WELFARE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nuralizoda Amrullo Nazrullo, *candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Applied Informatics in Economics, Tajik State University of Finance and Economics.734067, sh. Dushanbe to. Nakhimova, 64/14.phone: + 992 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru*

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs, *aspirant department of international financial and credit relations, Tajik State University of Finance and Economics.734067, sh. Dushanbe to. Nakhimova, 64/14.phone: + 992 918-30-66-66. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru*

The authors in their article reviewed the services sector and their priorities in improving the welfare of the population and, in the meantime, identified the key priorities of the services sector in the growth of the economies of developing countries, including the Republic of Tajikistan.

The role of the service industry in creating permanent and temporary jobs is also determined by the extent to which it contributes to raising the level of the population. This article analyzes the priority areas of the service industry for how much they have over the past 5 years and identifies their pros and cons. In addition, the authors as a result of the study, concluded that the service sector contributes to the implementation of strategies and socio-economic programs and has the advantages to improve the quality of life and increase the level of welfare of the population of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *services sector, priority direction, services, contribution, socio-economic, life level population, development economy, welfare level.*

Рушди иқтисодиёти давлат ва таъмини сатҳи некуаҳволии мардум маҳз ба татбиқи самараноку саривақтии афзалиятҳои миллии давлат, таъмини раванди рушди устувори кишвар тибқи Стратегияи миллии рушд, барномаҳои миёнамуҳлат ва барномаҳои соҳавию маҳаллӣ вобастагии зич дорад.

«Дар шароити ҳассоси замони муосир ҳадаф ва вазифаи асосии давлат, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ тавассути амалӣ кардани ислоҳоти низоми идораи давлатӣ, таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти он, фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва воридоти технологияҳои пешрафта ва дар ин замина ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ мебошад» [2].

Шароити иқтисоди бозоргонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки ҳама соҳаҳои иқтисодии мамлакатро ба пешравӣ ва рушд сафарбар намуда, ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёт соҳаи хизматрасонӣ буда, пешравии он асоси пешрафти иқтисодиёти давлат ба ҳисоб меравад. Рушди соҳаи мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молу маҳсулоти нав ва дар маҷмӯъ, ба пешравии иқтисодиёти мамлакат саҳми беандоза мегузорад.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XI соҳаи хизматрасонӣ ба яке аз омили асосии рушди иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба ҳисоб рафта, ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилиашон зиёда аз 70 дарсадро ташкил медиҳад.

«Хизматрасонӣ ин маҷмӯи намудҳои гуногуни фаъолияте мебошад, ки барои қаноатмандии эҳтиёҷоти одамон равона карда мешаванд» [7, 9]. Азбаски ин як таърифи умумӣ аст, мафҳуми хизматрасониро бо маънои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар адабиёти иқтисодӣ ба маънои васеъ ва пӯшида чунин маънидод шудааст. Ба маънои васеъ ин маҷмӯи чорабиниҳои намудҳои мухталифи фаъолияти тиҷоратии инсоние

мебошад, ки тавассути он бо одамони дигар робита мекунанд. Ба маънои пӯшида бошад, мафҳуми хизматрасонӣ ин ташкили чорабинии мушаххас ва ҷамъомаде, ки як тараф (шарик) метавонад ба тарафи дигар пешниҳод намояд.

Соҳаи хизматрасонӣ аз тарафи дигар функсияи ҷалбсозии захираҳои меҳнатии аз соҳаҳои дигари иқтисодиёти миллӣ озодшударо иҷро намуда, барои тавозуни ҷойҳои корӣ ва захираҳои меҳнатӣ мусоидат менамояд. Ин раванд ба ҷумҳурии мо низ хос аст, ки дар он имрӯзҳо суръати рушди соҳаи хизматрасонӣ, суръати рушди соҳаи истеҳсолотро дар самти миқдори намудҳои нави хизматрасонии фаъолияткунанда ва самти тарзи мутобиқгардии онҳо ба талаботи бозор ва истеъмолкунанда пеш мегузорад. Дар баробари ин, дар навбати аввал аҳамияти соҳибкории хурд ва миёнаро дар соҳаи хизматрасонӣ қайд кардан зарур аст, ки дар муътадилгардонии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба таври васеъ ширкат варзида, барои ташаккули симои позитивӣ ва муҳити кории мамлакат заминаи асосӣ ба шумор меравад, ки дар ҷиҳати амалисозии ташаббусҳои кории шаҳрвандон бениҳоят муҳим аст.

Дар соҳаи хизматрасонӣ самтҳои афзалиятнок, ки дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон пешниҳод мегарданд, ин хизматрасониҳои молиявӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ, хизматрасониҳои алоқа, хизматрасониҳои маишӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ (таъминоти барқ, об, партовҳо) ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ самтҳои номбаршуда афзалиятҳои бештар доранд.

Ҷадвали 1.

Динамикаи ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ дар солҳои 2013-2017

	2013	2014	2015	2016	2017	Тағйироти 2017 нисбат ба 2013	
							бо %
Ҳамагӣ хизматрасонии пулакӣ, млн. сомонӣ	11457,3	11572,3	10692,8	10639,3	10884,0	-573,3	95
Ба ҳар нафар аҳолӣ, сомонӣ (бо нархҳои амалӣ)	1180,0	1231,7	1131,3	1161,2	1231,7	51,7	104,1

Манбаъ: **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АСПРТ, 2017. - 417 с.**

Тибқи маълумоти оморӣ ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ дар солҳои 2013-2017 дар ҳоли тағйирёбӣ қарор дошта, пеш аз бухрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ, яъне солҳои 2014 то ба ҳол дар ҳоли рушд қарор доштанд. Нишондиҳандаҳои оморӣ далели онанд, ки баъд аз солҳои 2014-2016 динамикаи ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳиш ёфта, соли 2017 бошад, аллакай афзоиши он ба назар мерасад. «Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамагӣ хизматрасониҳои пулакӣ ба сари ҳар як аҳолӣ дар соли 2013 дар ҳаҷми 11457,3 млн. сомонӣ барорбар шуда, ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 10884,0 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки дар соли 2017 573,3 ҳазор сомонӣ коҳиш ёфтааст» [5,

418]. Агар ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба ҳар сари аҳолиро таҳлил намоем, ин нишондиҳандаҳо дар соли 2013 дар ҳаҷми 1180 сомонӣ баробар буд ва соли 2017 бошад, 1231,7 сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2013 дар ҳаҷми 51,7 сомонӣ баробар гардидааст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки соҳаи хизматрасонӣ сол то сол дар ҳоли рушд қарор дошта, аҳолӣ ба таври васеъ аз онҳо истифода мебаранд ва дар баробари ин, иқтисодиёти миллӣ рушд меёбад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии аҳолӣ чорабиниҳои назаррасро роҳандозӣ менамояд, ки тавассути он аҳолӣ метавонанд аз имтиёзҳо барои беҳтар намудани зиндагии худ васеъ истифода баранд. Тибқи барномаву стратегияҳо, лоиҳаҳои дастгирии табақаи миёнаи аҳолӣ, як қатор хизматрасониҳои имтиёзнок пешниҳод гардидааст, ки истифода аз ин намуди хизматрасониҳо метавонад дар беҳтар намудани сатҳи зиндагии ҳар як оила саҳмгузор бошад.

Дар тамоми давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ аҳолӣ барои ташкили фаъолияти кории худ бештар аз хизматрасониҳои молиявӣ васеъ истифода мебаранд. Солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои аҳолии худ ин намуди хизматрасониро бо имтиёзҳо пешниҳод намуда истодааст. Хизматрасониҳое, ки барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоиву иқтисодии аҳолӣ манфиятнок аст, бояд аз тарафи давлат ва ҳукумат бо имтиёзҳо ва шароити мусоиди истифодабарӣ, барои ҳар як шаҳрванд пешниҳод карда шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иҷтимоиву иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, рушди бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст.

Ҷадвали 2.

Тақсимоти ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ аз рӯи шаклҳои моликият дар солҳои 2013-2017 (бо нархҳои солҳои зикршуда, млн. сомонӣ)

	2013	2014	2015	2016	2017	Тағйироти 2017 нисбат ба 2013	
							бо %
Хизматрасонии пулакӣ, ҳамагӣ	9558,5	10099,9	9615,8	10033,7	10884,0	1325,5	114
аз он ҷумла:							
Муассисаҳои бонкӣ ва хусусияти ҳуқуқидошта	997,4	842,4	658,5	399,2	384,2	-613,2	38,5
Нақлиёти мусофирбар	2244,9	2229,4	1741,0	2024,3	2208,2	-36,7	98,3
Алоқа	1176,7	1500,7	1331,3	1552,0	1645,3	468,6	139,8
Маишӣ	3608,3	3707,3	3758,6	3694,1	3908,3	300	108,3
Манзилӣ - коммуналӣ	55,9	67,2	72,6	79,3	99,5	43,6	1,7 баробар
Дигар хизматҳо	256,4	376,9	557,3	551,7	665,3	408,9	2,5-баробар

Манбаъ: **Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АСПРТ, 2017. -419 с.**

Самтҳои афзалиятноки соҳаи хизматрасонӣ метавонад дар таъмин намудани аҳолӣ бо ҷойи кору маоши хуб, пешниҳоди молу хизмат, сарфаи вақт ва дар ин раванд, ба беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум саҳми беандоза гузорад. Пешниҳоди хизматрасониҳо метавонад аз ҷониби давлат ва ширкатҳои хусусӣ (ғайридавлатӣ) амалӣ гардад. Дар натиҷаи тадқиқотҳо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурии мо низ аз ин самтҳои афзалиятноки хизматрасонии аҳолӣ васеъ истифода мебаранд.

Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолӣ дар соли 2017 нисбат ба соли 2013 аз ҷониби давлат коҳиш ёфта, бештар хизматрасонии ширкатҳои хусусӣ (ғайридавлатӣ) дар давраи таҳлили ду баробар зиёд гардидааст. Таркиби чунин дигаргуниҳои хизматрасониҳои ғайридавлатии алоқа 7 баробар, маишӣ 1 баробар, манзилӣ-коммуналӣ 3,5 баробар ва дигар хизматрасониҳо 3 баробар зиёд гардидааст. «Танҳо дар 11 моҳи соли 2018 аз ҷониби низоми бонкӣ ба соҳибкорон ва аҳолӣ ба маблағи 7 миллиарду 250 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 201 миллион сомонӣ ё 3 фоиз зиёд мебошад» [1].

Баъд аз таҳлилҳои оморӣ муайян гардид, ки ширкатҳои хизматрасонии ғайридавлатӣ дар беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии мардум ва ташкили ҷойҳои нави корӣ сахмгузор буда, зиндагии аҳолиро бо хизматрасониҳои худ беҳтару хубтар мегардонанд.

Иқтисоди бозоргонӣ ва сиёсати дарҳои кушоди иқтисодӣ имконият медиҳад, ки самтҳои асосии ҳавасмандгардонии хизматрасониҳо дар иқтисоди миллӣ рушд намуда, барои дар оянда ба як роҳи асосии беҳтарнамоии сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ табдил ёбад.

Дар хотима бояд қайд намуд, ки мо метавонем ба воситаи соҳаи хизматрасонӣ барои беҳтар намудани зиндагии мардум як роҳ ва усули баландбардории навъи сатҳи иқтисодиёт ва иҷтимоиётро барои аҳолӣ пайдо намоем. Рушди соҳаи мазкур имконият медиҳад, ки табақаи миёнаи аҳолӣ аз самтҳои афзалиятноки соҳаи хизматрасонӣ истифода бурда, дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, дар ин замина, таъмин намудан бо ҷойи кори доимӣ ва муваққатӣ барои табақаи миёнаи аҳолӣ, инчунин, пешниҳоди молу хизмати ватанӣ бо нархи дастрас ба аҳолиро фароҳам оварад. Пас аз тадқиқот пешниҳод менамоем, ки:

1. Истифодаи молу хизмат ба таври электронӣ ба мардум пешниҳод гардида, сифат ва суръати хизматрасониҳо дар сатҳи баланд ба роҳ монда шавад.

2. Барои боварии комил доштани аҳолӣ ба марказҳои хизматрасонӣ аз тарафи давлат дастгирӣ ёфтани соҳибкорон ва пешниҳодкунандагони молу хизмат ба роҳ монда шавад.

3. Фароҳам овардани шароити муносиб барои фазои иттилоотӣ, ки мардум тавонанд бе мамоният молу хизмати лозимаро дархост намоянд.

4. Ба роҳ мондани корҳои ташвиқотию тарғиботӣ дар шакли электронӣ аз тарафи шабакаҳои хизматрасонӣ ва молу хизмат ба аҳолӣ.

Дар натиҷаи тадқиқот ба хулоса омадан мумкин аст, ки аҳолӣ метавонад тамоми молу хизматрасониҳоро дар вақти муайяншуда ва босифат дастрас намоянд. Ҳамзамон, чунин чараёни хизматрасониҳо бе сарфаи вақт ва хароҷоти зиёд аз ҷониби истеъмолкунандагон мавриди истифода қарор гирад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 *[манбаи электронӣ]:* **URL:** http: //www.president.tj/ (санаи истифодабарӣ 28.05.2019).
2. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015 *[манбаи электронӣ]. URL:* http://medt.tj/tj/strategiya-va-barnomaho/bmr-2020 (санаи истифодабарӣ 21.05.2019).
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 *[манбаи электронӣ]. URL:* http: //medt.tj /documents /main/ strategic_national _programm /strategic_national_prog_tj.pdf (санаи истифодабарӣ 08.06.2019).
4. Нуралиев А.Н. Уровень жизни населения: теория, мониторинг и пути повышения. Монография / А.Н. Нуралиев. -Душанбе: Ирфон, 2011. - 160 с.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: АСПРТ, 2017. - 480 с.
6. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития сферы платных услуг / Р.К. Раджабов. -Душанбе: Ирфон, 2014. - 234 с.
7. Раджабов Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития / Р.К. Раджабов и др. -Душанбе: Дониш, 2007. - 544 с.

УДК 005.915

ГУНОГУНШАКЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ҲАМЧУН ШАРОИТИ САМАРАНОКГАРДОНИИ МЕНЕҶМЕНТИ ЗАМОНИ МУОСИР

Маъдиев Саъдихоҷа, *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992 93) 934 36 90 95, E-mail:* Sadikhoja.m@mail.ru

Маъдиева Шукрона Саъдихоҷаевна*, магистранти курси 1-уми ихтисоси менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: 985 000 515, E-mail: shukrona_madieva@mail.ru*

Муаллифон дар мақола масъалаҳои ташаккул ёфтани баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва назоратро ҳамчун мавзӯи мунтазам баҳсноки баррасишавандаи олимон ва коршиносони соҳаи баҳисобгирӣ ва менеҷмент баррасӣ намудаанд. Самти мазкур дарёфти мақоми махсус ва ҷараёнгирии раванди баҳисобгириро аз рӯи шакл ва намуд, баҳодиҳии таъсири онҳо дар ҳолати қабули қарорҳо бо мақсади устуворгардонии фаъолияти истеҳсолӣ ва хизматрасониро дар бар мегирад. Бинобар ин, муаллифон мазмуни анъанавии баҳисобгирии муҳосибиро соҳавӣ қабул намуда, асоснокии назариявӣ ва таркибии ташаккулёбии баҳисобгирии шаҳрвандиро ҳамчун зинаи сифатан баландтари иттилооти муҳосибӣ ва самаранокгардонии фаъолияти менеҷментӣ пешниҳод менамоянд. Бо мақсади ташаккул додани баҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ варианти муаллифии ташаккулёбии назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар робита ба нишондиҳандаҳои агрегатигардонидашудаи молия ва иқтисод, таркиб ва сохтори баҳисобгирии шаҳрвандӣ асоснок гардонида мешавад.

Дар мавриди амалисозии баҳисобгирии муҳосибӣ сатҳи муҷассамгардидаи иттилоот ва характери таҳлилию иҷтимоии онҳо бо усулҳои менеҷментӣ барои арзёбии мазмуни шаҳрвандӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Ҳамин тавр, мақолаи таълифгардида бо истифода аз маълумоти расмии воқеии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ асоснокии илмию назариявӣ ва методӣ гирифта, ҳамчун заминаи ташаккули ахбороти шаҳрвандӣ баррасӣ гардидааст. Дар ин замина, омилҳои критериявии такмил додани муносибатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо истифода аз усулҳои менеҷменти муқоисавӣ аҳамияти илмӣ-назариявӣ ва амалӣ пайдо намудаанд.

Калидвожаҳо: *гуногуншаклии баҳисобгирӣ, шароити самаранокӣ, нишондиҳандаи агрегатӣ, иттилооти муҷассамгардида, сикли ахборотӣ, ташаккули иттилооти шаҳрвандӣ, маҳаки баҳисобгирии шаҳрвандӣ, иқтидори баҳисобгирии шаҳрвандӣ,*

фаъолнокгардонии субъектҳои иқтисодӣ, майли образи саодатмандӣ, афкори менеҷментӣ, арзёбӣ намудани сатҳи зиндагӣ.

РАЗНОВИДНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Маъдиев Саъдиходжа, *к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово - экономический университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14 (+992 93) 934 36 90 95, E-mail:* Sadikhoja.m@mail.ru

Маъдиева Шукрона Саъдиходжаевна*, магистрант 1-го курса специальности менеджмент Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел:933775550, E-mail:shukrona_madieva@mail.ru.*

Авторы в статье рассматривают вопросы формирования бухгалтерского учета, анализа и контроля как тема непрерывной дискуссий со стороны специалистов учета и менеджмента. Данное направление предполагает нахождение специфического положения учета по конкретным видам и формам осуществления операций, обращая основное внимание на оценки его влияния в процессе принятия решений для целей обеспечения устойчивой деятельности производства и оказание услуг. Поэтому, авторы обращая внимание на традиционные отраслевые содержания бухгалтерского учета, тем самым стремились теоретически и по структуре обосновать формирование гражданского бухгалтерского учета, рассматривая это как звено относительно высокого уровня бухгалтерской информации в форме гражданского бухгалтерского учета и обеспечения эффективности менеджмента. С целью совершенствования традиционного бухгалтерского учета, предложен авторский вариант формирования теории бухгалтерского учета в сочетании с агрегированным показателем в области финансов и экономики, где делается попытка по обоснованию структуры формирования гражданского учета.

В процессе практического применения бухгалтерского учета, уровень осуществления информаций его интегрированность и социально аналитический характер этих процессов в контексте инновационного менеджмента направлены для оценки и применения гражданского содержания формирования учета социально- экономических процессов. Таким образом, представленная статья охватывает научно- теоретические и методические обоснования по применению официальных данных как предпосылки формирования гражданскокой информации. На этой основе критериальные факторы совершенствования отношений бухгальтерского учета с учетом применения методов сравнительного менеджмента приобретают научно-теоретические и практические значения.

Ключевые слова: *разновидность учета, условия эффективности, агрегатный показатель, овеществленная информация, информационный цикл, формирование гражданской информации, критерии гражданского учета, потенциал гражданского учета, активизация экономических субъектов, мотив счастливого образа жизни, менеджмент мыслей, оценка уровня жизни.*

A VARIETY OF ACCOUNTING AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF MODERN MANAGEMENT

Madiev Sadikhoja, *Ph.D., associate professor, head of accounting department Tajik State University Financel and Economics, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14 (+992 93) 934 36 90 95, E-mail:* Sadikhoja.m@mail.ru

Madieva Shukrona Sadikhojaevna, *1st year undergraduate student of the specialty of Management of the Tajik State University of Finance and Economics, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel: (+992) 9337755 50, E-mail: shukrona_madieva@mail.ru*

The authors of this article consider the issues of accounting, analysis and control as a topic of continuous discussions by accounting and management specialists. This direction involves finding a specific accounting position for specific types and forms of operations, focusing on

assessing its impact in the decision-making process for the purposes of ensuring sustainable production activities and the provision of services. Therefore, the authors, paying attention to the traditional sectoral accounting content, thereby sought to theoretically and structurely justify the formation of civil accounting, considering it as a link to the relatively high level of accounting information in the form of civil accounting and management effectiveness. In order to improve traditional accounting, the author proposed the formation of the theory of accounting in combination with aggregated indicators in the field of finance and economics, where an attempt is made to justify the structure of the formation of civil registration.

In the process of practical application of accounting, the level of implementation of information, its integration and the socially analytical nature of these processes in the context of innovation management are aimed at assessing and applying the civil content of the formation of social and economic accounting. Thus, the presented article covers the scientifically theoretical and methodological justification for the use of official data as a prerequisite for the formation of civil information. On this basis, the criterion factors for improving relations in business accounting, taking into account the use of comparative management methods, acquire scientific, theoretical and practical values.

Keywords: *type of accounting, efficiency conditions, aggregate indicator, materialized information, information cycle, formation of civil information, criteria of civil registration, potential of civil registration, activation of economic actors, the motive of a happy lifestyle, thought management, assessment of living standards.*

Тараққиёти пуршиддати муносибатҳои иқтисодию молиявӣ, мураккаб гардидани алоқамандии иқтисодию молиявии дохилию берунӣ зарурати диверсификатсияи хизматрасонӣ ва ба эътибор гирифтани силсилаҳои бухронии молиявию иқтисодиро дар шароити бозори ҷаҳонӣ ва аҳамиятнокии таъсисёбии баҳисобгирии идоравиро дар робита ба мардум ва шаҳрвандони кишвар аз пештара дида афзунтар гардонидааст. Имрӯзҳо қисми бештари илмҳои соҳавӣ ва аз ҷумла илмҳои молия ва иқтисод ҷиҳатҳои муҳими масъалагузории тахассусиро тавассути қиёснамоӣ бо маълумоти оммавӣ пеш мебаранд. Бахравар шудан аз чунин заминаи маълумот дар бисёр мавридҳо боиси такони ҷиддии ақидаронӣ дар ин ё он ҷодаи илмҳои соҳавӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит мегардад. Бинобар ин, такмилдиҳӣ ва самаранок ба роҳ мондани таркиби сохтории баҳисобгирӣ ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ барои дарёфт ва сафарбар намудани имкониятҳои афкори мардумӣ ва ташаккули иттилооти шаҳрвандӣ дар зинаи сифатан нави маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ истифода мегардад. Чунин меҳисобем, ки низоми амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ, новобаста аз номусоидии вазъи моддӣ, тавонист, ки то ба имрӯз талаботи истеъмолкунандагони зиёди ташкилоту муассисаҳаро қонеъ гардонад. Моҳиятан мазмун ва мундариҷаи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, амалиётҳои гуногунҷабҳаи соҳаи кор ва фаъолият дар макон ва вақт ҷараёнгирии муайян доранд. Чун анъана, онҳо асосан ҳамчун ҷамъбасти вазъи молиявӣ, ҳисоббаробаркуниҳои уҳдадориҳои молиявӣ ва пешбурди фаъолияти истеҳсолию маъмурии субъектҳои хоҷагидор ва хизматрасонро тибқи муқарраротӣ ҷойдошта ифода менамоянд. Чунин маълумотҳо аз рӯи таъйинот танҳо аз нигоҳи ҳамон субъекти истеҳсолӣ ва хизматрасон ва дар робита ба истеъмолкунандагон фаҳмида мешавад, ки ин аз назари мо хело маҳдуд аст.

Дар ин самт зарур аст, ки ба маълумот ва ахбори баррасишаванда тавассути сикли ҳаётии он тавaҷҷуҳи бештар зоҳир намоем. Яъне, маълумоте, ки бо ташаккулёбии раванди амалиёти баҳисобгирии

муҳосибӣ пайдо мегардад, ҳамзамон дар вақт ва макон ифодагари миқдор ва сифати ҷараёни амалиётҳои иҷтимоию иқтисодӣ эътироф мегардад. Чунин маълумот ҳамчун замина барои баҳодиҳии ҳолат ва вазъияти раванди амалиётҳои ҳаёти фаъоли шаҳрвандӣ, қабули қарори муфид дар ин самт аз ҳисоби менеҷменти муқоисавӣ истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, қимати ахбори баҳисобгирии муҳосибӣ дар баробари қабули қарори истеҳсолию хоҷагидорӣ ва дигар хизматрасониҳо, ки аслан ба соҳибкорон ва коршиносон мансуб аст, акнун майдони васеътар гирифта, муносибат ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва иттилооти он дигар гашта, аз рӯи майли мардумӣ дар самти аниқ интихоб карда тавонистани нафъу хароҷоти мардумӣ, дарки танзими расму ойин ва дигар ҳолатҳои ҳаётан муҳим давраи сифатан нави ташаккулёбиро пайдо кардааст.

Шояд аз тарафи мутахассисони соҳаи молия ва иқтисод қобили қабул набуда, пазируфта нашавад. Лекин мантиқан мо худ шоҳиди он ҳастем, ки тамоми ҳодиса ва равандҳои иҷтимоию иқтисодии баамаломадаи замони муосир хеле хуб ва дақиқ ба воситаи нишондиҳандаҳои мушаххаси оммавӣ баррасӣ, натиҷагирӣ ва хулосабарорӣ карда мешаванд. Мутобиқи маълумоти расмӣ қисми бештари аҳолии кишвар (73,7%) ба деҳот рост меояд [4, 27]. Чунин қисмат ҳамчун натиҷаи даврии ташаккул ва дараҷаи нисбатан баландтари ахборот буда, моҳиятан дар заминаи баҳисобгирии соҳавӣ, масалан ташаккулёбӣ ва дарҷи миқдорию сифатии таркиби теъдоди хонаводаҳо ба вуҷуд омадааст. Фақат ҳамин, ки бо тариқи хосаи мардумӣ мавриди муаррифӣ ва пешниҳод қарор мегиранд. Бисёр қисматҳои муносибатҳои иқтисодию молиявӣ, аз қабили фаъолияти истеҳсолӣ, тақсимотӣ, муомилот ва истеъмолӣ натиҷаи муҷассамгардидаи иқтисод ва молия буда, бо мазмуни шаҳрвандӣ мавқеи устувор гирифта истодааст. Ҳамаи ин зарурати асоснокии илмӣ - назариявӣ ва методологии баҳисобгирии муҳосибии шаҳрвандиро ҳамчун зинаи илми баҳисобгирӣ ба миён меорад.

Даромад ва хароҷоти буҷет, истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохила, музди меҳнати номиналию воқеии кормандон ва ғайра пайваста дар баромадҳои расмии Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқотҳои дохилӣ ва берунӣ бо муаррифӣ ва фаҳмондадиҳии ҳаҷм, дараҷа ва динамикаи онҳо дар вақт ва макон, ин худ ифодаи як навъи сикли ҳаракати маълумоти мушаххаси баҳисобгирии муҳосибию таҳлилӣ, аудиторию назоратӣ мебошанд. Мазмун ва мундариҷаи иқтисодию молиявии онҳо дар ин давраи таъсисёбии худ бештар функсияи иҷтимоиро гирифта, онҳо дар фазои шаҳрвандӣ сифатҳои нави иқтисодию молиявӣ мегиранд. Бо баррасӣ ва муаррифии расмии онҳо, шаҳрвандон аз ҳолат, ҳаракат, вазъи ҳозира ва ояндаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеа хело хуб маълумот мегиранд. Аз муваффақият ва дастовардҳо огоҳ мешаванд. Камбудиҳои муайян ошкор шуда, таваҷҷуҳи омма ба хислати сар задани онҳо ҷалб гардида, чораҳои назоратию бартарафнамоии онҳо таъкид карда мешаванд. Шаффофияти ҳаётӣ, эътимоднокии воқеии онҳо ҳамчун маҳаки баҳисобгирии шаҳрвандӣ баромад карда, бо назардошти аҳамиятнокии иҷтимоӣ метавонем баҳисобгирии шаҳрвандиро чун соҳаи назария ва амалияи илми баҳисобгирии муҳосибӣ мақоми хоса диҳем. Раванди ҳаёти воқеии кишвар нишон медиҳад, ки баробари паҳн гардидани маълумотгирии шаҳрвандӣ муҳити маънибардорӣ таъсис

меёбад. Нишондиҳандаҳои баррасишаванда ҳамчун маводи хеле пурарзиш баромад мекунанд. Майдони васеи омӯзиширо ба миён меорад. Чунин маълумотгирӣ аз тарафи хурду калони аҳолӣ мафкураи муайяни зарурииро дар соҳаҳои гуногуни кор ва фаъолият, аз сатҳи одӣ то мураккаб таъмин месозад. Ҳатто то дараҷае, ки барои шарҳу арзёбии фарзияҳои нисбатан мураккаб дар байни дигар табақаҳои ҷамъиятӣ, масалан олимон ва коршиносони соҳавӣ мавриди истифода ва пажуҳиш қарор мегиранд. Ҳамин тавр, ҷомеа бо маълумоте фарогир мешавад, ки истеъмолкунандаи он шаҳрвандон буда, маълумоти таъсисёфта ба худ хос буда, мазмун ва мундариҷаи муҳосибиро бо рангу образи васеътар таҷассум менамояд. Маҳз ташаккул ёфтани ҳамин гуна маълумоти умумӣ ифодагари розу ниёзи мардуми кишвар ба ҳисоб меравaнд. Онҳо чигунагии сиёсати иҷтимоию иқтисодиро дарк намуда, бо як самимияти хос аз пайи ноил шудан ба мақсадҳои ба зиндагии шоиста баранда мешаванд. Мақом ва мартабаи кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон чӣ дар дохил ва чӣ берун аз он, тавассути асоснокии муаррифии он ба вуҷуд меояд. Ҳамаи ин ҳолатҳо метавонанд ҳамчун заминаи мақоми илмию амалӣ пайдо кардани баҳисобгирии шаҳрвандӣ ва мардумӣ хизмат кунанд.

Бавуҷудоии танҳо ҳамин маълумоти муқоисавии рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи 7,3 фоиз ҷамъбаст гардида, таваррум дар сатҳи 5,4 % фоиз нигоҳ дошта шуда, ки дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 арзёбӣ шудааст [2, 27], ин худ таҷассумгари рушд ва пешравӣ, заҳмати мардуми меҳнаткаши кишвар буда, бо иттилооти мушаххаси маъмурӣ ҳамчун функсияи менеҷментӣ ифода меёбад. Рақамҳои зикршуда натанҳо маълумоти миқдорӣ, балки ченаки муайяни майли ҷараёнгирии паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва идорашавандагии онҳо мебошанд. Маҳз ҳамин нишондиҳанда ҳаст, ки кору фаъолияти ҷомеа арзёбии таъсирбахш гирифта, самти рушди иҷтимоиро дар байни мардум образи саодатмандӣ медиҳад. Дар чаҳорчӯбаи муайян ҳолати ҷорӣ ва стратегии фаъолияти кулли субъектҳои воқеӣ ва ҳуқуқиро заминаи обу ранги умедбахш медиҳад. Ахборе ба шумор меравад, ки дар робита бо дигар аломатҳои таҳтулнишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, мақоми сифатан нави онро дар шакли афкори мардумӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии шаҳрвандӣ пайдо мекунад. Яъне, арзишнокии амалиёти шаҳрвандӣ дараҷаи нисбатан баландтари таъсисёбии ахбори баҳисобгирии муҳосибии заминавӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, устувории давлати тоҷиконро дар арсаи дохилӣ ва байналмилалӣ воқеан ва ҳаётӣ нишон дода метавонад. Аз ин ҷо, чӣ қадар, ки афкори ҷомеа фаъолона аз ҳисоби баҳисобгирии муҳосибии шаҳрвандӣ эътимоднок, пурра ва саривақтӣ ташаккул ёбад, ин ҳамон қадар қимати омӯзишӣ ва чораандешии самараноки идоракунии давлатӣ меафзояд. Алалхусус дар шароити таҷдиди вазифаҳо ва талаботи наве, ки ҳаёти воқеӣ онҳоро ба миён меоварад. Шароити имрӯза муҳити бозорӣ буда, албатта аз бисёр ҳолатҳои эҳтимолӣ вобаста аст. Тамоми субъектҳо дар ин самт бояд омода бошанд. Дар чунин шароит танҳо ахбори шаҳрвандии илман асоснок ва боварибахш метавонад ҷараёнҳои эҳтимолиро маҷрои муфид ва самараноки идорашаванда диҳад. Барои ин лозим аст, ки пеш аз ҳама, вазъи таҳлилии корҳои мақомоти

махсусгардонидашудаи ташаккулдиҳии иттилооти мардумӣ ба талаботи нав бо ташаббус ва фаъолнокии мувофиқ таъсис ёбанд. Таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам нишон медиҳад, ки таъсисёбии маълумоти шаҳрвандӣ бештар аз ҳисоби ташаббус ва навгониҳо ба тадқиқот ва пурсишҳои интихобӣ асос ёфта, бо ҷалби мутахассисон ва коршиносони нуктасанҷ зич алоқаманд мебошад.

Чунин ба назар мерасад, ки бисёре аз нишондиҳандаҳои таркибӣ, махсусан минтақавӣ моҳияти татбиқи саривақтӣ ва пуррагии барномаҳои рушди соҳаҳои воқеиро дар ноҳия ва минтақаҳои алоҳида пайдарҳамии нишондиҳандавиро дар бар нагирифта истодаанд. Бинобар ин, тамоюл ва қонуниятҳо барои дарёфт ва сафарбар кардани захираҳои ҷойдоштаи маҳалҳо аз нигоҳи таваҷҷуҳ ба маҳдудияти захираҳо, мотиватсия ва ташаббускорӣ, ҳавасмандгардонии фаъолият хусусияти таҳлилии кам доранд. Мақомоти идоракунии давлатӣ дар ноҳияҳо ва минтақаҳои алоҳида бояд тамоми сайъю кӯшиши худро барои дарёфти сабабҳои рушд ва нобарориҳои соҳавӣ, махсусан дар самти амалӣ гардонидани барномаҳои махсусгардонидашуда дар такмили баҳисобгирии мардумӣ равона созанд. Нишондиҳандаҳои амалкунандаи омории ин самтҳо ҳоло низ бештар хислати миқдорӣ дошта, онҳо дар самти ҷамъбасти натиҷавӣ аломатҳои сифатии маҳдуд доранд. Масалан рушди соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки хусусияти хоси таъсисёбии нишондиҳандаи муҳосибии шаҳрвандиро доро мебошанд, дар алоқамандӣ бо таъсиси нишондиҳандаҳои сифатӣ метавонанд иқтидори идоравии нисбатан самаранокро дар бар гиранд.

Зарурате пеш омадааст, ки рақамҳо бо таври услубияти саҳеҳ ифодагари воқеият дар қабули қарори инноватсионӣ дар идоракунии давлатии мақомоти маҳаллӣ бояд бошанд. Ҳар як субъекти ин минтақаҳо ва умуман, шаҳрванди кишвар тавонад бо дарки мазмун ва мундариҷаи нишондиҳандаҳои мушаххас, муқоиса ва хулосбарорӣ намуда, дар таъмини ҳадафҳои ҷорӣ ва ояндавии кишвар саҳми мувофиқ гузорад. Яъне, истифодабарандагони баҳисобгирии шаҳрвандӣ худро бояд ҳамчун қисми ҷудонашавандаи идоракунандаи давлатӣ эҳсос намоянд. Бартараф кардани диққати нокифоя дар тартиб додани ҳисоботҳо, қатъӣ риоя намудани тартиботи давлатӣ дар ин раванд, кафолати рушди босуботи минтақаҳо ва мунтазам арзёбӣ намудани сатҳи зиндагӣ ифода меёбад. Дар робита ба ин, воқеан пеш гирифтани таъмини ҳифзи иҷтимоӣ, таъсисёбии баҳисобгирии шаҳрвандӣ ба талаботи воқеии идоравӣ дар маҳалҳо нигаронидашуда имкониятеро фароҳам оварда метавонанд, ки мақом ва нуфузи баҳисобгирӣ дар ҷомеа таъсирнок ва боварибахш бошад.

Адабиёт

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030года // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1декабря 2016 года,№636.-Душанбе, 2016.-104с.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 26 декабри соли 2018. Душанбе: ДДМИТ.- 46с.

3. Друри К.Введение в управленческий и производственный учет: Учебное пособие для вузов. / К.Друри. Пер.с англ. под ред. Н.Н. Эриашвили; Предисловие проф.П.С.Безруких.-3-е изд., пераб. и доп.-М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998.-783с.

4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 340с.

5. Мескон Майкл. Основы менеджмента,3-е издание: Пер.с англ./ М. Мескон, М. Альберт, Х. Франклин - М.:ООО «И.Д.Вильямс»,2008.-672с.
6. Молия ва ҳисобдорӣ (Маҷаллаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. №1 (148) январи 2019. Душанбе, 2019. – С.23-28.

УДК - 330.3

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Мукимов Кудбуддин Мирзоджонович *- к.э.н., доцент кафедры налога и налогообложения Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел:98-800-40-28, E-mail: qutbiddin240779@gmail.com*

В статье рассматривается сокращение темпов и снижение уровня инфляции в стране, приводятся характеристика инфляции, ее уровни, обосновываются причины ее возникновения и развития. Отмечается, что инфляционный процесс отрицательно влияет на все стороны жизни общественного развития, тем самым обесценивает результаты труда, обесценивает сбережения физических и юридических лиц, препятствует долгосрочным инвестициям и экономическому росту страны. Используя статистические данные развития инфляции в Республике Таджикистан, особое внимание уделяется практике развития инфляции в передовых и развивающихся странах. Автором делается вывод о мерах по сокращению уровня инфляции в стране и предотвращения негативных последствий влияния ее как условие социально-экономического развития в стране. Главный акцент делается на выявление основных факторов влияющий на инфляционные процессы в Республике Таджикистан.

Ключевые слова*: инфляция, уровень инфляции, гиперинфляция, инфляционные процессы, денежные средства, рынки, банки, рост цен, государство, потребительские цены.*

ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАБАРИИ РАВАНДҲОИ ТАВАРРУМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Муқимов Қудбуддин Мирзоҷонович *- н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. Тел:98-800-40-28, E-mail: qutbiddin240779@gmail.com*

Дар мақола суръати камшавии сатҳи таваррум дар мамлакат мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки ба ин васила тавсифи таваррум, сатҳи он, сабабҳои пайдоиш ва рушди он оварда шудааст. Қайд карда мешавад, ки раванди таваррум ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёту рушди ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад, натиҷаҳои меҳнат, пасандозҳои шахсони воқеию ҳуқуқиро беқурб мекунад ва садди роҳи сармоягузории дарозмуддату рушди иқтисодии кишвар мегардад. Бо истифодаи маълумоти оморӣ рушди таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҷрибаи рушди таваррум дар мамлакатҳои гузариш ва рӯ ба инкишоф диққати асосӣ дода шудааст. Аз тарафи муаллиф оид ба миқёси ихтисор кардани сатҳи таваррум дар мамлакат ва пешгирии оқибатҳои манфии он ҳамчун асоси рушди иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар давлат хулоса пешниҳод гардидааст. Муаллиф асосан ба муайян намудани омилҳои асосие, ки ба раванди таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, диққат додааст.

Калидвожаҳо: *таваррум, сатҳи таваррум, таварруми шадид, равандҳои таваррум, воситаҳои пулӣ, бонкҳо, баландравии нархҳо, давлат, нархҳои истеъмолӣ.*

FORMATION AND USED OF INFLATIONARY PROCESSES AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Muqimov Kutbuddin Mirzojonovich *- Ph.D., assistant professor of tax and taxation, Tajik State Financial and Economic University, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, dis. Nakhimov, 64/14. Tel: 98-800-40-28, E-mail: qutbiddin240779@gmail.com*

The article discusses the reduction in the rate and level of inflation in the state where the inflation characteristic is given, its levels, and the reasons for its occurrence and development are justified. It is noted that the inflation process negatively affects all aspects of life of social development, thereby devaluing the results of labor, devaluing the savings of individuals and businesses, hindering long-term investment and economic country's growth. Using statistical data on the development of inflation in the Republic of Tajikistan, special attention is paid to the practice of developing inflation in advanced and developing countries. The author concludes on measures to reduce the level of inflation in the country and prevent the negative consequences of its influence as a condition for socio-economic development in the country. The main focus is on identifying the main factors influencing inflationary processes in the Republic of Tajikistan.

Keywords*: inflation, inflation rate, hyperinflation, inflationary processes, cash, markets, banks, price rises, government, consumer prices.*

Инфляция как одна из самых частых явлений в экономике страны появилась достаточно давно, практически с момента появления первых денег. Фактически, инфляция является неотъемлемой частью функционирования платежных средств. Термин «инфляция» берет свое начало от слова «inflatio» латинского происхождения, которое переводится как «вздутие» [7, 212].

Впервые он был применен в XIX веке в Северной Америке, во время войны 1861-1865 годов. Уже тогда под инфляцией понимался процесс увеличения бумажно-денежного обращения. В том же веке данное слово стало использоваться и в Европе, в первую очередь, в таких странах как Великобритания и Франция. Однако массовое распространение данного термина в экономической литературе произошло после окончания первой мировой войны, в двадцатых годах XX века и в СССР.

Инфляционный процесс отрицательно влияет на все стороны жизни общественного развития, тем самым обесценивает результаты труда, обесценивает сбережения физических и юридических лиц, препятствует долгосрочным инвестициям и экономическому росту страны. Высокая инфляция разрушает денежную систему, что усиливает отток финансовых ресурсов в торгово-посреднические операции и ускоряет «бегство» капитала, приводит к вытеснению во внутреннем обращении национальной валюты иностранной, подрывает возможности финансирования государственного бюджета.

Инфляция обесценивает доходы населения, особенно занятого в бюджетной сфере, выступает самым мощным средством перераспределения национального богатства от наиболее бедных к наиболее богатым, усиливая тем самым социальную дифференциацию общества. Инфляция подрывает социальную и политическую стабильность общества, способствуя развитию авторитарных, диктаторских тенденций [6].

В настоящее время под инфляцией следует понимать сокращение покупательной способности денежных средств, а также их обесценивание; нарушение баланса спроса и предложения. Иными словами, этот термин означает переизбыток бумажных денег в каналах обращения, причем данные денежные средства не обеспечены увеличением товарной массы. На данный момент причины инфляции существуют несколько видов, причем все они

взаимосвязаны и проявляются они не только в росте цен на продовольственные и промышленные товары. Также следует отметить, что такое явление, как скрытая инфляция - это ухудшение качества товаров и их дефицит.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что инфляция это избыточное присутствие в обращении денежных средств, вследствие переизбытка товарооборота, вызывающее рост цен и обесценивание денег.

Определить уровень инфляции можно с помощью анализа изменений, произошедших за определенный интервал времени с набором ряда услуг и товаров, благодаря чему можно узнать и изменение покупательской способности денежных средств, в целом по стране.

Уровень инфляции является одним из ключевых факторов экономики государства, в котором отражающим является её состояние; признаки нестабильности экономической ситуации в стране, являющимся, как дефляция (отрицательный уровень инфляции), так и гиперинфляция (высокий уровень инфляции)[2, 82].

Показатели уровня инфляции подлежат для решения поставленной государственной задачи по созданию в стране благоприятных условий экономического развития и устойчивого повышения благосостояния граждан. Инфляцию не следует рассматривать только с одной стороны, прежде всего, инфляция представляет собой сложный многофакторный процесс, в котором основными причинами является диспропорция, как в сфере воспроизводства, так в финансовой сфере. В мировой практике существуют монетарные и немонетарные инструменты антиинфляционной политики, в котором выбор зависит от характера и уровня инфляции, экономического состояния государства, а также источников и причины инфляции.

В развитых странах большое внимание уделяют регулярному вычислению и анализу уровня инфляции в государстве. Именно этот показатель четко реагирует на все общественные процессы экономического развития и играет роль обратной связи при изменении государственной политики.

Инфляция, прежде всего, обозначает избыточный выпуск денег, в результате которого, происходит обесценивание денег и нарушается равновесие между спросом и предложением. В большинстве случаев инфляция возникает из следующих взаимозависимых и взаимосвязанных причин [1, 345].

Практика развития показывает, что причиной появления инфляции в разных странах, является большая зависимость бюджета от продажи полезных ископаемых на международных рынках. К сожалению, в результате этого большая часть экономики нашей страны зависит от такого потока финансовых поступлений. Таджикистан, также является экспортером сырья, по итогам первого полугодия 2016 года экспорт составил 12,5% хлопка-сырца и 26% алюминия, также следует отметить, что основная причина появления инфляции в Таджикистане это рост цен на продовольственные товары, которые можно увидеть в течение последних лет.

Кроме того, даже падение цен на целый ряд товаров не приводит к существенному уменьшению уровня инфляции. Большое влияние на появление инфляции оказывает неравномерный рост цен. Вследствие чего, многие цены растут очень быстро, другие - в среднем темпе, а третьи - вообще не изменяются.

Существуют мнения некоторых исследователей, которые выделяют следующие основные виды инфляции: умеренная инфляция - представляет собой уровень примерно 3-5% в год, такой вид считается нормальным для современной экономики; ползучая инфляция - характерна ростом на 5-10% в год; галопирующая - это такая инфляция, которая развивается стремительными темпами до 50% в год и считается серьезной проблемой для экономики развитых стран [9].

Гиперинфляция - представляет собой более 100% в год, при которой происходит крах, существующей денежной системы страны [3, 125].

Рассмотрев основные виды, можно привести примеры, что ползучая инфляция характерна для промышленно-развитых стран, в которых происходит умеренное обесценивание из года в год, а для развивающих стран характерно преобладание галопирующей и гиперинфляции.

Поскольку инфляция представляет собой серьезную проблему, которая привносит существенные изменения в политическую, экономическую и социальную сферу жизни общества, правительство всех стран стремится к рациональному использованию инструментов для преодоления появления инфляции.

Например, согласно статистическим данным Национального банка Таджикистана рост инфляции в потребительском секторе Таджикистана за одиннадцать месяцев 2018 года составил 5,5%. По данным регулятора, в декабре 2018г. инфляция составила 0,3%. В годовом выражении (за последние 12 месяцев) в конце декабря уровень инфляции составил 5,4%. Правительство Республики Таджикистан планирует удерживать инфляцию по итогам 2018 года на уровне 7,0%. По итогам прошлого года в республике была зафиксирована инфляция на уровне 6,7% [5].

Таблица 1.

Инфляция потребительских цен (в годовом выражении, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Инфляция, потребительские цены	7,1	12,5	19,7	17,9	13,5	9,3	12,4	5,8	5,0	6,1	5,1	6,1	6,7	5,4

Источник: www.nbt.tj

Снижение инфляции на сегодняшний день в Таджикистане остается наиболее актуальной задачей. Правительством предпринимаются все меры денежно-кредитной политики, которые являются основным направлением и должны стать контролем над инфляционными явлениями.

По нашему мнению, государству необходимо использовать экономические инструменты регулирования. Например, государство стремится обуздать инфляцию, ограничивая прирост денежной массы. С точки зрения сокращения инфляцией, данная мера эффективна, однако она приводит к удорожанию банковского кредита. Если процентные ставки растут, при этом становится все труднее финансировать инвестиции, так как начинается торможение экономического развития страны. Вмешательство государства в экономику требует довольно крупных расходов, прежде всего, эти расходы включают в себя как прямые затраты (подготовка законодательных актов и контроль за их исполнением), так и косвенные (со стороны фирм, которые должны исполнять государственные инструкции и отчетности). В этой связи

считается, что государственные регламентации снижают стимул к нововведениям, к вхождению новых конкурентов в различные отрасли.

По мнению большинства специалистов, умеренная инфляция даже необходима в странах, развивающихся в условиях рыночной экономики. Она стимулирует производственный сектор и не дает людям накапливать деньги. А это значит, что они всегда находятся в обращении, что положительно отражается на экономике страны. Следовательно, необходимо стимулировать производственный сектор, потому что падение производства отечественных товаров приводит к дефициту продукции. В настоящее время, к моментальному росту уровня цен это привести не может, но снижение объемов отечественных товаров на рынке непременно приводит к увеличению импорта. А это повышает зависимость экономики страны от курса иностранных валют.

Таким образом, на сегодняшний день инфляция является одной из самых сложных и глобальных проблем экономики всего мира, социально-экономические последствия которой могут быть катастрофическими для любого государства. Следовательно, учитывая практику развитых стран, в том числе Россию, необходимо предпринять такие меры, которые способствовали сокращению инфляции в стране, прежде всего, преодоление межведомственных разногласий в определении методики подсчета роста цен; введение жесткого контроля за приростом денежных агрегатов и достижением целевых ориентиров по базовой инфляции; превращение ставки рефинансирования в эффективный инструмент финансовой политики, что окажет непосредственное влияние на стоимость заемных средств; усовершенствование системы рефинансирования коммерческих банков; разработка действенных механизмов мониторинга и ограничение роста тарифов на услуги экономических субъектов; содействие росту финансового рынка и банковской системы в качестве аккумулятора денежных ресурсов для целей инвестирования внутренней экономики; стимулирование сбережений населения и создание условий для расширения частных инвестиций в развитых странах.

В целях предотвращения негативных последствий инфляции и управления ею государство проводит комплекс мер и мероприятий, который именуется как антиинфляционная политика. В долгосрочной перспективе государству необходимо создавать функциональную систему поддержания уровня инфляции в заданных параметрах и функциональную систему стимулирования экономического роста. Такие системы позволят в режиме саморегуляции решать поставленные задачи.

Литература:

1. Даниленко Л.Н. Экономическая теория: курс лекций по микро и макроэкономике: учебник / Л.Н. Даниленко. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013.- 576с.

2. Запольских Ю.А. Зарубежный опыт государственного регулирования в системе экономических отношений. / Ю.А. Запольских. // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Проблемы и перспективы развития агропромышленного комплекса регионов России», 2002. – С.82-84.

3. Кузнецова Е. И. Деньги, кредит, банки: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям «Экономика» и «Управление» / Е. И. Кузнецова; под ред. Н. Д. Эриашвили. - 2-е изд., перераб. и доп. - ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 567с.

4. Мукимов К.М. Инфляционные процессы в Республике Таджикистан: природа и факторы. / К.М. Мукимов. – Душанбе: Ирфон, 2012. - 160с.

5. Рассказова К.А. Причины возникновения и развития инфляции в России. / К.А.

Рассказова. // Экономические науки, 2016. - №42-3. – С. 67-78.
6. Сурмай З.А. Специфика и перспективы борьбы с инфляцией в России. / З.А.Сурмай. // Проблемы современной экономики. 2009, №4 (32). *[электронный ресурс]. URL:* http://www.m-economy.ru/ *(дата обращения: 11.10.2018 г.).*
7. Янов В.В. Деньги, кредит, банки: учебное пособие / В.В. Янов, И.Ю. Бубнова. - М.: КНОРУС, 2014. – 424с.
8. www.stat.tj Сайт Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.
9. «Рост инфляции в Таджикистане, по итогам 11 месяцев 2018г. составил 5,5%» *[электронный ресурс]. URL:* www.nbt.tj *(дата обращения: 21.12.2018)*

УДК. 336.3

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЛИОРАТИВНО-ИРРИГАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Буриева Мастура Чориевна *- кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.*

В данной статье рассматриваются инновационная деятельность и рационализация использования мелиоративно-ирригационного потенциала республики. В целом, практическое применение инновационной деятельности при рационализации мелиоративного и ирригационного потенциала в условия ограниченности ресурсов (природных, сырьевых, энергетических, финансовых и т.д.), могут способствовать значительному повышению продуктивности орошаемых земель, снижению непроизводительного сброса оросительной воды, предотвращению деградации земель, обеспечению эффективного использования земельных, водных и трудовых ресурсов. Они могут стать одним из важнейших направлений роста конкурентоспособности аграрной экономики страны.
Ключевые слова: *мелиоративно-ирригационный потенциал, деградация почв, оросительная система, засоление и заболачивание почв, орошаемое земледелие, инновация, инновационная деятельность.*

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ МЕЛИОРАТИВӢ-ИРРИГАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Буриева Мастура Чориевна - *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.*
Дар ин мақола фаъолияти инноватсионӣ ва самаранок истифодабарии иқтидори мелиоративӣ-ирригатсионии ҷумҳурӣ баррасӣ гардидааст. Дар маҷмӯъ, татбиқи амалии инноватсия дар самаранокии иқтидори мелиоративӣ-ирригатсионӣ дар заминаи маҳдудияти захираҳо (захираҳои табиӣ, ашёи хом, энергетика, молиявӣ ва г.) метавонад ба афзоиши назарраси ҳосилнокии заминҳои обёришуда, пешгирӣ кардани харобшавии замин, таъмини истифодаи самарабахши замин, захираҳои обӣ ва захираҳои меҳнатӣ мусоидат намуда, яке аз самтҳои муҳими рақобатпазирии иқтисодиёти аграрии кишвар гардад.

Калидвожаҳо: иқтидори мелиоративӣ-ирригатсионӣ, харобшавии замин, системаҳои ирригатсионӣ, шӯршавӣ ва ботлоқшавии замин, заминҳои корам, инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ.

INNOVATIVE ACTIVITY AND RATIONALIZATION THE USE OF RECLAMATION AND IRRIGATION POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***Burieva Mastura Chorievna** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head. Department of Statistics, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimov 64/14. Phone 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.*

In this article, innovative activity and rationalization of the use of ameliorative-irrigation potential of the republic are considered. In general, the practical application of innovation in the rationalization of ameliorative and irrigation potential, in conditions of limited resources (natural, raw materials, energy, financial, etc.), can contribute to a significant increase in the productivity of irrigated land, reduce unproductive irrigation water, prevent land degradation , ensuring efficient use of land and water and labor resources. .

They can become one of the most important directions of growth of competitiveness of the agrarian economy of the country.

***Key words:** amelioration and irrigation potential, soil degradation, irrigation system, soil salinization and waterlogging, irrigated agriculture, innovation, innovation activity.*

Развитие мелиоративно-ирригационного потенциала и эколого-экономическое состояние орошаемых земель зависит как от природных факторов (климатических, гидрогеологических), так и от эксплуатации мелиоративных систем. Пик бурного развития водохозяйственного строительства и мелиорации земель, как в мире, так и в нашей республике, пришелся на 60-70-е годы двадцатого столетия. Начавшееся еще в 60-е годы широкомасштабное освоение новых орошаемых земель было нацелено на скорейшее повышение урожайности сельскохозяйственных культур и максимальную отдачу каждого гектара, посредством применения новой технологии (химизации, применения минеральных удобрений и т.д.).

Однако уже в середине 80-х годов, в связи с несовершенством мелиоративно-ирригационных систем обнаружились заболачивание, увеличение засоленных земель, развитие процессов эрозии почв, которые постепенно стали тормозом на пути быстрого решения продовольственной проблемы. Примерно третью часть сельскохозяйственных и пахотных угодий составляют эродированные почвы, утратившие часть верхнего гумусового слоя. Поэтому вопросы сохранения и поддержания мелиоративно-ирригационного потенциала в работоспособном состоянии и их комплексного использования решались формально, либо не решались совсем.

За последние десятилетия техническая эксплуатация и содержание мелиоративно-ирригационного потенциала в работоспособном состоянии проводились по остаточному принципу. Система, по сути дела, оставалась и продолжает оставаться без надлежащего финансирования. В результате чего накопилась масса проблем, связанных с ухудшением технического состояния коллекторно-дренажных систем, каналов и гидротехнических сооружений. К этому добавились также отсутствие достаточного количества электроэнергии в весеннее время, которое стало основной причиной задержки подачи оросительной воды на орошаемые поля.

Что касается нынешнего состояния мелиоративных систем, то следует отметить, что в условиях перехода к рыночным формам хозяйствования,

разрушение старой системы управления в мелиоративном секторе, так же как и в других отраслях экономики республики, привело к глубокой депрессии. Это обусловлено рядом объективных и субъективных факторов, среди которых малоэффективные формы организации производства, несовершенство системы управления мелиоративным сектором, разрушение материально-технической базы мелиорации, которые стали одной из причин снижения продуктивности орошаемых земель.

В целом, можно сказать, что под понятием мелиоративно-ирригационного потенциала подразумевается комплекс мелиоративных фондов (оросительная техника, насосно-силовое оборудование, поливные машины, водомерные устройства, коллекторно-дренажные системы, ирригационный фонд и др.), которые играют незаменимую роль в сохранении и повышении продуктивности орошаемых земель, развитии мелиорации и водного хозяйства в целом.

Анализ состояния мелиоративно-ирригационного потенциала республики показывает, что основными причинами его ухудшения являются следующие: низкий технический уровень мелиоративных систем (недостаточная оснащенность оросительной сети мелиоративной техникой, запасными частями и другим необходимым оборудованием); физическое старение мелиоративных систем и ее объектов (высокий износ оросительных систем, несвоевременное проведение эксплуатационных работ по модернизации гидротехнических сооружений); усиление деградационных процессов почв вследствие нерациональных режимов орошения, несоблюдение поливных норм, сверхнормативное применение пестицидов и минеральных удобрений, несвоевременное выполнение мелиоративных мероприятий; несовершенство перспективных мелиоративных технологий, ограниченность и недоступность инвестиционных средств, необходимых для внедрения научных разработок и достижений научно-технического прогресса (НТП) и как следствие отставание строительства мелиоративных систем нового поколения с замкнутыми циклами водооборота; резкое снижение государственной финансовой поддержки развития мелиоративной отрасли, отсутствие достаточных средств у землепользователей на реконструкцию оросительных систем, обеспечение их нормальной эксплуатации.

Следует отметить, что в современных условиях в отечественной и зарубежной науке предпринимаются различные попытки создать инновационную деятельность при реализации перспективных мелиоративных технологий в орошаемом земледелии. Суть ее заключается в необходимости совершенствования мелиоративных технологий, механизации и автоматизации поливов, рационализации использования мелиоративно-ирригационного потенциала за счет внедрения передовых технологий полива, основывающихся на уменьшении землеемких и водоемких технологических процессов, повышении продуктивности мелиорируемых земель. Поэтому внедрение новых способов полива и достижение инновационных процессов, при эффективном использовании мелиоративно-ирригационного потенциала, требуют учета конкретных почвенно-климатических условий, правильного выбора технологии орошения сельскохозяйственных культур, оценки факторов, влияющих на изменение состава и свойства почвы и эколого-экономические показатели использования поливной воды.

Следует отметить, что по определению многих ученых и в соответствии с международными стандартами инновация определяется как конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта, внедренного на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности [2]. Исходя из этого, применительно к мелиоративно-ирригационному потенциалу, инновационную деятельность целесообразно понимать как совокупность последовательно осуществляемых действий по созданию новой или усовершенствованной мелиоративной технологии, с целью производства конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции на основе использования результатов научных исследований и разработок или перспективного передового опыта, направленных на улучшение мелиорируемых земель и воспроизводства плодородия почв.

В целом, практическое применение и реализация инновационной деятельности при рационализации использования мелиоративно-ирригационного потенциала, в качестве первоочередных задач требует реализация ряда направлений, среди которых наиболее приемлемыми могут быть следующие (рис.).

Рис. Основные направления реализации инновационной деятельности при эффективности использования мелиоративно-ирригационного потенциала

Как известно, существует немало способов орошения - через прорытие каналов, посредством общего затопления посевов, полное и периодическое затопление, лиманное орошение, орошение с помощью дождевальных машин и т.д. Однако результаты научных исследований свидетельствуют об имеющихся отрицательных последствиях поверхностного орошения, в условиях сложных рельефно-географических и неровных участках земли, которые связаны с нерегламентированным использованием поливной воды. В связи с этим, в условиях лимитированного водопользования стран центрально-азиатского региона, куда входит и Таджикистан, рациональное использование оросительной воды без применения водосберегающих технологий полива, базирующихся на инновационную активность, невозможно. Предварительные расчеты показывают, что доведение площади внедрения средств механизации водосберагающего полива до 250-300 тыс. га позволило бы сэкономить в республике 1,3-1,6 км , оросительной воды. Поэтому освоение горных территорий в будущем связано с усилением инновационной активности при реализации перспективных способов полива в орошаемом земледелии.

Поэтому эколого-экономические показатели мелиоративно-ирригационного потенциала, повышение его устойчивости и экономической эффективности во многом связаны с переходом его на современные водо - энергосберегающие, природоохранные и ландшафтообразующие способы полива и реализации инновационных процессов, в целом. Так как в последние годы при непрерывном росте стоимости электроэнергии, горючесмазочных материалов (ГСМ) и других энергетических средств возникла острая необходимость в разработке энерго- и водосберегающих технологий в орошаемом земледелии, в обосновании экологически безопасных режимов орошения сельскохозяйственных культур, обеспечивающих наиболее эффективное использование земельно-водных ресурсов.

Следует отметить, что в Республике Таджикистан интерес к поливу хлопчатника по Израильской технологии (имеются ввиду капельное орошение), базирующихся на инновационной деятельности, начался почти еще два десятилетия назад. Еще в 1991 году Израильская фирма «Айзенберг» на засоленных землях «Кок-курак» Аштского района внедрила на площади более 200 га капельное орошение, где грунтовые воды залегали на глубине 2 м, а поливы проводились водой реки Сырдарьи при минерализации солей 1,2-1,5 г/л., в результате которой урожайность повысилась с 2,7 до 3,7 т/га. Подобная работа в том же году была начата со специалистами этой страны в колхозе «Коммунизм» Дангаринского района. Однако, сложившаяся нестабильная социально-экономическая и политическая ситуация в республике помешала развитию этой перспективной технологии.

Вышеизложенные данные свидетельствуют, что внедрение современных методов полива - капельное и подпочвенное орошение считаются основными направлениями водосбережения и могут являться не маловажным фактором в повышении эффективности использования мелиоративно-ирригационного потенциала. Как показывает опыт ряд стран мира (Израиль, США, Египет, Россия, Узбекистан и др.), капельное орошение является результативным способом снижения удельных затрат поливной воды, предотвращения эрозии почв, повышения урожайности сельхозкультур. Экономический эффект от применения новых технологий полива обеспечивается благодаря повышению производительности труда, улучшению качества работы, экологической

безопасности и надежности конструкции, снижению стоимости оборудования, затраты труда, материало-и энергоемкости, удельного водопотребления.

Следующие направления активизации инновационной деятельности при рационализации мелиоративно-ирригационного потенциала является широкое развитие гребневых технологий выращивания сельскохозяйственных культур, основывающихся на ресурсосберегающих технологиях. Следует отметить, что в последние годы в республике особое внимание уделяется гребневым методам выращивания сельскохозяйственных культур (впервые применены в Мексике при выращивании пшеницы). Исследования ученых показали, что при использовании технологии широкополосного сева лука по гребням, урожайность с одного гектара можно увеличить до 400 центнеров, а интенсивная технология выращивания томата способна повысить урожайность до 350 ц/га, применение которой позволит довести производство томатов до 168-192 тыс. тонн. Более того, применение гребневой технологии способствует повышению продуктивности земель до 30-35 % при уменьшении нормы высева до 20 % [4].

Опыт ряда стран мира (Нидерландов, Мексика, Россия) подтверждает правильному такому выводу, что в последние годы данную технологию широко используют при возделывании сои, риса, а также других зерновых культур, выращиваемых на орошаемых землях. Об этом свидетельствуют опыт Российской Федерации, а именно практика ряд хозяйств Приморского края и Дальнего Востока. Так, опыт рисовых хозяйств Приморского края показывает, что прибавка урожайности риса при гребневой технологии в 1,4-1,9 раза выше по сравнению с ровной пашней, при повышении продуктивности земель на 35-40 % и снижение затраты производства (расход ГСМ, затраты труда, семян и др.) на 30 -50 % [6]. Более того, внедрение гребневой технологии за последние годы показало, что в результате чередования риса и сои вдвое уменьшается расход удобрений и гербицидов, что способствует получению более чистой продукции и улучшению экологической обстановки в зоне рисосеяния.

Другим немаловажным направлением активизации инновационной деятельности при реализации перспективных мелиоративно-ирригационных технологий могут являться применение биологических методов борьбы против сельскохозяйственных вредителей. Общеизвестно, что использование техногенных факторов (химизация сельскохозяйственного производства, в том числе химических мелиорации) и ускорение технического новшества при производстве сельскохозяйственной продукции дополнительно ухудшают экологическую обстановку и нарушают природное равновесие в агроэкосистемах. Более того, применение химико-техногенной системы земледелия привело к нерациональному использованию больших массивов земли, что вызвало ряд негативных процессов - истощение почв и их загрязнение, деградационных процес сов земли, снижение влагообеспеченности, а также сокращение площади пахотных земель. Кажущиеся неразрешенными проблемы можно устранить, соединив экологические требования с экономическими интересами, учитывая при этом эколого-экономическую эффективность. Поэтому в сложившихся условиях необходимо разработать новые приемы защиты растений, которые могут дать высокий эффект в решении триединой задачи: сохранения почвенного плодородия; роста объемов производства; устранения опасности загрязнения агроэкосистем, прежде всего, почвы.

Для подтверждения вышеизложенного, приводим опыт эколого-экономической эффективности применения технологий земли сельскохозяйственного назначения Воронежской области Российской Федерации, который разделен на три категории экологической устойчивости по следующим критериям: экологически устойчивые (7 территориально-административных районов), среднеустойчивые - третья часть сельскохозяйственных земель области (11 районов) и неустойчивые (14 районов области). Проведенный анализ сельскохозяйственных земель Воронежской области показал, что от первой к третьей категории повышается степень усложнения факторов и уменьшается возможности устранения или смягчения их влияния, одновременно усиливается роль адаптационных мер, организации территории и др. Более того, при наименьшем вложении средств земли средней степени экологической устойчивости обеспечивают необходимую производительность, при этом показатель интенсивности связывания энергии на единицу затрат максимален, что свидетельствует об эффективности вложения значительных дополнительных средств в поддержание почвенного плодородия земель данной категории [8].

Одним из немаловажных направлений активизации инновационных процессов при эффективности использования мелиоративно-ирригационного потенциала является внедрение и применение альтернативного земледелия или так называемого «органического земледелия». Внедрение органического земледелия (применение органических удобрений, выращивание новых сортов семян, проведение научно-обоснованных севооборотов и т.д.) позволяет использовать весь комплекс природоохранных мер, повысить урожайность культур по сравнению с традиционными технологиями.

Положительный результат органического земледелия в засушливых условиях имеется опыт Волгоградской области Российской Федерации. По заказу администрация области разработана адаптивно-ландшафтная система земледелия и на сегодняшний день уже существенно скорректирована структура посевных площадей, созданы новые схемы севооборотов в различных природно-климатических условиях применительно к агроландшафтным и выделенным группам земель. При разработке мероприятий по снижению последствий засухи особое значение приобретает создание сортов, наиболее полно использующих влагу, выведены сорта, водопотребление которых удалось сократить на 15-20 %. Селекционерами НИУ Поволжья за последние пять лет созданы и внесены в производство более 30 адаптированных и высококачественных сортов озимой пшеницы. Успешно возделываются 38 сортов яровой мягкой пшеницы. В производстве находится также 7 сортов озимой ржи, в том числе зимостойкие. [8].

Что касается применения передовых опытов в условиях нашей республики, то одним из важнейших мероприятий «органического земледелия» является внедрение и полное освоение научно обоснованных хлопково-люцерновых севооборотов — фундамента высоких устойчивых урожаев. Люцерна, как известно, оказывает благотворное влияние на развитие хлопчатника: обогащает почву азотистыми веществами, улучшает мелиоративное состояние почвы, способствует развитию микроорганизмов в почве и одновременно сохраняет устойчивость плодородия почвы.

В последнее время в связи с диверсификацией растениеводства, повышенный спрос на продукции хлопководства и резкое повышение цен на

внутреннем и мировом рынке требуют интенсификацию хлопковых севооборотов. Это, прежде всего, проводится с целью сохранения и расширенного воспроизводства почвенного плодородия и увеличение урожайности хлопка, в целом продукции растениеводства.

Хлопковый севооборот с его системой чередования является образцом системного решения одной из основных задач современных систем земледелия - рационального и эффективного использования орошаемых земель республики. В системе ведения земледелия заложена возможность соблюдения чередования сельскохозяйственных культур, эффективного использования почвенного плодородия, биологического потенциала возделываемых культур с целью получения высокого и качественного урожая. Все это должно осуществляться при одновременном сохранении и повышении плодородия почвы, а также сохранении экологического равновесия окружающей среды.

В целом, анализируя отличительные достижения инновационной деятельности в результате эффективного использования мелиоративно-ирригационного потенциала, как в мировой практике, так и по республике есть основание думать о широком применении этих мероприятий.

О реальных достижениях отечественной агрономии и селекции в этом плане свидетельствует существенное перемещение границ не только биологически возможного, но и экономически оправданного возделывания хлопчатника, озимой пшеницы и других сельскохозяйственных культур, выращиваемых на орошаемых землях. Так как в период 60-70-х годов истекшего столетия Таджикистан по показателю урожайности хлопка-сырца (35-40 ц/га) занимал второе (после США), а частично первое место в мире. Нельзя не упомянуть о высокой продуктивности цитрусовых (лимоны, мандарины, апельсины), ягодных (виноградарства) и садовых культур (абрикосы, яблоки, груши), которые в перспективе должны обеспечить высокорентабельной и конкурентоспособной продукцией и тем самым могут стать заметным импульсом в обеспечении населения продовольствием.

Общеизвестно, что комплексное решение вышеперечисленных мероприятий немыслимо без финансовой поддержки со стороны государства и усиления его роли в сохранении, эксплуатации и дальнейшем функционировании мелиоративно-ирригационного потенциала. Поэтому предлагается три источника финансирования: за счет государственных капиталовложений, за счет средств хозяйств и предприятий и привлечение зарубежных инвестиций в осуществление данных мероприятий. Следует уместно также добавить, что в настоящее время выделяются значительные средства на развитие мелиоративного сектора, выдаются как внутренние (со стороны государства), так и внешние кредиты (со стороны зарубежных инвесторов) по минимальной процентной ставке.

Таким образом, практическое применение инновационной деятельности при рационализации мелиоративно-ирригационного потенциала, в условиях ограниченности ресурсов (природных, сырьевых, энергетических, финансовых и т.д.), могут способствовать значительному повышению продуктивности орошаемых земель, снижению непроизводительного сброса оросительной воды, предотвращению деградации земель, обеспечению эффективного использования земельно-водных и трудовых ресурсов. Они могут стать одним из важнейших направлений роста конкурентоспособности аграрной экономики страны.

Литература

1. Иванов А.Л. Результаты научной деятельности в области земледелия, мелиорации, водного и лесного хозяйства. / А.Л. Иванов // Вестник российской академии сельскохозяйственных наук. - 2006. -№1. - С. 6-9.
2. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России /Под. ред. И.Г. Ушачева, И.Т. Трубилина, Е.С. Оглоблина, И.С. Санду. - М.: Колос, 2007. – 636 с.
3. Краснощеков В.Н. Методологические основы устойчивого развития хозяйственных систем и роль адаптивно-ландшафтного земледелия в его обеспечении. / В.Н. Краснощеков. //Доклады Российской академии сельскохозяйственных наук. -2006. -№2. - С.22-26.
4. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана (состояние и перспективы). / А.А. Мадаминов. - Душанбе, 2006. -228 с.
5. Назиров З. Исследования техники и технологии капельного орошения садов в условиях каменистых земель Северного Таджикистана. Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения. / З. Назиров, Х. Олимов // Материалы научно-практической конференции (25 декабря 2010 г.). - Душанбе. 2010. - С. 139-146.
6. Попов В.А. Продовольственная обеспеченность: проблема генной инженерии или инженерной мелиорации. / В.А. Попов //Мелиорация и водное хозяйство. -2007. -№3. - С. 14-16.
7. Ушачев И. Обеспечить продовольственную безопасность Российской Федерации. / И. Ушачев //АПК: Экономика, управление. -2010. -№9. - С. 3-16.
8. Чогут Г. Эколого-экономическая эффективность земледелия Воронежской области. / Г. Чогут // АПК: Экономика, управление, 2010. - №7. - С. 30-32.

УДК 336.581.1

ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИ ПАРДОХТҲОИ БУЧЕТӢ БА СОҲАИ ТАЪМИРИ РОҲҲОИ АВТОМОБИЛГАРДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳабибуллоев Ҳабибулло Хайруллоевич *- н.и.и., дотсенти кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: +(992)919010144. E-mail.ru: habibullo@mail.ru.*

Юнусов Фаридун Маъруфович *- муаллими калони кафедраи ташкили интиқол ва идора дар нақлиёти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ. Сурога: 734042, ш. Душанбе, хиёбони Академикҳо Раҷабовҳо-10. Телефон: +(992)935272141. E-mail.ru: fariduny@mail.ru.*

Муаллифон бо пешниҳоди ин мақола, ба мавзӯю масъалаи тадқиқот бурдан ва муайян кардани усули ягонаи муайянкунии андозаи пардохтҳои маблағҳои буҷавӣ барои самти нигаҳдорӣ ва таъмири роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маъсулини Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб мекунанд.

Муайян карда шудааст, ки пардохтҳои маблағҳои буҷавӣ барои соҳаи нигаҳдорӣ ва таъмири роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси ноҳия ва шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногун буда, ба хароҷоти аслӣ мувофиқат намекунад. Ин ба пайдо шудани проблемаҳои истифодабарандагони роҳ (нақлиётчиён) ва аз он ҷумла ба бехатарӣ дар роҳҳо таъмин кардан меорад.

Калидвожаҳо: *пардохт, андоза, маблағҳо, бучет, роҳҳо, автомобилгард, молия, нигаҳдорӣ, таъмир, ноҳияҳо, минтақа.*

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И РЕМОНТА АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хабибуллоев Хабибулло Хайруллоевич *– к.э.н., доцент кафедры математического и информационного моделирования Таджикского государственого финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992)919010144. E-mail.ru: habibullo@mail.ru;*

Юнусов Фаридун Маъруфович *– старший преподаватель кафедры организации перевозок и управления на транспорте Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 734042, г. Душанбе, проспект Академиков Раджабовых-10. Телефон: +(992)935272141. E-mail.ru: faridunу@mail.ru.*

По представленнию этой статьи, авторы обращают внимание о проведении ответственными лицами Министерства финансов Республики Таджикистан и Министерства транспорта Республики Таджикистан исследования и выявления общей методики определения средней цены на ремонт и обслуживание автомобильных дорог Республики Таджикистан 1-го км в условиях равнинной, предгорной и горной местности при одинаковх климатических зонах.

Авторами выявлено, что бюджетное финансирование системы ремонта и обслуживания автомобильных дорог Республики Таджикистан в пределах районов и городов Республики Таджикистан неравномерное и фактическое финансирование не соответствует действительности.

Ключевые слова: *финансирование, размер, стоимость, бюджет, автомобильные дороги, финансы, содержание, ремонт, районы, регионы.*

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF BUDGET FINANCING OF THE CONTENT AND REPAIR OF AUTOMOBILE ROADS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Habibulloev Habibullo Khairulloevich *- Ph.D., associate professor of the department of mathematical and information modeling of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Dushanbe city, Nakhimov Str 64/14. Phone: + (992) 919010144. E-mail: habibullo@mail.ru;*

Yunusov Faridun Marurufovich *- Senior Lecturer at the Department of Transport Organization and Transport Management of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi. Address: 734042, Dushanbe city, Academician Rakabovs avenue-10. Phone: + (992) 935272141. E-mail: faridunу@mail.ru.*

According to the presentation of this article, the authors draw attention to the responsible persons of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan and the Ministry of transport of the Republic of Tajikistan research and identification of a General method of determining the average price for repair and maintenance of roads of the Republic of Tajikistan 1 km in flat, foothill and mountainous areas with the same climatic zones.

The authors revealed that the budget financing of the system of repair and maintenance of roads of the Republic of Tajikistan within the districts and cities of the Republic of Tajikistan is not uniform and the fpkticheskoe funding does not correspond to reality.

Keywords*: financing, size, cost, budget, roads, Finance, maintenance, repair, districts, regions.*

Харољоти базавии (пойгоҳии) интихобшудаи соҳаи таъмири роҳҳои автомобилгард тибқи дастурҳои таҳиягардидаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудаанд ва рушди андозаҳои ҳаҷми харољот танҳо ба тағйирёбии зариб (коэффисиент)-ҳои ба ҳаҷми харољоти базавӣ таъсиррасонанда вобаста мебошанд.

Дар соҳаи нигоҳдории роҳҳо нишондиҳандаҳои базавӣ вобаста ба теъдоди кормандони нигоҳдори роҳҳо машғулбуда ва тӯли роҳҳои истифодаи умумӣ дар мувозинаи муассисаҳои давлатӣ қарордошта нишондиҳандаҳои базавӣ муайян гардида, рушди минбаъдаи

нишондиҳандаи ҳароҷоти базавӣ низ ба зиёд гардидани дарозии роҳҳои дар мувозинаи муассисаҳо қарордошта вобаста мебошад.

Дар соҳаҳои ҷудо намудани субвенсияҳо ҳаҷми минималии зиёдтар фарогирии шахсони имтиёзноки хизматрасонидашуда барои муайян намудани хароҷоти базавӣ истифода гардидааст.

Вобаста ба хароҷоти идоравӣ ва назоратӣ нишондиҳандаҳои шумораи кормандони соҳа бетағйир дар сатҳи мавҷуда ба нақша гирифта шуда, хароҷоти базавӣ бо баҳисобгирии коэффисентҳои ба ҳаҷми хароҷоти базавӣ таъсиркунанда муайян шудаанд. Бо назардошти раҳоии кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ дар соли 2019 ҳаҷми умумии хароҷот барои соҳаи нақлиёт ва коммуникатсия ба маблағи 1759,6 млн. сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, аз ҷумла аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ 781,6 млн. сомонӣ, маблағҳои махсус 36,4 млн. сомонӣ, лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ 941,6 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба буҷети соли 2018 ба маблағи 296,7 млн. сомонӣ зиёд аст.

Барои таъмир ва нигоҳдории роҳҳои умумиҷумҳуриявӣ дар буҷети ҷумҳуриявӣ, дар маҷмӯъ, 105,2 млн. сомонӣ, аз ҷумла 68,7 млн. сомонӣ барои таъмир ва нигоҳдории дастгоҳи Вазорати нақлиёт ва муассисаҳои зертобеашон 36,5 млн. сомонӣ барои таъмири асосӣ ба Дирексияи сохтмони иншооти ҳукуматии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст.

Таҳлили маблағгузории буҷет барои нигаҳдории роҳҳо дар соли 2018 ба пешниҳоди он дар соли 2019 аз тарафи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Дархости маблағҳои буҷетӣ барои соли 2019 дар Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои нигоҳдории роҳҳои автомобилгард

НОМГӮЙ	Буҷети аниқшудаи соли 2018	Буҷети тасдиқшудаи соли 2018	Дархости соли 2019 тасдиқ шуда	Фоизи баландшавӣ ё пастшавӣ	Афзоиш ё пастшавии буҷети соли 2018	Афзоиш ё пастшавии буҷет дар соли 2019 бо муқоиса ба соли 2018
Муттамарказ	10511181	9661181	11701181	121,1	850000	2040000
11805001-Муассисаи давлатии "Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди минтақаи Ҳисор"	943177,00	943177,00	991353	105,1	0	48176
11805002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Ваҳдат	894503,00	894503,00	984506	110,1	0	90003
11805003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Варзоб	597049,00	597049,00	665485	111,5	0	68436
11805004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Рӯдакӣ	1044457,0	1044457,00	1145475	109,7	0	101018
11805005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шаҳринав	330337,00	330337,00	370414	112,1	0	40077
11805006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои	603657,00	603657,00	664973	110,2	0	61316

автомобилгарди шаҳри Ҳисор						
11805007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Турсунзода	493909,00	493909,00	543219	110,0	0	49310
11805008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Роғун	444937,00	444937,00	489095	109,9	0	44158
11805009-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Норак	1289343,0	1289343,00	1396293	108,3	0	106950
11805010-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Файзобод	534636,00	534636,00	586178	109,6	0	51542
Ҳамагӣ дар минтақа и Ҳисор	7176005	7176005	7836991	109,2	0	660986
11806001-Муассисаи давлатии "Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди минтақаи Кӯлоб"	1020616,0	1020616,00	1068140	104,7	0	47524
11806002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Данғара	1029014,0 0	1029014,00	1128276	109,6	0	99262
11806003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Кӯлоб	625564,00	625564,00	691926	110,6	0	66362
11806004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Балҷувон	413993,00	413993,00	459174	110,9	0	45181
11806005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Восеъ	791624,00	791624,00	866918	109,5	0	75294
11806006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ	606128,00	606128,00	668552	110,3	0	62424
11806007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Фархор	1001399,0 0	1001399,00	1107309	110,6	0	105910
11806008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Темурмалик	577208,00	577208,00	640308	110,9	0	63100
11806009-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Муъминобод	493524,00	493524,00	546188	110,7	0	52664
11806010-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ховалинг	667551,00	667551,00	723388	108,4	0	55837
11806011-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шамсиддин Шоҳин	734884,00	734884,00	811289	110,4	0	76405
11806012-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шамсиддин Шоҳин	409684,00	409684,00	456104	111,3	0	46420
Ҳамагӣ дар минтақаи Кӯлоб	8371189,0	8371189,00	9167572	109,5	0	796383
11807001-Муассисаи давлатии "Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди минтақаи Бохтар"	1057950,0	1057950,00	1109630	104,9	0	51680
11807002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Кушониён	590670,00	590670,00	646554	109,5	0	55884

11807003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Панҷ	587231,00	587231,00	644957	109,8	0	57726
11807004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Қубодиён	475032,00	475032,00	526568	110,8	0	51536
11807005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Абдураҳмони Ҷомӣ	541392,00	541392,00	598178	110,5	0	56786
11807006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ	579804,00	579804,00	639424	110,3	0	59620
11807007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Вахш	578173,00	578173,00	639982	110,7	0	61809
11807008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Левакант	541606,00	541606,00	597824	110,4	0	56218
11807009-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Носири Хусрав	427730,00	427730,00	479714	112,2	0	51984
11807010-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ҷайхун	636600,00	636600,00	701102	110,1	0	64502
11807011-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ёвон	685281,00	685281,00	757155	110,5	0	71874
11807012-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Дӯстӣ	672551,00	672551,00	745812	110,9	0	73261
11807013-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Хуросон	743526,00	743526,00	815737	109,7	0	72211
11807014-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шаҳритус	525585,00	525585,00	588203	111,9	0	62618
Ҳамагӣ дар минтақаи Бохтар	8643131,0	8643131,00	9490840	109,8	0	847709
11808001-Муассисаи давлатӣ "Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди вилояти Суғд"	1092458,0	1092458,00	1157085	105,9	0	64627
11808002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Айнӣ	979087,00	979087,00	1096265	112,0	0	117178
11808003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Бобоҷон Ғафуров	1245393,0 0	1245393,00	1369373	110,0	0	123980
11808004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Панҷакент	943414,00	943414,00	1052377	111,5	0	108963
11808005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Деваштич (Ғончӣ)	602948,00	602948,00	672648	111,6	0	69700
11808006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Спитамен	485506,00	485506,00	538688	111,0	0	53182
11808007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои	917193,00	917193,00	1019390	111,1	0	102197

автомобилгарди шаҳри Конибодом						
11808008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Мастчоҳ	402125,00	402125,00	455761	113,3	0	53636
11808009-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Исфара	891510,00	891510,00	984329	110,4	0	92819
11808010-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди шаҳри Истаравшан	762589,00	762589,00	845781	110,9	0	83192
11808011-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ҷаббор Расулов	476342,00	476342,00	526192	110,5	0	49850
11808012-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Зафаробод	502604,00	502604,00	556174	110,7	0	53570
11808013-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Мастчоҳи кӯҳӣ	413860,00	413860,00	466843	112,8	0	52983
11808014-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шаҳристон	407312,00	407312,00	454839	111,7	0	47527
11808015-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ашт	893061,00	893061,00	983349	110,1	0	90288
Ҳамагӣ дар вилояти Суғд	11015402	11015402,0	12179094	110,6	0	1163692
11809001-Муассисаи давлатии "Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон"	1017249,00	1017249,00	1067865	105,0	0	50616
11809002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди Сағирдашт	392177,00	407177,00	436645,0	107,2	-15000	29468
11809003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Дарвоз	975940,00	1000940,00	1077884	107,7	-25000	76944
11809004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ванҷ	780520,00	825520,00	963805,0	116,8	-45000	138285
11809005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Рӯшон	705506,00	867824,00	873926,0	100,7	-162318	6102
11809006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Мурғоб	2170920,00	2180920,00	2391558	109,7	-10000	210638
11809007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ишкошим	1394536,0	1409536,00	1536745	109,0	-15000	127209
11809008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шуғнон	627166,00	883166,00	705700,0	79,9	-256000	-177466
11809009-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Рошткалъа	816778,00	838778,00	905091,0	107,9	-22000	66313
11809010-Муассисаи давлатии	1013849,0	1253849,00	1140385	91,0	-240000	-113464

нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Шуғнон	0					
11809011-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Рӯшон	799990,00	692672,00	796348,0	115,0	107318	103676
Ҳамагӣ дар ВМКБ:	106946310	11377631,0	11895952	104,6	-683000	518321
11810001-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди минтақаи Рашт"	838541,00	838541,00	878773	104,8	0	40232
11810002-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Нуробод	597717,00	597717,00	663786	111,1	0	66069
11810003-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Рашт	626300,00	626300,00	696029	111,1	0	69729
11810004-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди минтақаи Лахш	400576,00	440576,00	445151	101,0	-40000	4575
11810005-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Лахш	595535,00	612535,00	657206	107,3	-17000	44671
11810006-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Сангвор	553870,00	613870,00	614989	100,2	-60000	1119
11810007-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Тоҷикобод	391051,00	411051,00	433109	105,4	-20000	22058
11810008-Муассисаи давлатии нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди минтақаи Ҳоит	430983,00	460983,00	479693	104,1	-30000	18710
Ҳамагӣ дар минтақаи Рашт:	4434573,0	4601573,0	4868736	105,8	-167000	267163
Ҳамагӣ:	60846112	60846112,0	67140366	110,3	0	6294254

Эзоҳ: *Ҷадвал бо пешниҳоди Вазорати нақлиёт ва бо иловаи муаллифон тартиб дода шудааст.*

Аз рӯи ҷадвали муқоисавӣ дида мешавад, ки барои пардохти маблағҳои таъмири роҳҳои автомобилгард, дар минтақаҳои иқлимии якхела бо андозаҳои гуногун тасдиқ шудааст. Мисол: Дарозии умумии роҳҳои автомобилгарди ноҳияи Ҳисорро гирем, ҳамагӣ 246,20 км ва дарозии роҳҳои ноҳияи Ҷ. Балхӣ 250,70 км-ро ташкил медиҳад, ки тахминан баробар мебошанд. Лекин маблағҳои пардохтии буҷавӣ барои нигаҳдорӣ ва таъмири роҳҳои автомобилгард барои ноҳияи Ҳисор дар соли 2019 664973 сомонӣ пешбинӣ шудааст. Барои ноҳияи Ҷ. Балхӣ бошад, маблағи 639424 сомонӣ. Фарқият 25549 сомониро ташкил медиҳад, ҳол он ки дарозии роҳҳои ноҳияи Ҷ. Балхӣ 4,5 км дарозтар аз дарозии умумии роҳҳои ноҳияи Ҳисор мебошад. Ин фарқиятҳо дар ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад.

Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон усули ягонаи баҳисобгирии андозаи пардохти маблағҳои буҷавӣ барои нигаҳдорӣ ва таъмири роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон нест.

Пешниҳод менамоем, ки дар ин самт тадқиқот гузаронида, андозаи пардохти маблағҳои буҷавии 1 км роҳҳои дар шароити ҳамворӣ, кӯҳӣ ва иқлимӣ якхела муайян карда шавад.

Адабиёт

1. Закон Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях» - Душанбе, 1992.
2. Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маълумот оид ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорию истеҳсолӣ ба ҳолати 01.01.2019. – Душанбе, 2109.
3. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан (АСРТ) /Таджикистан в цифрах. - Душанбе (АСРТ), 2017. На русском/таджикском языке. 309 с.
4. Бабкина А.В. Цифровая трансформация экономики и промышленности: проблемы и перспективы / А.В.Бабкина. - СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2017. - 807 с.
5. Гаджинский А.М. Основы логистики / А.М.Гаджинский. - М.: ИВЦ “Маркетинг”, 1996.-124 с.
6. Казакевич Д.М. Производственно-транспортные модели в перспективном отраслевом планировании / Д.М. Казакевич.-М.: Экономика, 1972. -295 с.
7. Катаев А.Х. Региональная инфраструктура: содержание, планирование и эффективность развития / А.Х. Катаев - Душанбе: Ирфон, 1990. - 208 с.
8. Раджабов Р.К. Формирование системы обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности в сфере транспортных услуг: проблемы и региональные аспекты / Р.К. Раджабов, Х.Х. Хабибуллоев, К.Р. Ашуров. // Монография. Утверждена и введена в действие методсоветом Таджикского государственного университета коммерции (статья). - Душанбе: Ирфон, 2011. - 204 с.
9. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон http://www.mmk.tj

---

УДК 339.9.

ҲОЛАТ ВА РОҲҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фасеҳзода Ислом Саймирзо *- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719.719, fasikhov83@mail.ru*

Дар мақола оид ба таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмуҳлат сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти ғизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд.

Калидвожаҳо: *бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, таъминнокӣ, таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, содироти маҳсулоти ватанӣ ба хориҷи кишвар, рушди босуботи иқтисодиёт.*

СОСТОЯНИЕ И ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Фасехзода Ислом Саймирзо *- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, Тел.: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719.719. email: fasikhov83@mail.ru*

В статье рассматривается вопрос о необходимости разработки и реализации стратегии продовольственной безопасности в Таджикистане на долгосрочную перспективу. Предлагаются вопросы, которые должны быть включены в стратегию, в том числе физическая и экономическая доступность качественного продовольствия, сохранение экологических норм и эффективного менеджмента, соблюдения агротехнических норм и в целом использование преимуществ страны в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение стратегических целей, доступность продовольствия населению, снижение уровня бедности и развитие агропромышленного сектора составляют основу исследования.

***Ключевые слова**: продовольственная безопасность, доступность продовольствия, агротехнические нормы, продовольственное обеспечение, норма потребления, сельское хозяйство, снабжение промышленных предприятий сырьем, развитие дехканских хозяйств, экспорт отечественной продукции в страну, устойчивое экономическое развитие.*

CONDITION AND WAYS TO ENSURE FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***Fasehzoda Islom Saymirzo** - candidate of economic science, associate professor, Head of the Department economic analysis of Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14, Phone: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719/719 Email: fasikhov83@mail.ru*

The article discusses the need to develop and implement a long-term food security strategy in Tajikistan. It proposes questions that should be included in the strategy, including the physical and economic accessibility of high-quality food, the preservation of environmental standards and effective management, compliance with agricultural standards, and in general the use of the country's advantages in the production of organic agricultural products. Achievement of strategic goals, availability of food to the population, poverty reduction and development of the agro-industrial sector form the basis of the study.

***Keywords**: food security, availability of food, agrotechnical standards, food supply, consumption rate, agriculture, supply of industrial enterprises with raw materials, development of dekhkan farms, export of domestic products to the country, sustainable economic development.*

Асри XXI давраи ташаккули фарҳангу технологияи навин буда, бо дарназардошти афзуншавии аҳолии сайёраи Замин ниёзмандии инсоният ба неъматҳои моддӣ бештар мегардад. Дар давраи муосир пешрафти ҷомеаи ҷаҳон аз стратегияи давлатӣ дар бахши иқтисодӣ бештар вобастагӣ дорад. Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми корӣ дар раванди иқтисодӣ ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт дере нагузашта самар овард, ки дар ин ҷода заҳмату талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беандоза бузург мебошад. Чунки Сарвари давлат дар ҳамаи баромадҳои худ нақши иқтисодиётро дар пешрафти ҷомеа қайд менамоянд.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир чун бахши муҳими иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва чораҷӯиҳои зарур дар пешбурди зиндагии мардум қарор гирифта, он дар баробари истиқлолияти энергетикӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ба самтҳои асосии стратегияи давлатӣ дар ҷодаи рушди кишвар ворид карда шудааст.

Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта дар самти бехатарии озуқаворӣи мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Ҳукумати кишвар дастур доданд, ки доир ба дастгирии соҳаи

кишоварзӣ, бахшҳои коркарди маҳсулоти он ва ҳавасманд намудани кишоварзон баҳри истифодаи самараноки захираҳои обу замин тадбирҳои иловагӣ андешанд, инчунин, тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати азхудкунӣ ва обёрии заминҳои нав чораҷӯӣ карда шавад. Зеро бахши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқавории мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад [2, 13-14]. Дар аксарияти кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ низ мушкилоти таъмини озуқаворӣ дида мешавад. Дар баробари ин, мо бояд дурнаморо ба инобат гирифта, маҳсулоти озуқавориро аз хориҷи кишвар не, балки истеҳсолоти ватаниро ба монанди давлатҳои тараққикарда, хусусан ИМА ва Франсия бештар аз 100%, Олмон – 93%, Италия – 78%, Япония - 50%, Россия - 49,3% ба роҳ монем.

Бехатарии озуқаворӣ ин чунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеъ намудани талабот ба озуқаро дар сатҳи муътадили ҳаётгузаронии аҳолӣ кафолат медиҳад. Мафҳуми «Сатҳи муътадили ҳаётгузаронии аҳолӣ» дар доираи илм аз нуқтаи назари рушди инсонӣ шарҳ дода мешавад, ки барои саломатии инсон ва дарозумрии он аҳамият дорад. Яъне, дар ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истеҳсоли ватании он баҳри ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолоти аҳолӣ бо беҳтар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам, таъмини бехатарии озуқаворӣ асоси рушди инсонӣ ва неруи он баромад мекунад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, фурӯш, инчунин, ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ хусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳолӣ ба воситаи тарози (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тарози (баланси) озуқаворӣ ҳар кадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии худи маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад [4, 21].

Бехатарии озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқавории мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, бехавфӣ ва аз нуқтаи назари иҷтимоию фарҳангӣ маъқул) мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим, чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Бехатарии озуқаворӣ қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозорӣ, яъне талабот ва таклифоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаҳои коркардабарорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ мебошад ва ин на танҳо бо истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти харидории онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, балки бо қобилияти таъминнокии аҳолии кишвар ба маҳсулоти зарурии озуқаворӣ мебошад. Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмолӣ ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд.

Масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар нанамуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолӣ меъёрҳои тавсиявӣ муқаррар карда шудааст, ки мо онро дар ҷадвали 1 муфассал шарҳ додаем.

Ҷадвали 1.

Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018

№	Номгӯи махсулот	Грамм дар як шабонарӯз	Килограмм дар як моҳ	Килограмм дар як сол
1.	Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиёгиҳо	404,7	12,1	147,7
2.	Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
3.	Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
4.	Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
5.	Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
6.	Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
7.	Қанд	54,8	1,6	20,0
8.	Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
9.	Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
10.	Картошка	252,0	7,6	92,0
11.	Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

Дар баробари ин, ҳангоми муайян намудани вазъи бехатарии озуқаворӣ масъалаҳои зерин низ бояд ба назар гирифта шаванд: ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, ашёи хоми ватанӣ, талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ муқарраршуда, сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои илман исботшуда бо дарназардошти шароити табиӣ ва иқтисодии макони зист [3, 31].

Давлат вазифадор аст, ки барои аксарияти аҳолӣ дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озуқавориро тибқи меъёрҳои ба таври илмӣ асосёфтаи истеъмоли инсон фароҳам орад. Аз ин рӯ, муносибати методологии таҳқиқи бозори озуқаворӣ аз мамлакатҳои Ғарб, ки низоми ташаккулёфтаи муносибатҳои бозорӣ доранд, набояд нусхабардорӣ карда шавад. Низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар шароитҳои хоҷагидории нимбозорӣ ва нимнатуралӣ муносибати замонавии навро талаб мекунад. Ин муносибат бояд бо менеҷменти самарабахш, захираҳои иттилоотӣ ва худи низоми ташкили муносибатҳо дар маҷмӯи озуқаворӣ асос ёфта бошад. Низоми идоравӣ бояд хусусиятҳои зеринро ба ҳисоб гирад:

- менталитети мавҷудаи аҳолӣ оид ба ташаккули захираҳо, ки ба натурализатсияи фаъолияти хоҷагӣ меорад;
- фаъолияти ғайрирасмии миёнаравӣ, ки иттилоотро таҳриф намекунад, вале ба баланд шудани нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад;
- тавассути фурӯшандаҳои фардӣ дар бозор фурӯхтани маҳсулоти озуқаворӣ, ки ҳаҷми онро баҳо додан номумкин аст;
- робитаи суст дар байни бахшҳои истеҳсолӣ ва истеъмолии иқтисодӣ.

Роҳҳои ноил шудан ба таъминоти озуқавориро нишон дода, қайд менамоем, ки ҳар як давлат ва Тоҷикистон низ истисно нест, ки асоси «бехатарии озуқаворӣ»-ро тибқи хусусиятҳои он, ҳамчунин, тибқи нақши анъана, тарзи зиндагӣ ва психологияи аҳолӣ ташкил медиҳад.

Дар навбати худ, зарур аст, ки аз ҳисоби ба вуҷуд овардани муносибатҳо ва муттаҳид намудани онҳо, чораҳо оид ба такмили низоми идораи тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва кор карда баровардани низоми чорабиниҳо доир ба баланд кардани устувории робитаи дуҷонибаи воҳидҳои низоми агробизнеси мамлакат ва минтақаҳо иҷро шавад. Бо озуқаворӣ таъмин будани аҳолӣ яке аз роҳҳои асосии муайян кардани вазъи бехатарии озуқаворӣ мебошад.

Дар умум, вазъи бехатарии озуқавории мамлакатро ду нишондиҳанда муайян мекунад:

- ҳаҷми умумии захираҳои ғалладонагӣ (миқдори зарурии захираи солона то ҳосили оянда);
- истеҳсоли молҳои дигари озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба сари аҳолӣ.

Новобаста ба афзоиши босуръати шумораи аҳолӣ (9,3 млн. нафар) истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба сари аҳолӣ дар даврони истиқлолият рӯ ба беҳбудӣ овардааст, ки мо дар ҷадвали №2 бо пуррагӣ шарҳ додаем.

Ҷадвали 2.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолӣ, кг

	1991	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ғалладонагӣ	54,3	165,7	154,1	172,5	159,6	164,8	166,1	163,8
Картошка	32,3	100,9	123,9	138,2	103,4	105,0	103,9	88,6
Сабзавот	112,1	151,7	167,8	184,6	187,6	197,2	202,2	210,4
Зироати полезӣ	31,2	64,1	58,1	61,3	66,1	40,1	68,7	71,4
Меваҷот ва буттамева	31,6	29,9	39,2	40,7	41,3	35,4	42,1	45,8
Ангур	21,6	16,5	20,9	21,7	22,9	24,1	24,8	25,8
Гӯшт (дар вазни холис)	13,4	9,5	10,1	10,7	12,0	13,2	27,0	28,2
Шир	104,9	87,8	97,3	102,6	103,5	105,2	106,2	107,5
Тухм (дона)	81,1	30,8	36,5	42,6	42,4	42,3	39,0	38,6

Сарчашма: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2018, С.15.

Чуноне ки аз ҷадвали мазкур ба мо маълум гашт, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолии кишвар ба истиснои тухм дар бештари маврид нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 1991 рушд ёфтааст. Яъне, ғалладона аз 54,3 ба 163,8 кг, картошка аз 32,3 ба 88,6 кг, сабзавот аз 112,1 ба 210,4 кг, зироати полезӣ аз 31,2 ба 71,4 кг, меваҷот аз 31,6 ба 45,8 кг, ангур аз 21,6 ба 25,8 кг, гӯшт аз 13,4 ба 28,2 кг, шир аз 104,9 ба 107,5 кг ва тухм бошад, мутаассифона, каме пасттар гаштааст, яъне аз 81,1 ба 38,6 дона.

Ҷадвали 3.

Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти кишоварзӣ (таносуби фоизи бо меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол)

Навъҳои маҳсулот	Меъёри тавсияшаванда и истеъмол 1 кг/одам дар як сол	СОЛҲО					
		2015		2016		2017	
		Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %

Ғалла маҳсулоти ғалладонагӣ	**147,7**	159,6	108,0	164,8	111,5	166,1	112,4
Сабзавот ва обчакорӣ	**166,1**	253,7	152,7	267,3	160,9	270,9	163,0
Картошка	**92,0**	103,4	112,4	105,0	114,1	103,9	112,9
Мевагӣ ва ангур	**124,1**	64,2	51,7	59,5	47,9	66,9	53,9
Шир ва маҳсулоти ширӣ	**115,3**	103,5	89,7	105,2	91,2	106,2	92,1
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	**40,8**	12,0	29,4	13,2	32,3	27,0	66,1
Тухм (дона)	**180,0**	42,4	23,5	42,3	23,5	39,0	21,6

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маводи маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018"

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар моҳҳои январ-июни солҳои 2017-2018 мутобиқан 3,3 ва 2,5 фоизро ташкил кардааст. Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, 25,2 ва 20,2 фоизро ташкил дод [5, 20].

Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, ки қанду шакар, равғани растанӣ, сабзавот, меваҷот, картошка, маҳсулот аз орд (макарон, угро, макарони қӯчқорак, нон, кулчаҳои қандин) маҳсулоти ширӣ, тухм, чой ва ғайраҳо (нигаред ба ҷадвали №4).

Ҷадвали 4.

Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ – июни солҳои 2017-2018

(ҳазор тонна)

	Содирот		**2018 ба ҳисоби фоиз нисбат ба 2017**	**Воридот**		**2018 ба ҳисоби фоиз нисбат ба 2017**
	2017	**2018**		**2017**	**2018**	
Молҳои озуқаворӣ	79,6	85,2	107,0	747,9	832,4	111,3
Аз онҳо:						
Гандум	-	-	-	446,8	511,5	114,5
Орд	-	-	-	26,6	16,9	63,5
Қанду шакар ва маҳсулоти қандӣ	0,3	0,0	-	58,2	76,9	132,1
Макарон, угро, макарони қӯчқорак ва ғайра	0,1	0,12	120,0	6,6	5,7	86,4
Равғани растанӣ	0,0	0,0	-	53,6	39,1	72,9
Шир ва маҳсулоти ширӣ	0,0	-	-	4,8	4,0	83,3
Тухм	0,06	-	-	4,5	1,3	28,9
Чой	0,0	0,0	-	2,4	2,2	91,7
Картошка	0,7	0,02	2,9	16,1	30,9	1,9 бар
Сабзавот	53,5	63,5	118,7	3,2	0,6	18,8
Меваҷот ва бехмеваҳо	5,3	6,6	124,5	10,4	16,7	1,6 бар
Шарбати мева ва сабзавот	0,2	0,03	15,0	0,7	0,7	100,0
Сабзавоти	-	-	-	0,4	0,9	2,2 бар

консервашуда, қайлаҳои помидор						
Ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, ба ҳисоби фоиз	3,3	2,5	75,8	25,2	20,2	80,2

Сарчашма:Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №2-2018. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2018. С 20.

Чуноне ки аз ҷадвали мазкур маълум гашт, молҳои озуқаворӣ 79,6 ҳазор тонна дар шашмоҳаи аввали соли 2017 ва дар шашмоҳаи аввали 2018 бошад, 85,2 ҳазор тонна содирот карда шудааст. Масалан, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 0,3, макарон, угро, макарони кӯчқорак ва ғайра 0,1, тухм 0,6, картошка 0,7, сабзавот 53,5 ва меваҷот бошад, 5,3 ҳазор тонна. Воридоти молҳои озуқаворӣ бошад, 747,9 ҳазор тонна дар шашмоҳаи аввали соли 2017 ва дар шашмоҳаи аввали соли 2018 бошад, 832,9 ҳазор тонна молҳои зерин: гандум 446,8 ҳазор тонна дар шашмоҳаи аввали соли 2017 ва 511,5 ҳазор тонна дар шашмоҳаи аввали соли 2018, орд 26,6, 16,9, қанду шакар 58,2, 76,9, макарон, угро, макарони кӯчқорак ва ғайра 6,6, 5,7, равғани растанӣ 53,6, 39,1, шир ва маҳсулоти ширӣ 4,8, 4,0, сабзавот бошад, нисбатан камтар, яъне 3,2, 0,6 ҳазор тонна [5, 20]. Ҳарчанде ки таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ нисбати солҳои 1997-1998 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2018 хеле пеш рафтааст, вале ҳоло ҳам ҳиссаи баъзан маҳсулотҳои озуқаворӣи воридотӣ аз меъёр зиёд ба назар мерасад.

Воридоти молҳои озуқаворӣ дар моҳҳои январ-июни соли 2018 нисбат ба моҳҳои январ-июни соли 2017 11,3 фоиз зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти гандум 14,5%, картошка 91,9%, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 32,1%, меваҷот 60,6%. Зимнан, дар ин давра воридоти тухм 71,1%, равғани растанӣ 27,1%, макарон, угро, макарони кӯчқорак ва ғайра 13,6%, сабзавот 81,2%, чой 8,3%, орд 36,5%, шир ва маҳсулоти ширӣ 16,7% кам шудааст [5, 7].

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкории давлатӣ-хусусӣ мустаҳкам гардад, ҳамчунин, ислоҳоти институтсионалии бо рушди иқтидори инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шавад ва, пеш аз ҳама, дар натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои корам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009. – Душанбе, 2016. С. 6-9.

2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.12.2018 [манбаи электронӣ]. *URL:* http: // www.president.tj. (санаи истифодабарӣ 14.01.2019)

3. Ашуров И.С. Амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон / И.С. Ашуров // Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ – омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конфренсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ (12–13 майи соли 2017). – Қӯрғонтеппа, 2017. - С.21-34.

4. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, №2-2018. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 170 с.

5. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. – Душанбе, 2017. С. 24-25.

6. Солехзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). №8 (9), 2016. С.15-23.
7. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2018.

УДК: 821.51

РАЗЛИЧНЫЕ ФОРМЫ СОБСТВЕННОСТИ В СУБЪЕКТАХ РЫНКА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Нуридинов Сунатуло Зубайдулоевич - *к.э.н., старший преподаватель кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 985974500, E-mail: sunatullo@mail/ru*

Носиров Беҳрӯз Саъдуллоевич, *магистранти курси 1-уми ихтисоси идораи молияи давлатии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 985575787.*

В научной статье рассматриваются вопросы формирования и развития различных форм собственности и хозяйствования в субъектах рынка в сельском хозяйстве Республики Таджикстан, а также изучены преимущество рыночных методов хозяйствования.

Мировой опыт все отчетливее свидетельствует о преимуществах ведения хозяйств рыночным методом, о чем свидетельствовали не только высокие результаты хозяйственной деятельности, но и многочисленные примеры преодоления нищеты сельской местности, в том числе образовавшийся в переходный период.

В статье изучены проблемы связаные с коренным преобразованием земельных отношений, существовавших в Республике Таджикстан,такие как экономические, так и юридические формы собственности на землю, владение и пользование ею.

В работе рассматриваются вопросы занятости сельского населения и проблемы рационального и эффективного использования трудовых ресурсов в условиях перехода к рыночной экономике.

Ключевые слова: *формы собственности, формы хозяйствования, субъекты рынка, сельское хозяйство, рыночные отношения, рыночный метод, предпринимательство.*

ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ МОЛИКИЯТ БА СУБЪЕКТҲОИ БОЗОР ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Нуридинов Сунатуло Зубайдулоевич – *н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 985974500, E-mail: sunatullo@mail/ru*

Носиров Беҳруз Саъдуллоевич, *магистрант 1-го курса специальности управления финансовыми делами Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.:(+992) 985575787.*

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ дар субъектҳои бозори хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, ҳамчунин бартарияти методҳои бозории хоҷагидорӣ омӯхта шудааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар бораи бартарияти хоҷагидорӣ бо усули бозориро собит менамояд, ки аз он на танҳо натиҷаҳои баланди фаъолияти хоҷагидорӣ, инчунин мисолҳои зиёди бартараф намудани камбизоатии аҳолии деҳот, аз ҷумла дар давраи гузариш баамаломада далолат медиҳанд.

Дар мақола муаммоҳои вобаста ба тағйирёбии куллии муносибатҳо ба замин, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, ҳам иқтисодӣ ва ҳам шакли ҳуқуқии моликият ба замин, соҳибмулкӣ ва истифодаи он таҳлил гардидааст..

Дар мақола масъалаҳои шуғлнокии аҳолии деҳот ва муаммоҳои истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои меҳнатӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *шаклҳои моликият, шаклҳои хоҷагидорӣ, субъектҳои бозор, хоҷагии қишлоқ, муносибатҳои бозорӣ, методи бозорӣ, соҳибкорӣ.*

VARIOUS FORMS OF OWNERSHIP IN SUBJECTS OF THE MARKET IN AGRICULTUREIN

Nuridinov Sunatulo Zubayduloevich *- senior lecturer, department of World Economy and International Trade, Financial and Economic University of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 985974500, E-mail: sunatullo@mail/ru*

Nosirov Behruz Sadulloevich*, 1st year undergraduate student of the specialty of Finacial managemen at the Tajik State University of Finance and Economics, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14 st. Tel.:(+992) 985575787.*

This study, the market situation of the Republic of Tajikistan in the agricultural market, the formation and development of various forms of government are discussed and the advantages of market-based business methods.

World-wide studies, not just the results of economic activities; it is also proven by many studies to prevent rural poverty, including transitional periods. This clear lydemon stratest head vantages of market-based farm management.

In this article, basic problems such as land relations, economic and legal property types and land use in the Republic of Tajikistan are examined.

In addition, the issues of employment in rural areas and the efficient use of labor force in the transition to market economy were examined.

Keywords: *Forms of ownership, forms of management, market entities, agriculture, market relations, market method, entrepreneurship.*

Мировой опыт все отчетливее свидетельствует о преимуществах ведения хозяйств рыночным методом, о чем свидетельствовали не только высокие результаты хозяйственной деятельности, но и многочисленные примеры преодоления нищеты сельской местности, в том числе образовавшийся в переходный период.

Накопленный в прошлом опыт говорит о том, что когда-то Таджикистан был экспортером не только сельскохозяйственной продукции, но и поставлял на рынки Европы, Индии и Китая лучшие семена. Поэтому развитие частного сектора в экономике и развитие различных форм сельскохозяйственного бизнеса особенно в плодороднейших горных пригородных и долинных зонах, как республики, так и Гиссарской зоны позволят решить вопрос продовольственного снабжения, укрепит место республики на мировых аграрных рынках.

Для того, чтобы это осуществить нужно коренным образом реформировать отношения собственности и управления в аграрном секторе. Сельское хозяйство должно быть возвращено в его естественное состояние, при котором каждый дехканин будет вести свое самостоятельное хозяйство. Другого пути эффективного развития сельского хозяйства нет. В республике, где имеются богатейшая природа, есть все условия для высокоэффективной сельскохозяйственной деятельности, высок интеллектуальный и культурный уровень народа, есть все возможности стать образцом развития аграрной экономики в гармонии с окружающей средой. Восприняв и выполнив эти задачи, нужно отметить, что развитие частного сектора в сельском хозяйстве путем развития различных форм сельскохозяйственного бизнеса сможет внести достойный вклад в решение вопросов достижения продовольственной

самодостаточности, повышения жизненного уровня населения, укрепления места республики в международном разделении труда.

Безусловно, преимущество рыночных методов хозяйствования реализуются в условиях конкуренции и выборе наиболее эффективных путей хозяйствования. Этого можно добиться лишь в условиях многообразия собственности и, в первую очередь, за счёт реализации преимуществ частной формы собственности [5, 35].

Анализ показал, что частная форма собственности находится ближе с предпринимательской деятельностью по сравнению с другими формами собственности. В свою очередь, предпринимательство - это есть своевременное и пространственное нахождение потребности и наилучшие удовлетворение ее не только с извлечением выгоды для себя, но и в целях удовлетворения общественных потребностей. Другими словами, частный сектор более мобилен и свободен в принятии решений и за счет этого у него уже более активно реализуются потенциал предпринимательства.

Переход к рыночной экономике связан с коренным преобразованием земельных отношений, существовавших в нашей стране. Меняются как экономические, так и юридические формы собственности на землю, владение и пользование ею.

Изначальной формой права на землю, сохранившейся и до наших дней, является владение, то есть, физическое обладание землей. Особый интерес в этой форме представляет пожизненно наследуемое владение, обеспеченное четкими правовыми гарантиями. Гарантируя очень широкие права, мало чем отличающиеся от прав собственников, она в то же время исключает торговлю землей и связанные с ней негативные последствия [2, 17].

В Республике Таджикистан законодательством предусмотрены следующие виды землепользования: бессрочное (постоянное) и временное пользование землей.

В бессрочное пользование земельные участки предоставляются всем юридическим лицам, независимо от формы собственности и сферы их деятельности. Собственник имеет право владения, распоряжения и пользования землей.

Граждане Республики Таджикистан, желающие вести дехканское (фермерское) хозяйство могут получить земельный участок в пользование, пожизненное наследуемое владение. При этом за ними сохраняется уже имеющийся в сельской местности жилой дом и приусадебный надел при доме. Передача земельных участков для ведения дехканского хозяйства производится в пределах установленных государством норм - бесплатно. Размер земельного участка определяется в каждом конкретном случае с учетом количества членов крестьянского хозяйства, его специализации, а также предельных норм, установленных в области или районе. В земельный фонд дехканских хозяйств запрещается включать участки, которые не позволяют выращивать сельскохозяйственную продукцию, соответствующую санитарным требованиям. Затраты по агротехническому обследованию, экологической паспортизации почв, а также по ведению земельно-кадастровой документации, землеустройство осуществляются за счет средств бюджета.

При организации дехканских хозяйств на территории, где отсутствуют объекты производственного и социально-бытового назначения, первичное его

обустройство, строительство дорог, линий электропередач, водообеспечение, телефонизацию, мелиорацию земель берет на себя государство.

Утверждение о социально-экономической важности развития частного сектора для Таджикистана имеет смысл, по крайней мере, в трех аспектах. Негосударственная сфера полезна для понимания природы: 1) сохранения и использования производственных сил села и обеспечения продовольственной безопасности страны; 2) определения будущей аграрной экономики, которую называют смешанной, многоукладной; 3) расширения интеграционных отношений Таджикистана и укрепления места последнего на мировых аграрных рынках. Если исходить из данной логики, то благодаря развитию частного сектора экономики меняются и функции современного сельского хозяйства как часть АПК, что очень важно для укрепления устоев нашей государственности.

В Таджикистане рост численности населения опережает или наравне с ростом валового регионального продукта. В то же время природный потенциал из года в год уменьшается в связи с демографической ситуацией, а также отводом земель сельскохозяйственного назначения на другие цели: гражданские промышленные строительства объектов инфраструктуры и другие. Поэтому проблема трудоустройства экономического активного населения в исследуемой зоне ощущается достаточно остро. Неслучайно и в этой зоне наблюдается повышенный миграционный отток населения, в особенности за пределы республики.

Напряженность трудоустройства испытывает не только предприятие сельскохозяйственного назначения, но и другие секторы экономики в селе. Положение углубляется тем, что в одной и той же семье одни трудятся в сельском хозяйстве, другие – в социальной сфере, третьи – в инфраструктурных отраслях, создавая разнородный характер занятости членов семьи.

В то же время опережающий рост трудоспособного населения не подкрепляется адекватным приобретением современных профессий, требующих знаний в области технологии, информации и использование производства технических средств, также в отраслях социальной сферы. Задача обеспечения сбалансированности занятости, в первую очередь, возложена на региональные органы управления, но их действия как показал наш анализ, будут эффективными лишь при сочетании предпринимаемых мер на местах с общереспубликанскими направлениями по улучшению занятости населения, особенно молодёжи и женщин, удельный вес которых значителен. Остро стоят проблемы занятости, где высокий уровень безработицы содействует, с одной стороны, с нехваткой квалифицированной рабочей силы на многих участках производства, а с другой - с низкой эффективностью труда. Создание условий для рациональной и эффективной занятости населения в условиях перехода к рыночной экономике становится важнейшей социально-экономической задачей государства. Все это требует целенаправленного управления трудовыми ресурсами на всех уровнях. В качестве стимулирующей роли области занятости как показал наш анализ, выступает развитие предпринимательства и, в первую очередь, на безе частной формы собственности. Частный сектор, как правило, решает проблему занятости наиболее упрощенным способом и относительно короткий промежуток

времени. Поэтому из года в год растёт число предприятий частной формы собственности (Таблица.1)

Таблица 1.

Число предприятий по формам собственности по Республике Таджикистан (единиц) на начало года

	2013	2014	2015	2016	2017
Всего	29068	32684	39824	42206	42358
В том числе по формам собственности:					
Государственная	6808	7618	8856	9047	9161
Частная и коллективная	21731	24463	30364	32473	32507
Прочие формы собственности (включая смешанную собственность, собственных иностранных юридических лиц, граждан и лиц, граждан без гражданства)	469	603	604	686	690

Источник: Агентство по статистике при Президенте РТ. 25 –летие Независимости РТ. Душанбе.-2017, с.129.

Как видно из данных таблицы, наблюдается рост предприятий частной формы собственности, что является типичной характеристикой внедрение рыночных отношений, в том числе сельской местности. Между тем уровень различных форм собственности характеризуется другими показателями и тенденциями. Например, рыночная трансформация экономики Гиссарской зоны сопровождается усилением негативных тенденций в производстве продовольствия, сокращением межрегионального обмена и расширением агрессивного продовольственного импорта, снижающих степень продовольственной безопасности.

Усиление конкурентных преимуществ отечественного продовольственного комплекса создает условия для повышения степени самообеспеченности продовольствием. Это ставит задачу поиска эффективных методов регулирования экспортных потоков продовольствия.

Литература

1. Ахмедуев А. Разгосударствление и развитие форм собственности. / А. Ахмедуев // Вопросы экономики, 1991.- №4, С.48–57;
2. Воллиский Г. Предпосылки перехода к рыночной экономике./ Г.Воллиский // Экономические науки, 1991, №3.
3. Корбаш Э. Развитие многоукладной хозяйственной структуры в КНР./ Э.Корбаш // Вопросы экономики, 1986, №8.
4. Машрабов Х. Таджикистан: проблемы сельского развития. / Х. Машрабов. – Душанбе: Шарки Озод, 1998. - 36 с.
5. Омурзаков С.А. Становление прогрессивных форм хозяйствования и их развитие в АПК Кыргызстана: монография. / С.А.Омурзаков, А.Исраилов. - Бишкек, 7,0 п.л., 1996.
6. 25-летие Независимости Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ. – Душанбе, 2017.- С.129-132.

УДК. 338.2

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ СНИЖЕНИЯ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Кабилов Далер Бахтиерович *- соискатель Таджикского национального университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: dkabilov@gmail.com*

Аброри Шукухиддин С. (Аброров Ш.) *- соискатель Таджикского национального университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.*

В статье рассмотрены вопросы преодоления кризисов и угроз экономической безопасности Республики Таджикистан в историческом аспекте. Выявлено, что, несмотря на реализацию множества программ и стратегических документов, опыт снижения угроз экономической безопасности в стране недостаточно накоплен, так как экономика Таджикистана до сих пор уязвима к внешним шокам. На основе реализуемых стратегических планов предложены механизмы будущего устойчивого развития страны, в том числе и посредством ускоренной индустриализации.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, кризис, угрозы экономической безопасности, стратегия развития, структурные реформы, макроэкономическая стабилизация, переходная экономика.*

ТАҶРИБАИ ТАЪРИХӢ ВА ДУРНАМОИ ПАСТ КАРДАНИ ТАҲДИДИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН

Кабилов Далер Бахтиёрович, *унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: dkabilov@gmail.com*

Аброри Шукуҳиддин С. (Аброров Ш.), *унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.*

Дар мақола масъалаҳои бартараф кардани бuҳрон ва таҳдидҳои амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари таърихӣ баррасӣ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки ба татбиқи як қатор барномаҳои давлатӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ нигоҳ накарда, таҷрибаи коҳиш додани таҳдиди амнияти иқтисодӣ дар кишвар ба қадри кофӣ андухта нашудааст, зеро иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то кунун аз садамаҳои берунӣ вобаста аст. Дар асоси нақшаҳои стратегии амалишаванда механизмҳои рушди устувори ояндаи кишвар, аз он ҷумла тавассути саноатикунонии босуръат пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *амнияти иқтисодӣ, бuҳрон, таҳдидҳои амнияти иқтисодӣ, стратегияи рушд, ислоҳоти сохторӣ, устувории макроиқтисодӣ, иқтисодиёти гузаранда.*

HISTORICAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR REDUCING THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF TAJIKISTAN

Kabilov Daler Bakhtiyorovich, *candidate of the Tajik National University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. E-mail: dkabilov@gmail.com*

Abrori Shukuhiddin S. (Abrorov Sh.) *Pretender of the Tajik National University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17.*

The article deals with the issues of overcoming crises and threats to the economic security of the Republic of Tajikistan in a historical aspect. It was revealed that, despite the implementation of many programs and strategic documents, the experience of reducing threats to economic security in the country is not sufficiently accumulated, since the economy of Tajikistan is still vulnerable to external shocks. On the basis of the implemented strategic plans, mechanisms for the future sustainable development of the country are proposed, including through accelerated industrialization.

Keywords: *economic security, crisis, threats to economic security, development strategy, structural reforms, macroeconomic stabilization, transitional economy.*

Таджикистану пришлось пройти через череду экономических кризисов и до сих пор в стране реализуется антикризисный план. Кроме того, кризисы в Таджикистане имеют много специфических особенностей, что связано с историей государства в начале приобретения государственной независимости и зачастую с таджикским менталитетом. За сравнительно небольшой период времени (первые 10 лет) страна находилась в состоянии постоянного экономического кризиса, который то ослабевал, то усиливался. А в настоящее время из-за уязвимости экономики страны к внешним отрицательным факторам влияние кризисных явлений неизбежно. Поэтому проведение исследования экономических кризисов в Таджикистане, является актуальным, с тем, чтобы в будущем проводить превентивную политику для безболезненного и быстрого выхода из кризисов и адекватного формирования программ развития.

Обычно в развитых странах преобладают циклические кризисы. У нас в стране протекает, по всей видимости, нерегулярный кризис и мы можем заметить признаки цикличности, только вслед за наступлением кризисных ситуаций в торговых странах партнерах Таджикистана.

Главная особенность кризиса в Таджикистане в начальный период состояла в нехватке производства товаров и услуг, в отличие от индустриально развитой страны, где имеет место их перепроизводство. Во-первых, в СССР государство полностью монополизировало экономику и базировало ее на постоянном дефиците средств производства для гражданских отраслей хозяйства и предметов потребления. Во-вторых, была глубокая деформация структуры народного хозяйства.

Кризис недопроизводства во многом обусловлен застойным состоянием сельского хозяйства, продукция которого служит исходной основой более 2/3 фонда текущего потребления в составе национального дохода. В течение 70-80-х годов производство зерна, хлопка-сырца, сахарной свеклы, картофеля и овощей находилось примерно на уровне простого воспроизводства. По оценкам специалистов, неудовлетворенный спрос населения на продукты питания достиг в те годы 1/3 объема их производства [6, 38].

Другой причиной кризиса недопроизводства явилась ошибочная экономическая политика, которая проводилась во второй половине 80-х годов и начале 90-х. Эта политика была направлена на усиление материального стимулирования работников и расширение социальных выплат населению. Она полностью противоречила реальному состоянию экономики, поскольку производство товаров для населения быстро падало. В 1986-1990 гг. рост денежной массы в стране в 6 раз обгонял увеличение валового общественного продукта [5, 105]. Это привело к серьезному нарушению закона денежного обращения. Пришли в движение своеобразные «ножницы», лезвия которых – производство и покупательный спрос – все более удалялись друг от друга. Была ситуация, когда объем национального дохода уменьшился, а денежные доходы граждан, напротив, возросли. В результате произошло обострение кризиса недопроизводства, который переплелся с глубоким структурным кризисом.

В экономической литературе существует точка зрения о том, что «два крупных макроэкономических процесса, с которыми сталкиваются постсоциалистические страны, - это падение производства и сокращение реальной денежной массы»[7, 385], стали объективными условиями

возникновения угроз экономической безопасности. Однако Н. Шмелев отмечает, что причины бед лежат отнюдь не в экономике, «они кроются, прежде всего, в морали, психологии, общем взгляде на жизнь нашей политической и деловой элиты»[13, 17].

Именно поэтому основной вопрос, который включен в объект настоящего исследования, заключается в следующем: каковы причины и факторы, которые обуславливают появление угроз экономической безопасности в национальной экономике Таджикистана в ретроспективе, с тем, чтобы принимать в будущем превентивные меры для их устранения? Однако этот вопрос требует некоторого пояснения. На наш взгляд, политический кризис начала независимости Таджикистана оказал значительное влияние на процесс экономической трансформации, и обнажили угрозы экономической безопасности.

На самом деле, процесс трансформации Таджикистана осуществлен в условиях политического кризиса со многими недоработками, который не позволил разработать план преобразований в целях достижения положительного результата в стране и снятия угроз безопасности. Так, например, многие теоретики, использующие компаративный метод, обычно полагались на опыт западных стран в процессе разработки концепции развития и преобразований с переходных условиях, что пагубно сказалось на ее реализацию. Это привело к тому, что в настоящем не накоплена база для фактического теоретического моделирования или глубокой теоретической разработки на основе прошлого опыта.

Наблюдался и наблюдается до сих пор парадокс при сравнении процессов, происходящих в настоящее время в странах СНГ, с аналогичными процессами в западных странах, которые сегодня жертвуют частью своего суверенитета для того, чтобы объединиться и улучшить свою совместную позицию в глобальном масштабе - тем самым, совместно решая проблемы экономической безопасности. Так, например, страны ЕС двигались в течение 40 лет в сторону унификации государственного регулирования в сферах, традиционно находящихся под контролем государства (финансы, здравоохранение, занятость и т.д.), а новые государства в СНГ с самого начала пытаются идти в одиночку, кроме некоторых групп стран (членов ЕАЭС), что усугубляет вопрос экономической безопасности в них [6, 40].

Сегодня в Таджикистане интенсивно реализуются планы по развитию экономики путем оздоровления своих базовых отраслей экономики, таких как агропромышленность, легкая, пищевая и металлургическая промышленность и другие обрабатывающие сферы. Внутрирегиональное положение Таджикистана в регионе Центральной Азии, в частности, удаленность от морских путей и международных транспортных артерий, создавали серьезные проблемы для его экономического развития. Сформированные в советский период его транспортная и коммуникационная системы в большей степени соединяют Таджикистан с соседними странами, такими как Узбекистан и Кыргызстан, что ограничивали возможности снятия экономических угроз внешнего характера.

Инфраструктура Таджикистана до сих пор, в основном, ориентирована на обслуживание экономики СНГ: зависимость от ввоза горюче-смазочных материалов и отчасти продовольственных товаров, а хлопок-волокно, алюминий первичный, а также продукция горнорудной промышленности

отправляются в другие страны для переработки. В результате Таджикистан оказался экспортером сырья и углеводородной зависимой страной. И поэтому сейчас главной задачей для Таджикистана становится необходимость совершенствования внутренних связей, а также модернизация большей части существующей инфраструктуры и формирования промышленных кластеров.

К сожалению, за период независимости Таджикистана до начала новой эры не сырьевые секторы экономики находились вне программ развития и как следствие, теперь аграрная, пищевая и другие отрасли остаются менее развитыми.

В экономической литературе существует точка зрения о том, что трансформация комплексных систем национального хозяйства при крайне неблагоприятных внутренних и внешних условиях – одна из сложнейших задач, с которыми до сих пор сталкиваются страны с экономикой переходного периода[8, 67]. Однако, трансформационный кризис, как форма макроэкономической дестабилизации, проявлялся в ухудшении такого важнейшего макроэкономического показателя, как объем валового внутреннего продукта (ВВП).

За 1992-1996 гг. ВВП Таджикистана уменьшился более чем в 3 раза, показатели отраслей реальной экономики – в 2-10 раз, инфляция выросла до нескольких тысяч процентов[3]. Ситуации продолжался до 1997 года и, до 2012 Таджикистан по объему производства ВВП находился ниже уровня 1991 года[11] (Рисунок 1).

Рисунок 1. Темп роста ВВП Республики Таджикистан в 1991-2016 гг. (1991=100%)

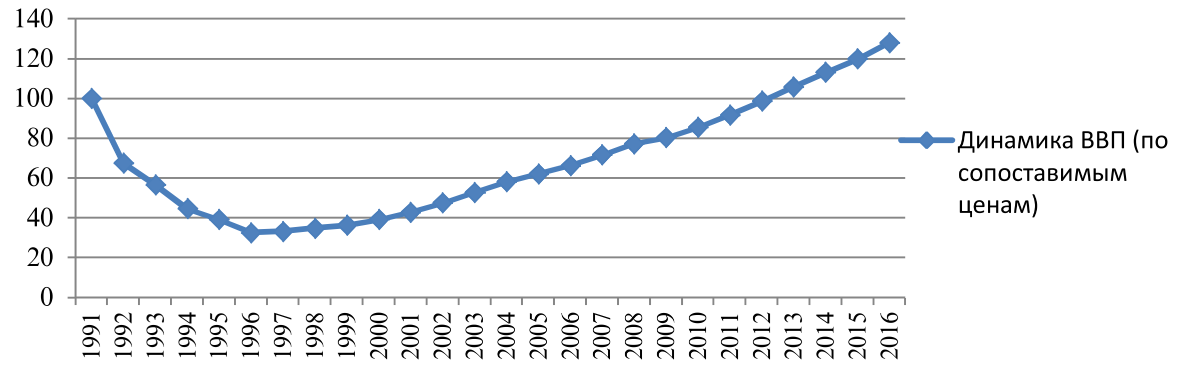

В целом, процесс углубления экономического кризиса в стране был остановлен, были сформированы основы для развития экономики, и в 1997 г. впервые был достигнут, хотя и незначительный, экономический рост. Далее с 2000 годов рост стал стабильным [12](рисунок 2).

Со времени получения независимости в 1991 году Таджикистан столкнулся с изменениями в экономических структурах, институтах, стимулах и ценах, унаследованных от административно-командной экономики и политической системы. Стране также пришлось справляться с большими недостатками, вытекающими из уникальных географических условий, характеризующихся чрезмерно горным рельефом (93 % территории - горы) и окруженным сушей расположением (ближайший порт в 5,000 км). Экономика пришла почти к полному развалу в начале 1991 года. Затянувшаяся

гражданская война и политическая нестабильность усугубились в результате экономического упадка.

Рисунок 2. Темпы прироста ВВП Таджикистана

Доходы на душу населения в Таджикистане снизились с примерно 1050 долларов США в 1990 году до 480 долларов США, в 1992 году и до 150 долларов США через десять лет. Экспорт Таджикистана в Советский союз составлял до 2,4 миллиардов долларов США в 1990 году, через два года он снизился до уровня 100 миллионов долларов США [6, 39].

Как отмечет Н.К.Каюмов, «экономический кризис привел к огромным материальным потерям для нашего общества, поскольку во время него не использовалась значительная часть производительных сил республики – производственные мощности, рабочая сила, другие ресурсы. В результате по многим макроэкономическим и технико-экономическим показателям наша страна оказалась отброшенной на целые десятилетия назад. Даже сегодня, несмотря на некоторые признаки макроэкономической стабилизации, состояние экономики характеризуется как архисложное»[6, 111].

Для исправления данной ситуации в стране предпринято несколько программ развития. Правительственная программа реформ реализовывалась при поддержке резервного кредита МВФ в мае 1996 года и кредитом МАР на восстановление в сентябре 1996 года.

Значительный прогресс достигнут в достижении макроэкономической стабильности. Годовой уровень инфляции неустойчиво колебался между несколькими сотнями и несколькими тысячами процентов в течение 1991 – 1997 гг. и составил от 27.5 до 42.5 процентов в течение последующих четырех лет, и далее снизился почти до 14 процентов в течение 2002-2003 гг. Это способствовало поддержанию плавающего и в основном стабильного обменного курса с 1997 года. Бюджетный дефицит сократился с более 10 процентов ВВП в первой половине 1990х годов до примерно 3,5 процентов в течение 1997-1999 гг. и впоследствии почти достиг равновесия[12].

Можно выделить несколько источников восстановления равновесия в бюджете и на денежно-финансовом рынке страны, подвергшиеся угрозам экономической безопасности.

Первый, это рост доходов государственного бюджета и сокращение и оптимизация его расходов. Во-вторых, использование ресурсных возможностей страны и расширения сферы добычи и переработки полезных ископаемых и на этой основе создания крупных баз выплаты налогов. В третьих, установление контроля на производство и оптовую торговлю

алкогольными напитками и экспортная ориентация производства. В-четвертых, дальнейшая приватизация (крупная) государственной собственности, на условиях эффективности.

Опыт передовых стран мира доказывает, что в современных условиях основным и главным рычагом развития экономики является, прежде всего, промышленность. Без наличия развитой промышленности невозможно обеспечить высокий уровень жизни населения, экономическую независимость и безопасность, решение социальных проблем.

Развитие промышленности на основе передовой технологии способствует не только материальному благополучию, но и нравственному, и интеллектуальному развитию населения страны[14, 7].

Однако, кризис в экономике Таджикистана, по сравнению с другими отраслями, поразил в большей степени промышленность. В экономической литературе стало почти привычным утверждение о том, что промышленность является основой развития экономики любого государства. Также в отечественной экономической литературе существует точка зрения о том, что «промышленность, особенно ее наукоемкие отрасли, - главный фактор роста производства и макроэкономической стабилизации, независимости и экономической безопасности страны и финансовой устойчивости. Без мощной и динамично развивающейся индустрии не может быть эффективной финансовой системы»[9, 48].

Необходимо отметить, что хоть в последние годы рост промышленности в Таджикистане набирает обороты, однако, доля этой сферы в производстве добавленной стоимости пока низка (рисунок 3).

Рисунок 3. Динамика промышленного производства и его доля в производстве добавленной стоимости Таджикистана

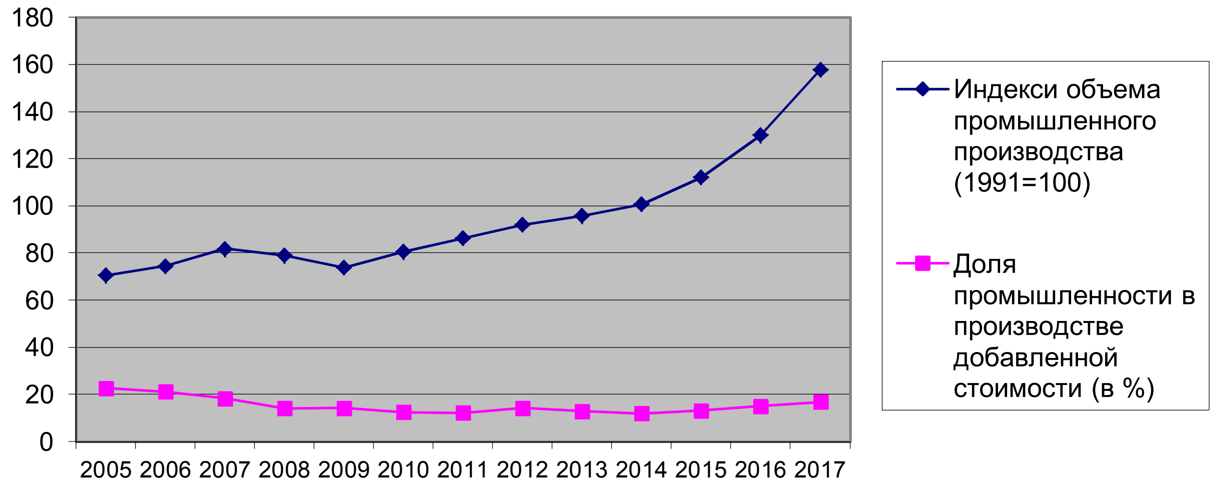

Вышеприведенный рисунок 3, свидетельствует, что, несмотря на сдвиги в экономике и реализацию крупных инвестиционных проектов в стране, доля промышленности в ВВП с 2005 годов начала снижаться [12]. Только за 2016-2017 гг. наряду с высокими темпами промышленного производства в стране доля этой сферы в производстве добавленной стоимости увеличилась с 15,2% до 17% [11].

Общая картина пока свидетельствует об уязвимости промышленности страны, когда из-за влияния различных факторов, особенно международной конкуренции рост перестанет быть динамичным, так как качественная сторона

развития пока не соответствует требованиям времени. Во-первых, это подтверждается традиционной сырьевой направленностью экспорта и его зависимости от меняющейся конъюнктуры мирового рынка. Во-вторых, в структуре промышленной продукции преобладает однородный товар (первичный алюминий, хлопок-волокно, руды и концентраты) и в результате снижения спроса на эти товары, страдает вся отрасль, так как их доля в общем объеме промышленной продукции велика.

При этом характерным является преобладание удельного веса алюминия первичного и хлопкового волокна в структуре экспорта. Если их доля в структуре экспорта в 1998 году составляла 55,6 процентов, то в 2000 г. - 65,9 процентов, 2003 г. -78,7 процентов, а в 2005 году –77,8 процентов[10, с.6]. В 2016 году ситуация изменилась, но однако сырьевой характер экспорта страны осталась прежней: 38,7 процентов алюминий первичный и хлопок волокно, а минеральные продукты (в основном концентраты, без электроэнергии) 28,4 процента. В целом 67,1 процента экспорта Таджикистана в 2017 году составляют почти сырьевые товары [11].

В связи с этим, в Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли в 2018 году в стране выбрана новая стратегическая цель – ускоренная индустриализация страны[9]. Как отмечал ранее Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, «мы должны развивать в условиях рыночной экономики богатый опыт, накопленный в этой отрасли, использовать все преимущества своей страны и стремиться к тому, чтобы Таджикистан занял среди развитых промышленных стран место равного партнера»[14, с.9]. Именно поэтому, следует добиться того, чтобы страна сохранила свой промышленный потенциал.

С нашей точки зрения, достичь этой цели можно путем:

- эффективного использования возможности и преимущества стран по сравнению с другими странами, чтобы в дальнейшем посредством стратегического планирования привлечь внимание государства, предпринимателей и инвесторов к развитию этих отраслей;
- следует придать первостепенное значение изучению мирового рынка, налаживанию производства и реализации конкурентоспособной продукции, внедрению принципов рыночной экономики и новых методов управления, привлечению зарубежного капитала для модернизации производства, установлению и развитию внешнеэкономических связей;
- налаживать производство готовой продукции из местного сырья. По своему качеству эта продукция должна отвечать требованиям мирового рынка;
- развитие трудоемких и малозатратных отраслей, основанных на высоких промышленных технологиях;
- создать благоприятные условия и климат для привлечения, прежде всего, внутренних и потом внешних инвестиций;
- укрепление позиции на рынках стран СНГ.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года показаны такие возможности страны в будущем развитии [2]:

- активизация региональной экономической интеграции и формирование современной международной транзитной инфраструктуры, которая может смягчить последствия географической удаленности Таджикистана и позволяет повысить конкурентоспособность национальной экономики и ее инвестиционную привлекательность;

- наличие ресурсного потенциала для создания в регионах страны экспорт ориентированных производственных кластеров;

- наличие значительных трудовых ресурсов и потенциал их дальнейшего роста, что, на фоне замедления роста экономически активного населения в большинстве соседних стран может служить дополнительным фактором повышения инвестиционной привлекательности Таджикистана;

- гидроэнергоресурсы, которые составляют основу энергетического потенциала Таджикистана и способствуют индустриализации страны.

Возможности развития Республики Таджикистан вышеперечисленными фактами не ограничиваются.

Таким образом, реализация стратегических документов Таджикистана на перспективу определяет вектор развития. Однако, учет прошлого опыта реформ и преобразований, а также существующих внешних и внутренних угроз является главным залогом успеха в устранении непредсказуемых экономических и социальных последствий, что, в общем, могут снижать угрозы экономической безопасности страны.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан «О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан». – Душанбе, 26 декабря 2018 года.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, - Душанбе, 2016. – 87с.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, № 704 от 28 июня 2007 года.
4. Программа развития экспорта Республики Таджикистан на период до 2015 года. Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 4 июля 2006 года № 299. -С.6.
5. Аброров Ш.С. Анализ программ развития отраслей народного хозяйства Таджикистана в аспекте экономической безопасности. / Ш.С. Аброров. // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. - Душанбе, 2010. - № 6(62). - С. 105-110.
6. Аброров Ш.С. Вопросы обеспечения экономической безопасности страны в программных документах развития Республики Таджикистан /Ш.С. Аброров. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2009. - № 4. - С.38-46.
7. Гайдар Е.Т. Долгое время. Россия в мире: очерки экономической истории. 3-е изд. Е.Т. Гайдар. – М.: Дело, 2005. –385 с.
8. Довгялло Я.П. К вопросу о рыночной модели экономического развития Республики Таджикистан. /Я.П. Довгялло// Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2007. - №3. - С.67-71.
9. Каюмов Н.К. Меры по стимулированию экономического роста. /Н.К. Каюмов. // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2000. - №1. - С. 48 - 54.
10. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития Республики Таджикистан в переходный период. /Н.К. Каюмов. // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2001.- №3. - С.111 -123.
11. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017.
12. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе, 2016. -520с.
13. Шмелев Н. Кризис внутри кризиса. / Н.Шмелев // Вопросы экономики. – 1998. - №10. -С.4-17.
14. Эмомали Рахмон. Идти дальше, опираясь на достигнутое / Эмомали Рахмон.// Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2002. №1.- С.7-9.

УДК 339.5.

ТАҲЛИЛИ МУАЙЯНКУНИИ ЗАХИРАҲО ВА УСУЛИ ҲИСОБГИРИИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТ

Юнусов Абдуқаюм Қамарович *- устоди калони кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.* ***Суроға:*** *734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон:* ***906-88-20-20.*** *E-mail:* ***ynusov_ 19_62@mail.ru***

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои методикаи муайянкунии захираҳо дар таҳлили иқтисодӣ: хароҷотҳо барои коркард ва харидани захираҳо, ки арзиши аслии ҳақиқии онҳоро ташкил мекунад, усулҳои ченкунӣ ва баҳодиҳии захираҳо, баҳисобгирии нархи хариди маҳсулот, хароҷоти нақлиётӣ-тайёркунӣ ва дигар хароҷотҳое, ки бевосита ба харидани маҳсулоти тайёр, масолеҳ ва хизматҳо лозим мебошанд, мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин, дар мақола мисоли баҳодиҳии захираҳои моддию масолеҳии хароҷот бо усули Фифо ва Лифо дида баромада шудааст.

Муаллиф таҳлили муайнкунии захираҳо ва усули ҳисобгирии арзиши аслии маҳсулотро дар асоси нақшаи ҳисобҳои нав, ки тибқи СБҲМ тасдиқ гардидааст, ба таври васеъ пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: *захира, хароҷот, даромад, баҳодиҳӣ, пул, нарх, қарз, фаъолияти молиявӣ, фурӯш, маҳсулоти тайёр, арзиши аслӣ, хизматрасонӣ.*

АНАЛИЗ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РЕСУРСОВ И МЕТОДИКА УЧЕТА СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ

Юнусов Абдукаюм Камарович *– старший преподаватель кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета.* ***Адрес:*** *734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон:* ***906-88-20-20.*** *E-mail:* ***ynusov_ 19_62@mail.ru.***

В статье рассматривается методология определения ресурсов для экономического анализа: затраты на переработку и закупки ресурсов, метод измерения и оценки запасов, цена покупки, расходы на транспорт, обучение и другие расходы, непосредственно связанные с покупкой готовой продукции, продуктов и услуг.

В статье также рассматривается, как оценить материальные и материальные затраты по методам Фифо и Лифо. Наконец, следует отметить, что автор, проанализировал ресурсы и метод расчета стоимости продукта на основе новой схемы, которые были широко признаны МСФО.

Ключевые слова: *ресурс, стоимость, доход, оценка, деньги, цена, кредит, финансовая деятельность, продажа, готовая продукция, себестоимость, услуга.*

METHOD OF DETERMINING RESOURCES IN ECONOMIC ANALYSIS

Yunusov Abdukayum Kamarovich *- senior lecturer in the department of audit and audit Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Telephone:* ***906-88-20-20.*** *E-mail:* ***ynusov_ 19_62@mail.ru***

This article examines the methodology for determining resources for economic analysis: the costs of processing and purchasing resources, their actual source of costs, the method of measuring and estimating stocks, the purchase price, import duties and taxes.

The costs of transport and training and other expenses directly related to the purchase of finished products, products and services are subject to study and analysis. V stat'ye takzhe rassmatrivayetsya, kak otsenit' material'nyye i material'nyye zatraty po metodam Fiffa i Lifo.

Nakonets, sleduyet otmetit', chto avtor, predstavlennyy v etoy stat'ye, proanaliziroval resursy i metod rascheta stoimosti produkta na osnove novoy skhemy skhem, kotoryye byli shiroko priznany MSFO.

Key words: *resource, cost, income, valuation, money, price, credit, financial activity, sales.*

Захираҳо ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар соҳаи истеҳсолот ва муомилот нақши муҳимро мебозад. Захира мафҳумест, ки дар илмҳои

иқтисодӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад: захираҳои молӣ, захираҳои моддӣ, захираҳои истеҳсолӣ, захираҳои пулӣ ва ғ.

Илмҳои иқтисодӣ вобаста ба мақсади омӯзиш ва вазифаашон ҷои алоҳида ва хусусиятҳои махсуси истифодабарии захираҳои иқтисодиро меомӯзанд.

Масалан, дар илми назарияи иқтисодӣ зери мафҳуми захираҳои иқтисодӣ предметҳои меҳнат фаҳмида мешавад, ки соҳаи мазкур мазмуни иқтисодӣ, моҳият ва нақши истифодабарии онҳоро дар ҷомеа меомӯзад. Илми таҳлили иқтисодӣ масъалаҳои таҳлилии истифодабарии самараноки захираҳои корхонаро меомӯзад. Масъалаҳои баҳисобгирии миқдор, ҳаҷм ва маблағи захираҳои иқтисодӣ, баҳодиҳӣ, назорат ва муҳофизати онҳо дар ҳудуди корхонаҳои алоҳида вазифаи ҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Аудит бошад, масъалаҳои алоқаманд ва тафтиши ҳифз, нақдинаи амалиётҳоро оид ба ҳаракати захираҳои истеҳсолӣ ва молу масолеҳи қиматнок меомӯзад.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми захира бештар ҳамчун пасткунии талафот ҳангоми истифодабарии сарватҳо фаҳмида мешавад.

Вобаста ба ин, олимони соҳаи баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит захираҳоро чунин шарҳ додаанд:

Масалан, аз рӯи ақидаи Н.А.Хахонова, “захираҳои молию моддӣ захираҳое мебошанд, ки дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот ва муомилоти маҳсулот ва молҳое, ки барои таъминоти техникию истеҳсолӣ, маснуоти ниёзи мардум ва дигар молҳое, ки дар раванди истеъмолоти истеҳсолӣ ё шахсӣ истифода бурда мешвад, баромад менамояд” [7, 169]. Тибқи ақидаи П.А.Меншикова, “захираҳои молию моддӣ дороиҳое, ки чун ашё, масолеҳ ва ғ. дар раванди истеҳсоли маҳсулот истифода бурда мешаванд ва барои фурӯш (кор, хизмат) ва истифодабарӣ бо мақсадҳои идоракунии корхонаҳо таъин шудааст, мебошанд” [5, 9]. Аз рӯи ақидаи А.М.Петров, “захираҳои молию моддӣ маҷмӯи амволи моддие, ки ба дороиҳои гардон тааллуқ дорад, мебошад” [6, 168].

Барои воқеӣ будани бузургии захираҳо бояд ҳисобкунии онҳо аниқ ва асоснок бошад. Тарзи ҳисобкунии захираҳо аз хислат, усулҳои муайянкунии бузургӣ ва тарзҳои ошкоргардии онҳо вобаста мебошад. Мафҳуми «захира» арабӣ буда, дар адабиёти иқтисодӣ ҳамчун ҳаммаънои калимаи франсузӣ «reserve» - захира, ё лотинии «reservere» - нигоҳ доштан, эҳтиёт кардан истифода мешавад. Вобаста ба ин гуфта маънии захира (резерв) бо ду маъно фаҳмида мешавад.

Якум, ба маънои захираи сарватҳои моддӣ (ашё, масолеҳ, сӯзишворӣ ва ғайра), меҳнатӣ ва пулӣ, ҳамчун шарти таъмини истеҳсолот.

Дувум, ҳамчун имконияти зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, баландбардории сифати он, пасткунии арзиши аслӣ, оқилона истифода бурдани тамоми намудҳои сарватҳо (моддӣ, пулӣ). Захираҳо метавонанд бо роҳи барҳамдиҳии талафоти вақти корӣ, мустаҳкамкунии интизоми меҳнат, баландбардории ихтисоси кормандон, пасткунии бекормонии бастӣ ва дохилибастии техника ва таҷҳизот, сарфакорона истифода бурдани воситаҳои моддиву пулӣ ва ғайра ба истеҳсолот ҳамроҳ карда шаванд.

Аз ин бармеояд, ки захираҳои хоҷагӣ - ин имкониятҳои потенсиалии корхона барои баландбардории самаранокии истеҳсолот ва сифати он мебошанд. Бартараф намудани ҳама гуна талафот ва хароҷоти оқилона яке аз роҳҳои истифодабарии захираҳо мебошад. Роҳи сарфи

истифодабарии захираҳо вусъат додани прогресси илму техника ҳамчун фишанги баландбардории шиддатнокӣ ва самаранокии истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки захираи маблағҳо барои пӯшонидани ухдадориҳои соли ҷорӣ ва солҳои минбаъда алоҳида амалӣ мешавад. Захиракунонӣ бо мақсадҳои зерин амалӣ карда мешавад: пардохтҳои мавқуфгузошташудаи андоз, сохтори нафақа, таҷдиди ширкат, харидории саҳмияҳои худӣ, инъикоси ҳодисаҳое, ки баъди санаи ҳисоботӣ ба амал омадаанд, азнавбаҳодиҳии дороиҳои ғайригардишӣ. Ҳамаи ин хусусиятҳо дар замимаҳои тавозун инъикос карда мешаванд.

Моҳияти иқтисодии захираҳои зиёдгардонии самаранокии истеҳсолот ин аст, ки тамоми иқтидори корхона барои гирифтани миқдори зиёди маҳсулоти баландсифат бо истифодабарии хароҷоти камтарини моддиву пулӣ ва меҳнатӣ бар воҳиди маҳсулот пурратар ва оқилонатар истифода шаванд.

Дар назария ва амалияи ҳисобгирии байналхалқии захираҳои истеҳсолӣ дар мавриди аз анбор хориҷ кардани онҳо ба истеҳсолот ё ба дигар мақсадҳо баҳодиҳии захираҳоро бо яке аз ин усулҳо гузаронидан мумкин аст:

- бо арзиши аслии ҳар як воҳид;
- бо арзиши аслии миёна;
- бо арзиши аслии дар аввали вақт харидашуда (усули ФиФо);
- бо арзиши аслии дар охири вақт харидашуда (усули ЛиФо).

Истифодаи яке аз ин усулҳо оид ба намуди (гурӯҳи) истифодаи захираҳо дар сиёсати ҳисобгирии корхона нишон дода шуда бошад.

Баҳодиҳии захираҳои истеҳсолӣ бо арзиши аслии дар як воҳид дар ҳолатҳои махсус (таносубан ба металлҳои қиматбаҳо, сангҳои қиматбаҳо ва ғ.), ки захираҳоро бо усулҳои одӣ баҳо додан имконпазир мебошад, истифода бурда мешавад.

Арзиши аслии миёнаи захираҳо барои ҳар як намуд (гурӯҳ) муайян карда мешавад, ҳамчун арзиши аслии умумии намуди (гурӯҳи) масолеҳ ба миқдори онҳо, мувофиқатан аз арзиши аслӣ ва миқдори бақияи онҳо дар аввали моҳ ва дохилшавии захираҳо дар давоми моҳ ташкилшударо мефаҳмонад. Дар таҷрибаи ҳозира ду усули баҳодиҳии захираҳои молию масолеҳӣ истифода бурда мешавад.

Дар истифодаи усули ФиФо чунин қоидаҳо риоя карда мешаванд. Якум давра - даромад, дуюм давра - хароҷот. Ин чунин маъно дорад, новобаста ба он ки дар кадом давра масолеҳ ба истеҳсолот дода шудааст, аввал масолеҳро бо нархи (арзиши аслии) давраи якуми харидашуда хориҷ мекунанд, баъд бо нархи давраи дуюм ва ғайра муайян карда шавад.

Дар ҳолати истифодаи усули ЛиФо чунин қоидаро қабул мекунанд: давраи охирон ба даромад, якум - ба хароҷот, яъне аввал масолеҳро бо арзиши аслии давраи охирин хориҷ карда, сипас бо арзиши аслии пешина ва ғайра.

Истифодаи ин усулҳои баҳодиҳии захираҳои моддию масолеҳиро корхона бо мақсади ташкили ҳисобгирии ҷузъии онҳо дар миқёси ҳар як давра (маблағи бо намуди масолеҳҳо) нигаронида шудааст.

Баҳодиҳии захираҳои моддию истеҳсолӣ дар охири давраи ҳисоботӣ вобаста аз усулҳои қабулшудаи баҳодиҳии захираҳо дар ҳолати хориҷшавӣ (ба ғайр аз молҳое, ки бо арзиши фурӯшашон ба ҳисоб гирифта мешаванд) бо истифодаи усулҳои зерин гузаронидан мумкин мебошад.

Мисоли баҳодиҳии хароҷоти 100 дона масолеҳро бо усули ФиФо ва ЛиФо дида мебароем: (ба ҷадвали 1нигаред).

Ҷадвали 1

Баҳодиҳии масолеҳҳо бо усулҳои ФиФо ва ЛиФо

	Нишондодҳо	Микдори воҳид, дона	Нархи як воҳид, сомонӣ	Маблағ, сомонӣ
1.	Бақияи масолеҳ дар 1.06.2016с.	20	10	200
	Масолеҳ дохил шуд:	30	10	300
	Давраи якум	20	12	240
.	Давраи дуюм	40	15	600
	Давраи сеюм	90	х	1140
.	Ҷамъ дар як моҳ			
	Харочоти масолеҳ дар давоми моҳ:			
	а) бо усули ФиФо:	50	10	500
	Давраи якум	20	12	240
	Давраи дуюм	30	15	450
	Давраи сеюм	100	х	1190
	Ҷамъ дар як моҳ			
.	б) бо усули Лифо:	40	15	600
	Давраи якум	20	12	240
	Давраи дуюм	40	10	400
	Давраи сеюм	100	х	1240
	Ҷамъ дар як моҳ			
	Бақияи масолеҳ дар 1.07.2016с.			
	а) бо усули ФиФо	10	15	100
.	б) бо усули ЛиФо	10	10	

Дар баробари муайян кардани нархи устувори ҳисобгирӣ хеле муҳим мебуд, ки воҳиди ҳисобгирии арзишҳои қиматнокро гузорем. Чунин воҳид буда метавонад: ҳар як намуд, навъи марка, ҳаҷми масолеҳ, яъне ҳар як рақами номгӯ, ҳар давра, гурӯҳи якхела ва ғайра. Ин нишондодҳо аз тарафи корхона муайян карда шуда, сарчашмаи ташаккулёбии ахбори пурра ва боэътимод оид ба захираҳои масолеҳӣ, назорати қатъӣ оид ба ҳаракат ва ҳолати онҳоро дар корхона таъмин менамояд.

Дар асоси меъёрҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (МБҲМ) захираҳо гуфта активҳоеро меноманд, ки:

- барои фурӯш дар ҷараёни фаъолияти муқаррарӣ пешниҳод карда шудаанд (маҳсулоти тайёр, молҳо);

- дар ҷараёни истеҳсолот бо ҳамин намуди фурӯш истифода шудаанд (нимфабрикат);

- бо шакли ашё ва ё масолеҳ, барои истифода дар ҷараёни истеҳсолот ва ё дар иҷрои кору хизматрасонӣ иштирок доранд.

Захираҳо бояд бо назардошти на кам аз ду бузургӣ баҳо дода шаванд: арзиши аслии ҳақиқӣ ва арзиши софи фурӯш.

Хароҷотҳо барои харидани захираҳо, ки арзиши аслии ҳақиқии онҳоро ташкил мекунад, иборат мебошанд: «аз нархи харид, боҷи воридот, андозҳо, хароҷотҳои нақлиётӣ-тайёркунӣ ва дигар хароҷотҳое, ки бевосита ба харидани маҳсулоти тайёр, масолеҳ ва хизматҳо гузаронида мешаванд».

Хароҷотҳо оид ба коркарди захираҳо иборат мебошанд: «аз хароҷотҳое, ки бевосита ба истеҳсоли як воҳиди маҳсулот гузаронида шудаанд, (ашёи хом, масолеҳ, хароҷоти мехнат) ва хароҷотҳое, ки таъиноти умумихоҷагӣ доранд».

Дуюм, дохил мешаванд «хароҷотҳои доимӣ ва тағйирёбандаи борхатии истеҳсолие, ки дар мавриди истеҳсоли маҳсулот ба вуҷуд меоянд ва байни намуду гурӯҳҳои маҳсулот таносубан ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардашуда ва музди меҳнати коргарон тақсим карда мешаванд».

Ба арзиши аслии захираҳои молию моддӣ боз дохил карда мешаванд хароҷотҳо оид ба сари вақт оварда расонидани онҳо ба ҷойҳои муқарраркардашуда (хароҷотҳои бемасъули борхатӣ, ё ки хароҷотҳо барои коркарди маҳсулот барои харидорони алоҳида).

Арзиши аслии захираҳо дар ҳисобгирии ҷорӣ - асосан бо истифодаи усулҳои меъёрии хароҷот ва усули нархи ҳисобӣ муайян карда мешаванд.

Хароҷотҳои меъёрӣ - ин дараҷаи меъёрии истифодаи ашёи хом, масолеҳ, меҳнат, самаранокӣ ва иқтидор мебошад. Онҳо доим назорат карда шуда, ба танзим дароварда мешавад.

Усули нархи ҳисобӣ - бештар дар савдои чакана барои баҳодиҳии захираҳое, ки аз миқдори зиёди ивазшавандаи нархи ягонадошта иборат мебошанд ва барои онҳое, ки барои истифодаи дигар усулҳои баҳодиҳии арзиши аслӣ мувофиқ нестанд, истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тавр, захираҳо бо ҳаҷми пуриқтидор ҳамчун фарқи байни дараҷаи бадастомадаи истифодабарии сарватҳо бо дараҷаи имконоти онҳо чен намуда мешаванд.

Адабиёт

1.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», аз 25 марти соли 2011, №702.

2. Данилов Е.Н. Анализ хозяйственной деятельности бюджетных и научных учреждений. Учебное пособие / Е. Н. Данилов, В. Е. Заборников, Л. К. Шипика. – Минск: ООО Интерсервис Экопереспектива, 2005. - 262 с.

3. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили иқтисодӣ. Китоби дарсӣ / Б.Ҳ. Каримов. –Душанбе: Ирфон, 2005. - 450 с.

4. Калемуллоев М.В. Таҳлили иқтисодии комплексии фаъолияти хоҷагидорӣ. Китоби дарсӣ / М.В. Калемуллоев, Қ.Х. Барфиев, А.Х. Файзуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2015. - 400 с.

5. Меньшиков П.А. Бухгалтерия без авторов и проблем / П.А. Меньшиков. – М.: МаНН, Иванов и Фербер, 2013, - 336с.

6. Петров А.М. Учет и анализ. Учебник / А.М. Петров, Е.В. Басалаева, А.А. Мельникова. 3-е изд. перераб. доп. -М: Курс: Инфра-М, 2015-512 с.

7. Хахонова Н.А. Бухгалтерское дело: Учебное пособие / Н.А. Хахонова. – М.: КноРус, 2014. – 570 с.

8. Холиқова С. Баҳисобгирии муҳосибӣ-молиявӣ. Васоити таълимӣ / С. Холиқова, М. Турдиев. – Душанбе: 2010. - 516 с.

9. Шарифов З.Р. Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ / З.Р.Шарифов, П.Х. Бобомуродов. – Душанбе: Ирфон, 2015. - 256 с.

10. Шобеков М. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ / М. Шобеков, М.У. Бобоев, Т.Т. Ҷонбеков. – Душанбе: ҶДММ «Дақиқӣ», 2014. – 400 с.

УДК. 512.55

ОБОБЩЕНИЕ СИНГУЛЯРНОЙ ГРАНИЧНОЙ ЗАДАЧИ СОПРЯЖЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ С ПРОИЗВОДНЫМИ ВЫСШИХ ПОРЯДКОВ

Кабиров Абубакр Тиллоевич *– доцент кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес:734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 777 071 905.*

В данной статье рассматривается обобщение сингулярной граничной задачи сопряжения аналитических функций с производными высших порядков. Исследовано два случая: точки контура не совпадают между собой, или это условие не выполняется. Для второго случая, рассматривается условие, где каждый коэффициент имеет лишь одну особую точку. Подбираются решения, исчезающие на бесконечности с производными, входящими в краевое условие непрерывное вплоть до границы. Полученные результаты данной статьи, непосредственно могут применяться в граничных задачах теории аналитических функций и сингулярных интегральных уравнений.

Ключевые слова: *область, контур, граничная задача, задача сопряжения, точки контура, линейный оператор, производная, аналитическая функция, особая точка, непрерывность функции, коэффициент.*

МАСЪАЛАҲОИ КАНОРИИ СИНГУЛЯРИИ ҲАМРОҲШУДАИ ФУНКСИЯҲОИ АНАЛИТИКӢ БО ҲОСИЛАҲОИ ТАРТИБАШОН ОЛӢ

Кабиров Абубакр Тиллоевич *– дотсенти кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: 777 071 905.*

Дар мақола ҳалли масъалаҳои канории сингулярии ҳамроҳшудаи функсияҳои аналитикӣ бо ҳосилаҳои тартибашон олӣ дида баромада шудааст. Ду ҳолат мавриди тадқиқ қарор гирифтааст: нуқтаҳои контур бо ҳам мувофиқ намеоянд ва ҳолате ки дар шарти аввала иҷро намешавад. Барои ҳолати дуюм, шарте дида баромада шудааст, ки ҳар як коэффитсиент танҳо як нуқтаи махсус дошта метавонад. Натиҷаҳои илмии ин мақоларо бевосита дар ҳалли масъалаҳои канории функсияҳои аналитикӣ ва муодилаҳои интегралии сингулярӣ истифода намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо*: соҳа, контур, масъалаи канорӣ, масъалаи ҳалшавандагӣ, нуқтаҳои контур, оператори хаттӣ, ҳосила, функсияи аналитикӣ, нуқтаи махсус, бефосилагии функсия, коэффитсиент.*

A GENERALIZATION OF SINGULAR BOUNDARY VALUE PROBLEMS OF CONJUGATION OF ANALYTIC FUNCTIONS WITH DERIVATIVE HIGHER ORDER

Kabirov Abubakr Tilloevich *– associate Professor of the Department of mathematics Tajik State University 0f Finance and Economics University. Address:734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 777 071 905.*

This article is considere about the generalization of the singular boundary value problem of coupling analytic functions with higher order derivatives. Two cases are investigated: contour points do not coincide with each other, or this condition is not fulfilled. For the second case, we consider the condition where each coefficient has only one special point. Searched for solutions vanishing at innity and with derivative that are included in the boundary condition of continuous up to the boundary. The results of this article can be directly applied in boundary value problems of the theory of analytic functions and singular integral equations.

Keywords: *region, contour, boundary value problem, conjugation problem, contour points, linear operator, derivative, analytical function, singular point, continuity of function, coefficient.*

В обычных предположениях многосвязного контура Γ, ограничивающего области D^{+}, содержащую внутри начало координат и D^{-}, рассмотрим краевую задачу аналитических функций

$$\frac{a_1(t)}{\prod\limits_{k=1}^{\mu}(t-d_k)^{s_k}}\cdot\frac{d^{m_1}\varphi^{+}}{dt^{m}}+\frac{b_1(t)}{\prod\limits_{j=1}^{\gamma}\overline{(t-\beta_j)^{p_j}}}\cdot\overline{\frac{d^{m_1}\varphi^{+}}{dt^{m}}}=\frac{a_2(t)}{\prod\limits_{i=1}^{\delta}\overline{(t-\gamma_i)^{d_i}}}\cdot\frac{d^{n}\varphi^{-}}{dt^{n}}+$$

$$+\frac{b_2(t)}{\prod\limits_{r=1}^{\omega}\overline{(t-\eta_r)^{\rho_r}}}\cdot\overline{\frac{d^{n}\varphi^{-}}{dt^{n}}}+q_1(t)\mathrm{K}_1\left[\frac{d^{n}\varphi^{-}}{dt^{n}}\right]+q_r(t)\,\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^{n}\varphi^{-}}{dt^{n}}\right]}+C(t). \qquad (1)$$

Здесь предполагается, что точки α_k, β_j, γ_i, η_r не совпадают между собой, где α_k $(k=1,2,\dots,\mu)$, $\beta_j\,(j=1,2,\dots,\nu)$, $\gamma_i\,(i=1,2,\dots,\delta)$, $\eta_r\,(r=1,2,\dots,\omega)$ – некоторые точки контура, s_k, p_j, d_i, ρ_r – целые положительные числа, $a_1(t)$, $b_1(t)$, $a_2(t)$, $b_2(t)$, $q_1(t)$, $q_2(t)$, $c(t)$ - функции из класса Гельдера, $\mathrm{K}_1,\mathrm{K}_2$ – линейные ограниченные операторы, действующие из $H(\Gamma)$ в $H(\Gamma)$.

Подбираются решения, исчезающие на бесконечности с производными, входящими в краевое условие, являются непрерывными вплоть до границы.

Обозначим:

$$\sum_{k=1}^{\mu}s_k=s,\ \sum_{j=1}^{\nu}p_i=p,\ \sum_{i=1}^{\delta}d_i=d,\ \sum_{r=1}^{\omega}\rho_r=\rho. \qquad (2)$$

Из краевого условия (2) видно, что

$$\frac{d^{m}\varphi^{+}}{dz^{m}}=\prod_{k=1}^{\mu}(t-d_k)^{s_k}\,\Phi^{+}(z), \qquad (3)$$

$$\frac{d^{n}\varphi^{-}}{dz^{n}}=\prod_{i=1}^{\delta}(t-v_i)^{d_i}z^{-d-n}\Phi^{-}(z). \qquad (4)$$

Подставляя значения (3), (4) в краевое условие, получим:

$$a_1(t)\Phi^{-}(t)+\frac{b_1(t)\prod\limits_{k=1}^{\mu}\overline{(t-\alpha_{\mathrm{K}})^{s_k}}}{\prod\limits_{j=1}^{\nu}\overline{(t-\beta_j)^{p_j}}}\overline{\Phi^{+}(t)}=$$

$$a_2(t)t^{-d-n}\Phi^{-}(t)+\frac{b_2(t)\prod\limits_{i=1}^{\delta}\overline{(t-\gamma_i)^{d_i}t^{-d-n}}}{\prod\limits_{r=1}^{\omega}\overline{(t-\eta_r)^{\rho_r}}}\overline{\Phi^{-}(t)}+$$

$$+q_1(t)\cdot\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\tau^{-d-n}\Phi^{-}\right]+q_2(t)\cdot\overline{\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\tau^{-d-n}\Phi^{-}\right]}+c(t), \qquad (5)$$

$\Phi^{-}(\infty)=0$.

Далее, проведем замены в (5)

$$\varphi^{+}(z)=\prod_{j=1}^{\nu}(z-\beta_j)^{p_j}\cdot F^{+}(z), \qquad (6)$$

$$\varphi^{-}(z)=\prod_{r=1}^{\omega}(z-\eta_r)^{\rho_r}\cdot z^{-\rho}F^{-}(z),\ F^{-}(\infty)=0, \qquad (7)$$

которые обосновываются так же, как (3), (4). В итоге получим:

$$a_1(t)\prod_{j=1}^{\nu}(t-\beta_j)^{p_j}\cdot F^{+}(t)+b_1(t)\prod_{k=1}^{\mu}\overline{(t-d_k)^{s_k}}\cdot\overline{F^{+}(t)}=$$

$$=a_2(t)t^{-d-n-\rho}\prod_{r=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\cdot F^{-}(t)+b_2(t)\prod_{i=1}^{\delta}\overline{(t-\gamma_i)^{d_i}t^{-d-n-\rho}}\cdot\overline{F^{-}(t)}+$$

$$+q_1(t)\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\tau^{-d-n-\rho}\prod_{r=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}F^{-}\right]+$$

$$\overline{+q_2(t)\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\tau^{-d-n-\rho}\prod_{r=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}F^{-}\right]}+c(t) \qquad (8)$$

или $\widetilde{a}_1(t)\cdot F^{+}(t)+b_1(t)\cdot\overline{F^{+}(t)}=\widetilde{a}_2(t)\cdot F^{-}(t)+\widetilde{b}_2(t)\cdot\overline{F^{-}(t)}+$

$$+q_1(t)\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(t-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{r=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^{-}\right]+$$

$$\overline{+q_2(t)\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\tau^{-d-n-\rho}\cdot\prod_{r=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}F^{-}\right]}+c(t), \qquad (9)$$

где $\widetilde{a}_1(t)=a_1(t)\prod_{j=1}^{\nu}(t-\beta_j)^{p_j}$; $\widetilde{b}_1(t)=b_1(t)\prod_{k=1}^{\mu}\overline{(t-d_k)^{s_k}}$;

$$\widetilde{a}_2(t)=a_2(t)t^{-d-n-\rho}\prod_{r=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r};\ \widetilde{b}_2(t)=b_2(t)\prod_{i=1}^{\delta}\overline{(t-\gamma_i)^{d_i}t^{-d-n-\rho}}. \qquad (10)$$

Отсюда получим:

$$\overline{\widetilde{a}_1(t)F^{+}(t)}+\overline{\widetilde{b}_1(t)}=\overline{\widetilde{a}_2(t)F^{-}(t)}+\overline{\widetilde{b}_2(t)}\,F^{-}(t)+$$

$$\overline{+q_1(t)\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{r=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^{-}\right]}+$$

$$+\overline{q_2(t)}\,\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{r=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^{-}\right]+C(t). \qquad (11)$$

Умножив (9) на $\overline{\widetilde{a}_1(t)}$, (11) на $\overline{\widetilde{b}_1(t)}$, и вычитая из равенства (9) равенство (11) получим:

$$\left(|\widetilde{a}_1|^2-|\widetilde{b}_1|^2\right)\cdot F^{+}(t)=\left(\widetilde{a}_2\overline{\widetilde{a}_1}-\overline{\widetilde{b}_1}\widetilde{b}_2\right)\cdot F^{-}(t)+\left(\widetilde{b}_2\overline{\widetilde{a}_1}-\overline{\widetilde{a}_2}\widetilde{b}_1\right)\cdot\overline{F^{-}(t)}+$$

$$+\overline{\widetilde{a}_1}\cdot q_1(t)\,\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^{-}\right]-$$

$$-\widetilde{b}_1\cdot\overline{q_2}\,\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^{-}\right]+$$

$$+\overline{\widetilde{a}_2}\cdot q_2(t)\cdot \overline{\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]}-$$

$$-\widetilde{b}_1\cdot q_1(t)\cdot \overline{\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]}+\left(\overline{\widetilde{a}_1}-\widetilde{b}_1\right)C(t),$$

или $\quad F^+(t)=A(t)F^-(t)+B(t)\overline{F^-(t)}+$

$$+\frac{1}{\Delta}\overline{\widetilde{a}_1}\cdot q_1\ \mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{r=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]-$$

$$-\frac{1}{\Delta}\widetilde{b}_1\cdot\overline{q_2}\ \mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(\tau-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]+$$

$$+\frac{1}{\Delta}\overline{\widetilde{a}_1}\cdot q_2(t)\cdot \overline{\mathrm{K}_2\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]}-$$

$$-\frac{1}{\Delta}\widetilde{b}_1\cdot q_1(t)\cdot \overline{\mathrm{K}_1\left[\prod_{i=1}^{\delta}(\tau-\gamma_i)^{d_i}\cdot\prod_{i=1}^{\omega}(t-\eta_r)^{\rho_r}\tau^{-d-n-\rho}F^-\right]}+C_1(t), \qquad (12)$$

где $\quad A(t)=\dfrac{\widetilde{a}_2\cdot\overline{\widetilde{a}_1}-\overline{\widetilde{b}_1}\cdot\widetilde{b}_2}{|\widetilde{a}_1|^2-|\widetilde{b}_1|^2};\quad B(t)=\dfrac{\overline{\widetilde{a}_1}\cdot\widetilde{b}_2-\overline{\widetilde{a}_2}\cdot\widetilde{b}_1}{|\widetilde{a}_1|^2-|\widetilde{b}_1|^2};\quad C_1(t)=\dfrac{\left(\overline{\widetilde{a}_1}-\widetilde{b}_1\right)c}{|\widetilde{a}_1|^2-|\widetilde{b}_1|^2};$

$\Delta=|\widetilde{a}_1|^2-|\widetilde{b}_1|^2.$

Предполагая $\Delta\neq 0$, $A(t)\neq 0$, будем иметь задачу, изученной в [1, 148], Так как Γ – окружность $|\ t\ |=1$, тогда в задаче (1) при производных можно во всех коэффициентах допускать полюсы аналитического и не аналитического характера[3-8].

Мы предполагали, что точки контура $\alpha_k,\beta_j,\gamma_i$, не совпадали между собой. Рассмотрим случаи, когда не выполняется это условие. Для этой цели, рассматривается случай, когда каждый коэффициент имеет лишь одну особую точку. Тогда задача (1) имеет вид

$$\frac{a_1(t)}{(t-t_1)^{d_1}}\cdot\frac{d^m\varphi^+}{dt^m}+\frac{b_1(t)}{(t-t_1)^{d_2}}\cdot\overline{\frac{d^{m_1}\varphi^+}{dt^m}}=\frac{a_2(t)}{(t-t_3)^{d_3}}\cdot\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}+\frac{b_2(t)}{(t-t_4)^{d_4}}\cdot\overline{\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}}+$$

$$+q_1\mathrm{K}_1\cdot\left[\frac{d^n\varphi^+}{dt^n}\right]+q_2\cdot\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}. \qquad (13)$$

а) рассмотрим случаи $t_1=t_2\neq t_3\neq t_4$, где $d_1>d_2$. Умножая краевое условие (13) на $(t-t_1)^{d_1}$, получим

$$a_1(t)\cdot\frac{d^m\varphi^+}{dt^m}+(t-t_1)^{d_1-d_2}\ b_1(t)\cdot\overline{\frac{d^m\varphi^+}{dt^m}}=\frac{(t-t_1)^{d_1}a_2(t)}{(t-t_3)^{d_3}}\cdot\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}+$$

$$+\frac{(t-t_1)^{d_1}}{(t-t_4)^{d_4}}b_2(t)\cdot\overline{\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}}+(t-t_1)^{d_1}q_1\mathrm{K}_1\cdot\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]+$$

$$+(t-t_1)^{d_1}q_2\cdot\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^k\varphi^-}{dt^k}\right]}+(t-t_1)^{d_1}C(t). \qquad (14)$$

Производя замены

$$\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}=(z-t_3)^{d_3}\cdot z^{-d_3-n}\Phi^-(z)\,; \qquad (15)$$

$$\Phi^-(z)=(z-t_4)^{d_4}\cdot z^{-d_4}F^-(z)\,, \qquad (16)$$

преобразуем (13) в виде:

$$a_1(t)\cdot\frac{d^m\varphi^+}{dt^m}+(t-t_1)^{d_1-d_2}\,b_1(t)\cdot\overline{\frac{d^m\,\varphi^+}{dt^m}}=(t-t_1)^{d_1}(t-t_4)^{d_4}\cdot t^{-d_3-d_4-n}a_2(t)F^-(z)+$$

$$=(t-t_1)^{d_1}(-1)^{d_4}\cdot t_4^{d_4}\,\overline{F^-(t)}+(t-t_1)^{d_1}q_1(t)\mathrm{K}_1\cdot\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]+$$

$$+(t-t_1)^{d_1}q_2(t)\cdot\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}+(t-t_1)^{d_1}C(t). \qquad (17)$$

Исключая, отсюда $\overline{\dfrac{d^m\varphi^+}{dz^m}}$, получим

$$\Delta\cdot\frac{d^m\varphi^+}{dt^m}=(t-t_1)^{d_1}A_1(t)F^-(t)+(t-t_1)^{d_1}B_1(t)\overline{F^-(t)}+$$

$$(t-t_1)^{d_1}\overline{a_1(t)}\,q_1(t)\cdot\mathrm{K}_1\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]-\ -\mathrm{K}_2\cdot\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]+(t-t_1)^{d_1}q_2(t)\cdot a_1(t)\cdot\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}-$$

$$(t-t_1)^{2d_1-d_2}b_1(t)\cdot\overline{\cdot q_1(t)(-1)^{d_1}\cdot t_1^{d_1}\cdot t^{d}\mathrm{K}_1\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}+(t-t_1)^{d_1}\cdot$$

$$\cdot\left[C(t)\cdot\overline{a_1(t)}-(t-t_1)^{d_1-d_2}\cdot\overline{(-1)^{d_1}\cdot t_1^{d_1}\cdot t^{d_1}C(t)}\right], \qquad (18)$$

где

$$\Delta=\left|a_1\right|^2-\left|(t-t_1)^{d_1-d_2}b_1\right|^2. \qquad (19)$$

$$A_1(t)=(t-t_4)^{d_4}\cdot t^{-d_3-d_4-n}\overline{a_1(t)}\,a_2(t)-(t-t_1)^{d_1-d_2}\overline{(-1)^{d_1+d_4}\cdot t_4^4\cdot t^{d_4+d_1}}b_1(t)\,; \qquad (20)$$

$$B_1(t)=(-1)^{d_4}\cdot t^{d_4}\cdot t^{d_4}\overline{a_1(t)}-(t-t_1)^{2d_1-d_2}\cdot\overline{(-1)^{d_1}\cdot t_1^1\cdot(t-t_4)^{d_4}\cdot t^{-d_3-d_1-d_4-n}}\cdot a_2(t)b_1(t). \quad (21)$$

Из (18) видно, что $\dfrac{d^m\varphi^+}{dt^m}=(z-t_1)^{d_1}E^+(t)$. Разделив граничное условие на $(t-t_1)^{d_1}$, имеем

$$E^+(t)=\frac{A_1(t)}{\Delta}F^-(t)+\frac{B_1(t)}{\Delta}\overline{F^-(t)}+\frac{\overline{a_1(t)}q_1(t)}{\Delta}\mathrm{K}_1\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]-$$

$$-\frac{1}{\Delta}(t-t_1)^{d_1-d_2}(-1)^{d_1}\cdot t_1^{d_1}\cdot t^{d}\cdot q_2(t)b_1(t)\mathrm{K}_2\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]+$$

$$\frac{1}{\Delta}q_2(t)\cdot a_1(t)\overline{\mathrm{K}_2\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}-$$

$$-\frac{1}{\Delta}(t-t_1)^{d_1-d_2}b_1(t)\cdot\overline{(-1)^{d_1}\cdot t_1^{d_1}\cdot t^d\cdot q_1(t)\mathrm{K}_1\left[\frac{d^n\varphi^-}{dt^n}\right]}+$$

$$+\frac{1}{\Delta}\left[C(t)\overline{a_1(t)}-(t-t_1)^{d_1-d_2}\overline{(-1)^{d_1}\cdot t_1^{d_1}\cdot C(t)}\right].$$

В предположении $A_1(t)\neq 0$ и $\Delta\neq 0$, мы получили задачу, изученную в [1, с.148].

Рассуждая, как выше видно, что исчерпываются случаи

б) $t_1=t_2\neq t_3\neq t_4$, *в*) $t_1=t_4\neq t_2=t_3$, *г*) $t_2=t_3\neq t_1\neq t_4$,

д) $t_2=t_4\neq t_1\neq t_3$, *ж*) $t_3=t_4\neq t_1\neq t_2$ и т.д. [3-6]

Полученные результаты данной статьи непосредственно могут применяться в граничных задачах теории аналитических функций и сингулярных интегральных уравнений.

Литература

1. Гахов Ф.Д. Исключительные случаи интегральных уравнений типа свёртки и уравнения первого рода /Ф. Д. Гахов, В.И.Симагина //Известия Академии наук СССР, сер. матем., т. 26, №3. –1962. – С.361 – 390.

2. Михайлов Л.Г. Точные теоремы о разрешимости задач сингулярной с производными / Л.Г.Михайлов //Сборник «Исследования по краевым задачам теории функций и дифференциальных уравнений». Академии наук Таджикской ССР. Физико-технический институт, – Душанбе, 1964. – С. 32-35.

3. Усманов Н. Задача сопряжения аналитических функций с производными высших порядков в особом случае / Н.Усманов //Доклады Академии наук РТ, 1974. - Т. XVII, №10. – С. 7 - 11.

4. Усманов Н. Сингулярная граничная задача сопряжения аналитических функций с производными высших порядков на окружности / Н. Усманов//Вестник ФЭИТ. – Душанбе, 2016. - №5(2). - С. 112 – 114.

5. Усманов Н. Общая краевая задача сопряжения с производными для круга в сингулярном случае / Н.Усманов, А.Т.Кабиров //Вестник Национального университета Таджикистана. Серия естественных наук.–2013. №1/1(102). – С. 60 – 67.

6. Усманов Н. О краевой задаче с производными типа Карлемана в сингулярном случае / Н.Усманов, А.Т.Кабиров //Материалы международной научной конференции, посвященной 85–летию академика Михайлова Л.Г. – Душанбе: АНТ, НУТ, 2013. – С.134 –137.

7. Усманов Н. Краевая задача сопряжения с производными для круга в сингулярном случае / Н. Усманов, А.Т. Кабиров //Материалы республиканской научно-теоретической конференции. – г. Курган–тюбе: КГУ, –2013. – С.117–122.

8. Усманов Н. О сингулярной граничной задаче сопряжений с производними со сдвигом / Н.Усманов, А.Т. Кабиров // Вестник Национального университета Таджикистана. Серия естественных наук.–2017. №1/5. – С.14 – 18.

УДК 517. 946

ДВУХСТОРОННИЕ ОЦЕНКИ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СОПРЯЖЕННОЙ СМЕШАННОЙ ЗАДАЧИ ДЛЯ НЕОДНОРОДНОГО ВОЛНОВОГО УРАВНЕНИЯ В ТРЕХМЕРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Мирзорахимов Муродали Хасанбоевич *– к.ф.м.н., ассистент кафедры высшей математики, Таджикский государственный финансово-экономически университет. Адрес:* 734067, *Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/4. E-mail: murodali6161 @ mail.ru. Телефон: (+992) 985-61-30-61*

В работе для классического решения одной сопряженной смешанной задачи для волнового уравнения в трехмерном пространстве получены априорные оценки в нормах пространства Соболева W_2^1*, из которых следует непрерывная зависимость решения от правой части уравнения.*

Ключевые слова*: априорные оценки, сопряженная смешанная задача, волновое уравнение в трехмерном пространстве, нелокальная задача, собственные значения, собственные и присоединенные функции, уравнения Лапласа, базис Рисса, абсолютная и равномерная сходимость.*

БАҲОИ ДУТАРАФА БАРОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ ОМЕХТАИ ҲАМРОҲШУДА БАРОИ МУОДИЛАИ МАВҶӢ ДАР ФАЗОИ СЕЧЕНАКА

Мирзораҳимов Муродалӣ Ҳасанбоевич **-** *н.и.ф.-м., ассистенти кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.* ***Суроға:*** 734067. *Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов* 64/14. *E-mail: murodali6161 @ mail.ru. Телефон: (+992) 985-61-30-61*

Дар мақолаи мазкур барои ҳалли классикии як масъалаи омехтаи ҳамроҳшуда барои муодилаи мавҷӣ дар фазои сеченака баҳои априори дар фазои Соболев W_2^1 *ҳосил шудааст, ки ин баҳо аз бефосилагии тарафи рости муодила вобастагӣ дорад.*

Калидвожаҳо: *баҳои априорӣ, масъалаи омехтаи ҳамроҳшуда, муодилаи мавҷӣ дар фазои сеченака, масъалаи гайрилокалӣ, қиматҳои хос, функсияҳои хос ва бахудпайваста, муодилаи Лаплас, базиси Рисс, мутлақ ва мунтазам, наздикшавӣ.*

BILATERAL ESTIMATES FOR THE SOLUTION OF CONJUGATE MIXED PROBLEM FOR THE INHOMOGENEOUS WAVE EQUATION IN THREE DIMENSIONS

Mirzorakhimov Murodali Khasanboevich *- Ph.D., Assistant Professor of Higher Mathematics, Tajik State University of Finance and Economics.****Address:*** *734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street,* 64. *E-mail: murodali6161 @ mail.ru. Телефон: (+992) 985-61-30-61*

In an article for the classical solution of a conjugate of a mixed problem for the wave equation in three-dimensional space, a priori estimates in the norms of Sobolev W_2^1 *spaces, from which it follows the continuous dependence of the solution on the right side of the equation.*

Key words: *a priori estimates, ad joint mixed problem, wave equation in three-dimensional space, non-local problem, eigenvalues, eigen and associated functions, Laplace equation, Riesz basis, absolute and uniform convergence.*

В ряде работ М.Исмати и В.А.Ильина [1]-[6] были рассмотрены различные типы уравнений в частных производных второго порядка

(параболического, гиперболического и эллиптического типов). Ими были рассмотрены нелокальные задачи уравнения математической физики для неоднородного волнового уравнения.

В настоящей работе рассматривается двухсторонняя оценка для сопряженная смешанной задачи для неоднородного волнового уравнения. Рассмотрим следующую смешанную задачу:

$$\begin{cases} \dfrac{\partial^2 W}{\partial t^2} = \Delta W + f(x,y,\mathrm{z}), (x,y,z,t) \in \mathrm{D}\times\mathrm{D}\times\mathrm{D}\times[0,T], \mathrm{D}=(0,1) \\ \mathrm{W}(\mathrm{x},\mathrm{y},\mathrm{z},0) = W_t(x,y,z,0) = 0, (x,y,z) \in \overline{\mathrm{D}}\times\overline{\mathrm{D}}\times\overline{\mathrm{D}}, \overline{\mathrm{D}} = [0,1] \\ W(0,y,z,t) = 0, W_x(0,y,z,t) = W_x(1,y,z,t), (y,z,t) \in \overline{\mathrm{D}}\times\overline{\mathrm{D}}\times[0,T] \\ W(x,0,z,t) = 0, W_y(x,0,z,t) = W_y(x,1,z,t), (x,z,t) \in \overline{\mathrm{D}}\times\overline{\mathrm{D}}\times[0,T] \\ W(x,y,0,t) = 0, W_z(x,y,0,t) = W_z(x,y,1,t), (x,y,t) \in \overline{\mathrm{D}}\times\overline{\mathrm{D}}\times[0,T] \end{cases} \tag{1}$$

Имеет место.

Теорема 1. *Для решения* $W(x,y,z,t)$ *задачи (1) при* $f(x,y,z,t) = f(x,y,z)$ *справедливы следующие двухсторонние оценки:*

$$\sqrt{\frac{r}{RM}}\|f(x,y,z)\| \le \|W(x,y,z,t)\| \le \sqrt{\frac{RM}{r}}\|f(x,y,z)\|, \tag{2}$$

где $r = \dfrac{27}{28}$ *,* $R = 4160$*,* $M = A_1 + A_2T^2 + A_3T^4 + A_4T^6$*, а положительные постоянные* A_1, A_2, A_3, A_4 *определены ниже.*

Доказательство. Известно, [7-8] с доказательством об одной несамосопряжённой задаче получим

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2 \le \sum_{n,m,k=1}^{\infty} W_{n,m,k}^2(t) \le \frac{f_{0,0,0}^2}{4}t^4 + \sum_{n,m,k=1}^{\infty}\left\{\frac{f_{2n-1,2m-1,2k-1}^2}{\lambda^2}\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)^2 + \right.$$

$$+\left[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}f_{2n,2m-1,2k-1} + \right.$$

$$+\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m,2k-1}+$$

$$+\frac{P_m}{\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k}+$$

$$+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda} f_{2n,2m,2k-1}+$$

$$+\frac{P_n}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+\frac{P_m}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+$$

$$+\frac{2P_nP_m}{\lambda^2} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{3t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda} f_{2n,2m-1,2k}+$$

$$+\frac{P_n}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+\frac{P_k}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+$$

$$+\frac{2P_nP_k}{\lambda^2} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{3t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda} f_{2n-1,2m,2k}+$$

$$+\frac{P_m}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+\frac{P_k}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\right)+$$

$$+\frac{2P_mP_k}{\lambda^2} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{3t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)\Bigg]^2+\Bigg[\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda} f_{2n,2m,2k}+$$

$$+\frac{P_n}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m,2k}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)+\frac{P_m}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n,2m-1,2k}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)+$$

$$+\frac{P_k}{\lambda\sqrt{\lambda}} f_{2n,2m,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\sqrt{\lambda}}-\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2}\right)+$$

$$+\frac{2P_nP_m}{\lambda^2} f_{2n-1,2m-1,2k}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda}-\frac{5t\sin\sqrt{\lambda}t}{8\sqrt{\lambda}}-\frac{t^2\cos\sqrt{\lambda}t}{8}\right)+$$

$$+\frac{2P_nP_k}{\lambda^2} f_{2n-1,2m,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda}-\frac{5t\sin\sqrt{\lambda}t}{8\sqrt{\lambda}}-\frac{t^2\cos\sqrt{\lambda}t}{8}\right)+$$

$$+\frac{2P_mP_k}{\lambda^2} f_{2n,2m-1,2k-1}\left(\frac{1-\cos\sqrt{\lambda}t}{\lambda}-\frac{5t\sin\sqrt{\lambda}t}{8\sqrt{\lambda}}-\frac{t^2\cos\sqrt{\lambda}t}{8}\right)+$$

$$+\frac{3P_nP_mP_k}{24\lambda^2\sqrt{\lambda}} f_{2n-1,2m-1,2k-1}\cdot\frac{t^3\sin\sqrt{\lambda}t}{1}\Bigg]^2\Bigg\}\le\frac{f_{0,0,0}^2}{4}t^4+\sum_{n,m,k=1}^{\infty}\Bigg\{\frac{4}{\lambda^2}f_{2n-1,2m-1,2k-1}^2+3\cdot\Bigg[\frac{4}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k-1}^2+$$

$$+\frac{P_n^2}{\lambda}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f_{2n-1,2m-1,2k-1}^2\Bigg]+3\cdot\Bigg[\frac{4}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k-1}^2+\frac{P_m^2}{\lambda}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f_{2n-1,2m-1,2k-1}^2\Bigg]+$$

$$+3\cdot\left[\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k^2}{\lambda}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]+7\cdot\left[\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n,2m,2k-1}+\frac{P_n^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n-1,2m,2k-1}+\right.$$

$$+\frac{P_m^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{4P_n^2P_m^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{9t^2}{4}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]+7\cdot\left[\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n,2m-1,2k}+\frac{P_m^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k}+\right.$$

$$+\frac{P_k^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{4P_n^2P_k^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{9t^2}{4}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]+7\cdot\left[\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_k^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n,2m-1,2k-1}+\right.$$

$$+\frac{P_n^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{1}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{4P_m^2P_k^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{9t^2}{4}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]+17\cdot\left[\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n,2m,2k}+\frac{P_n^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f^2_{2n-1,2m,2k}+\right.$$

$$+\frac{P_m^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f^2_{2n,2m-1,2k}+\frac{P_k^2}{\lambda^3}\left(\frac{4}{\lambda}+\frac{t^2}{4}\right)f^2_{2n,2m,2k-1}+\frac{4P_n^2P_m^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda^2}+\frac{25t^2}{64\lambda}+\frac{t^4}{64}\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k}+$$

$$\left.\left.+\frac{4P_n^2P_k^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda^2}+\frac{25t^2}{64\lambda}+\frac{t^4}{64}\right)f^2_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{4P_m^2P_k^2}{\lambda^4}\left(\frac{4}{\lambda^2}+\frac{25t^2}{64\lambda}+\frac{t^4}{64}\right)f^2_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{9P_n^2P_m^2P_k^2}{576\lambda^5}\cdot\frac{t^6}{1}f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]\right\}\le$$

$$\le\frac{f^2_{0,0,0}}{4}t^4+\sum_{n,m,k=1}^{\infty}\left\{\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}+\frac{12}{\lambda}\left(f^2_{2n,2m-1,2k-1}+f^2_{2n-1,2m,2k-1}+f^2_{2n-1,2m-1,2k}\right)+\left(\frac{28}{\lambda^4}+\frac{7t^2}{\lambda^3}\right)\cdot\left(P_n^2f^2_{2n-1,2m-1,2k}+\right.\right.$$

$$\left.+P_m^2f^2_{2n,2m-1,2k-1}+P_k^2f^2_{2n-1,2m,2k-1}\right)+\left(\frac{112}{\lambda^5}+\frac{252t^2}{4\lambda^4}\right)\cdot\left(P_n^2P_m^2+P_n^2P_k^2+P_m^2P_k^2\right)f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}+\frac{68}{\lambda^2}f^2_{2n,2m,2k}+$$

$$+\left(\frac{68}{\lambda^4}+\frac{17t^2}{4\lambda^3}\right)\cdot\left(P_n^2f^2_{2n-1,2m,2k}+P_m^2f^2_{2n,2m-1,2k}+P_k^2f^2_{2n,2m,2k-1}\right)+\left(\frac{272}{\lambda^6}+\frac{425t^2}{16\lambda^5}+\frac{17t^4}{16\lambda^4}\right)\cdot\left(P_n^2P_m^2f^2_{2n-1,2m-1,2k}+\right.$$

$$\left.\left.+P_n^2P_k^2f^2_{2n-1,2m,2k-1}+P_m^2P_k^2f^2_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{17t^6}{64\lambda^5}f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}\right\}.$$

Воспользовавшись неравенствами типа Бесселя и неравенством

$$\sum_{n,m,k=1}^{\infty}f^2_{n,m,k}\le\|f\|^2\cdot 4160\frac{P_n^2P_m^2P_k^2}{\lambda^2}\le\left(\frac{P_n^2}{\lambda}=\frac{P_m^2}{\lambda}=\frac{P_k^2}{\lambda}\right)\le 8,$$

получим

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2\le\frac{f^2_{0,0,0}}{4}t^4+\sum_{n,m,k=1}^{\infty}\left\{\left[\left(\frac{288}{\lambda_{1,1,1}}+\frac{4}{\lambda^2_{1,1,1}}+\frac{2688}{\lambda^3_{1,1,1}}\right)+\left(18+\frac{1512}{\lambda^2_{1,1,1}}\right)\cdot t^2+\frac{17}{8\lambda^3_{1,1,1}}\cdot t^6\right]\cdot f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}+\right.$$

$$+\left[\left(\frac{12}{\lambda_{1,1,1}}+\frac{192}{\lambda^2_{1,1,1}}+\frac{2176}{\lambda^4_{1,1,1}}\right)+\left(\frac{56}{\lambda_{1,1,1}}+\frac{425}{2\lambda^3_{1,1,1}}\right)\cdot t^2+\frac{17}{2\lambda^2_{1,1,1}}\cdot t^4\right]\cdot\left(f^2_{2n,2m-1,2k-1}+f^2_{2n-1,2m,2k-1}+f^2_{2n-1,2m-1,2k}\right)+$$

$$\left.+\left[\left(\frac{28}{\lambda^2_{1,1,1}}+\frac{544}{\lambda^3_{1,1,1}}\right)+\frac{34}{\lambda^2_{1,1,1}}t^2\right]\cdot\left(f^2_{2n,2m,2k-1}+f^2_{2n,2m-1,2k}+f^2_{2n-1,2m,2k}\right)+\frac{68}{\lambda^2_{1,1,1}}f^2_{2n,2m,2k}\right\}.$$

Так как

$$f^2_{0,0,0}=\left(f,W_{0,0,0}\right)^2=64\|f\|^2,\ f^2_{n,m,k}=\left(f,W_{n,m,k}\right)^2=512\|f\|^2,(n,m,k=1,2,...),$$

то последнее неравенство можем переписать в следующем виде:

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2 \le \frac{t^4}{4}\cdot 64\|f\|^2 + \left[\left(\frac{288}{\lambda_{1,1,1}} + \frac{4}{\lambda_{1,1,1}^2} + \frac{2688}{\lambda_{1,1,1}^3}\right) + \left(18 + \frac{1512}{\lambda_{1,1,1}^2}\right)\cdot t^2 + \frac{17}{8\lambda_{1,1,1}^3}\cdot t^6\right]\cdot 512\cdot\|f\|^2 +$$

$$+\left[\left(\frac{12}{\lambda_{1,1,1}} + \frac{192}{\lambda_{1,1,1}^2} + \frac{2176}{\lambda_{1,1,1}^4}\right) + \left(\frac{56}{\lambda_{1,1,1}} + \frac{425}{2\lambda_{1,1,1}^3}\right)\cdot t^2 + \frac{17}{2\lambda_{1,1,1}^2}\cdot t^4\right]\cdot 1536\cdot\|f\|^2 +$$

$$+\left[\left(\frac{28}{\lambda_{1,1,1}^2} + \frac{544}{\lambda_{1,1,1}^3}\right) + \frac{34}{\lambda_{1,1,1}^2}t^2\right]\cdot 1536\cdot\|f\|^2 + \frac{68}{\lambda_{1,1,1}^2}512\cdot\|f\|^2 = \left\{t^4\cdot\left[16 + \frac{17\cdot 768}{\lambda_{1,1,1}^2}\right] +\right.$$

$$+\left[\frac{288\cdot 512 + 12\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}} + \frac{72\cdot 512 + 220\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}^2} + \frac{26\cdot 88\cdot 512 + 544\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}^3} + \frac{2176\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}^4}\right] +$$

$$\left.+t^2\cdot\left[18\cdot 512 + \frac{56\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}} + \frac{1512\cdot 512 + 34\cdot 1536}{\lambda_{1,1,1}^2} + \frac{425\cdot 768}{\lambda_{1,1,1}^3}\right] + \frac{64\cdot 17}{\lambda_{1,1,1}^3}\cdot t^6\right\}\|f\|^2 = C_1(t)\|f\|^2, \tag{3}$$

где

$$C_1(t) = \left\{t^4\cdot\left[16 + \frac{17\cdot 768}{\lambda_{1,1,1}^2}\right] + \ldots\ldots\ldots\right\}.$$

Поскольку $0 \le t \le T$, то неравенство (3) можем переписать в виде

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2 \le C_1(T)\|f\|^2, \tag{4}$$

где $C_1(T) = C_1(t)\big|_{t=T}$.

Из (4) аналогично получим:

$$\|W(x,y,z,t)\| \le R\|f\|, \tag{5}$$

где $R = \sqrt{\dfrac{C_1(t)}{r}}$. Это есть правая часть первого неравенства (5). Левая часть доказывается аналогично.

Теперь переходим к доказательству справедливости второй оценки (2). Действительно, в силу второй оценки (5) для фиксированного значения t, получим:

$$R^{-1}\|W(x,y,z,t)\|^2 \le W_{n,m,k}^2(t) = \left[\frac{t^2}{2}f_{0,0,0}\right]^2 + \sum_{n,m,k=1}^{\infty}\left\{\frac{f_{2n-1,2m-1,2k-1}^2}{\lambda^2}\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)^2 +\right.$$

$$+\left[\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)\cdot\frac{1}{\sqrt{\lambda}}\left(f_{2n,2m-1,2k-1} + \frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right) + \frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2\sqrt{\lambda}}P_n f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2 +$$

$$+\left[\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)\cdot\frac{1}{\sqrt{\lambda}}\left(f_{2n-1,2m,2k-1} + \frac{P_m}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right) + \frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2\sqrt{\lambda}}P_m f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2 +$$

$$+\left[\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)\cdot\frac{1}{\sqrt{\lambda}}\left(f_{2n-1,2m-1,2k} + \frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right) + \frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2\sqrt{\lambda}}P_k f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2 +$$

$$+\left[\frac{\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)}{\lambda}\left(f_{2n,2m,2k-1}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{2P_nP_m}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{\lambda}\left(\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{P_m}{\sqrt{\lambda}}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{3P_nP_m}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)}{\lambda}\left(f_{2n,2m-1,2k}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{2P_nP_k}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{\lambda}\left(\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{3P_nP_k}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)}{\lambda}\left(f_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{2P_mP_k}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{\lambda}\left(\frac{P_m}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{3P_mP_k}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{\left(1-\cos\sqrt{\lambda}t\right)}{\lambda}\left(f_{2n,2m,2k}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n,2m,2k-1}+\frac{2P_nP_m}{\lambda^2}f_{2n-1,2m-1,2k}+\right.\right.$$

$$\left.+\frac{2P_nP_k}{\lambda^2}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{2P_mP_k}{\lambda^2}f_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t\sin\sqrt{\lambda}t}{2\lambda\sqrt{\lambda}}\left(P_nf_{2n-1,2m,2k}+P_mf_{2n,2m-1,2k}+P_kf_{2n,2m,2k-1}\right)+$$

$$+\frac{5t\sin\sqrt{\lambda}t}{4\lambda^2\sqrt{\lambda}}\left(P_nP_mf_{2n-1,2m-1,2k}+P_nP_kf_{2n-1,2m,2k-1}+P_mP_kf_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t^2\cos\sqrt{\lambda}t}{4\lambda^2}\left(P_nP_mf_{2n-1,2m-1,2k}+\right.$$

$$\left.\left.\left.+P_nP_kf_{2n-1,2m,2k-1}+P_mP_kf_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t^3\sin\sqrt{\lambda}t}{8\lambda^2\sqrt{\lambda}}P_nP_mP_kf_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2\right\} \qquad (6)$$

Воспользовавшись неравенствами типа Бесселя и неравенством $\left\lfloor 1-\cos\sqrt{\lambda}t\right\rfloor\leq 2$, из (6) получим:

$$R^{-1}\left\|W(x,y,z,t)\right\|^2\leq\left[\frac{t^2}{2}f_{0,0,0}\right]^2+\sum_{n,m,k=1}^{\infty}\left\{\frac{4}{\lambda^2}f^2_{2n-1,2m-1,2k-1}+\left[\frac{2}{\sqrt{\lambda}}(f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1})+\right.\right.$$

$$\left.+\frac{t}{2\sqrt{\lambda}}P_nf_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2+\left[\frac{2}{\sqrt{\lambda}}(f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{P_m}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1})+\frac{t}{2\sqrt{\lambda}}P_mf_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2+$$

$$+\left[\frac{2}{\sqrt{\lambda}}(f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1})+\frac{t}{2\sqrt{\lambda}}P_kf_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2+$$

$$+\left[\frac{2}{\lambda}\left(f_{2n,2m,2k-1}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{2P_nP_m}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t}{\lambda}\left(\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{3P_nP_m}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{2}{\lambda}\left(f_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{2P_nP_k}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t}{\lambda}\left(\frac{P_n}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n,2m-1,2k-1}+\frac{3P_nP_k}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{2}{\lambda}\left(f_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{2P_mP_k}{\lambda\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)+\right.$$

$$\left.+\frac{t}{\lambda}\left(\frac{P_m}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\sqrt{\lambda}}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{3P_mP_k}{\lambda}f_{2n-1,2m-1,2k-1}\right)\right]^2+$$

$$+\left[\frac{2}{\lambda}\left(f_{2n,2m,2k}+\frac{P_n}{\lambda}f_{2n-1,2m,2k}+\frac{P_m}{\lambda}f_{2n,2m-1,2k}+\frac{P_k}{\lambda}f_{2n,2m,2k-1}+\frac{2P_nP_m}{\lambda^2}f_{2n-1,2m-1,2k}+\right.\right.$$

$$\left.+\frac{2P_nP_k}{\lambda^2}f_{2n-1,2m,2k-1}+\frac{2P_mP_k}{\lambda^2}f_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t}{2\lambda\sqrt{\lambda}}\left(P_nf_{2n-1,2m,2k}+\right.$$

$$\left.+P_mf_{2n,2m-1,2k}+P_kf_{2n,2m,2k-1}\right)+\frac{5t}{4\lambda^2\sqrt{\lambda}}\left(P_nP_mf_{2n-1,2m-1,2k}+\right.$$

$$\left.+P_nP_kf_{2n-1,2m,2k-1}+P_mP_kf_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t^2}{4\lambda^2}\left(P_nP_mf_{2n-1,2m-1,2k}+\right.$$

$$\left.\left.\left.+P_nP_kf_{2n-1,2m,2k-1}+P_mP_kf_{2n,2m-1,2k-1}\right)+\frac{t^3}{8\lambda^2\sqrt{\lambda}}P_nP_mP_kf_{2n-1,2m-1,2k-1}\right]^2\right\}\le$$

$$\le\frac{t^4}{4}\cdot\frac{1}{27}\|f\|^2+\left[\left(\frac{4}{\lambda^2}+\frac{72}{\lambda}+\frac{2688}{\lambda^3}\right)+\left(18+\frac{1512}{\lambda^2}\right)t^2+\frac{17}{8\lambda^3}t^6\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+$$

$$+\left[\left(\frac{12}{\lambda}+\frac{224}{\lambda^3}+\frac{1088}{\lambda^3}\right)+\left(\frac{112}{\lambda^2}+\frac{425}{\lambda^3}\right)t^2+\frac{17}{2\lambda^2}t^4\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+$$

$$+\left[\left(\frac{12}{\lambda}+\frac{224}{\lambda^3}+\frac{1088}{\lambda^3}\right)+\left(\frac{112}{\lambda^2}+\frac{425}{\lambda^3}\right)t^2+\frac{17}{2\lambda^2}t^4\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+$$

$$+\left[\left(\frac{12}{\lambda}+\frac{224}{\lambda^3}+\frac{1088}{\lambda^3}\right)+\left(\frac{112}{\lambda^2}+\frac{425}{\lambda^3}\right)t^2+\frac{17}{2\lambda^2}t^4\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+\left[\frac{572}{\lambda^2}+\frac{34t^2}{\lambda}\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+$$

$$+\left[\frac{572}{\lambda^2}+\frac{34t^2}{\lambda}\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+\left[\frac{572}{\lambda^2}+\frac{34t^2}{\lambda}\right]\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2+\frac{68}{\lambda^2}\cdot\frac{1}{8}\|f\|^2\le$$

$$\le\left[\left(\frac{27}{2\lambda_{1,1,1}}+\frac{447}{2\lambda_{1,1,1}^2}+\frac{828}{\lambda_{1,1,1}^3}\right)+\right.$$

$$\left.+\left(\frac{9}{2}+\frac{51}{4\lambda_{1,1,1}}+\frac{231}{\lambda_{1,1,1}^2}+\frac{1275}{8\lambda_{1,1,1}^3}\right)\cdot t^2+\left(\frac{1}{108}+\frac{51}{16\lambda_{1,1,1}^2}\right)\cdot t^4+\frac{17}{64\lambda_{1,1,1}^3}\cdot t^6\right]\cdot\|f\|^2 \qquad (7)$$

Таким образом, мы получим оценки

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2\le R\left(A_1+A_2t^2+A_3t^4+A_4t^6\right)\|f\|^2, \qquad (8)$$

где $A_1=\frac{27}{2\lambda_{1,1,1}}+\frac{447}{2\lambda_{1,1,1}^2}+\frac{828}{\lambda_{1,1,1}^3}$, $A_2=\frac{9}{2}+\frac{51}{4\lambda_{1,1,1}}+\frac{231}{\lambda_{1,1,1}^2}+\frac{1275}{8\lambda_{1,1,1}^3}$, $A_3=\frac{1}{108}+\frac{51}{16\lambda_{1,1,1}^2}$,

$$A_4 = \frac{17}{64\lambda_{1,1,1}^3}.$$

Если для всех $0 \le t \le T$ ввести обозначения $M = A_1 + A_2 t^2 + A_3 t^4 + A_4 t^6$, то оценки (7) принимают такой вид:

$$r\|W(x,y,z,t)\|^2 \le RM\|f\|^2. \tag{9}$$

Воспользовавшись оценкой (7), получим

$$\|f\|^2 = (f,f) \le \sum_{n,m,k=1}^{\infty} f_{n,m,k} \cdot \overline{f}_{n,m,k} \le \sum_{n,m,k=1}^{\infty} W_{n,m,k}(t) \le \left(\sum_{n,m,k=1}^{\infty} W_{n,m,k}^2(t)\right)^{\frac{1}{2}} \cdot \left(\sum_{n,m,k=1}^{\infty} \overline{f}_{n,m,k}^2(t)\right)^{\frac{1}{2}}$$

$$\le \left(\sum_{n,m,k=1}^{\infty} \overline{f}_{n,m,k}^2(t)\right)^{\frac{1}{2}} \cdot \left(RM\|f\|^2\right)^{\frac{1}{2}} \le \left(\frac{1}{r}\|W(x,y,z,t)\|^2\right)^{\frac{1}{2}} \cdot \left(RM\|f\|^2\right)^{\frac{1}{2}}.$$

Отсюда получим $\|f\| \cdot \left[\|f\| - \sqrt{\frac{RM}{r}}\|W(x,y,z,t)\|\right] \le 0,$

поскольку $\|f\| \ge 0$, то, в свою очередь, отсюда получим

$$\|W(x,y,z,t)\| \ge \sqrt{\frac{r}{RM}}\|f\|. \tag{10}$$

Объединяя неравенство (9), получим двухстороннюю оценку

$$\sqrt{\frac{r}{RM}}\|f(x,y,z)\| \le \|W(x,y,z,t)\| \le \sqrt{\frac{RM}{r}}\|f(x,y,z)\|, \tag{11}$$

что и требовалось доказать.

Имеет место

Теорема 2. *Решение смешанной задачи (1) при* $f(x,y,z,t) = f(x,y,z)$ *непрерывно зависит от правой части уравнения* $f(x,y,z)$.

Доказательство теоремы 2 непосредственно следует из второй части оценки (11).

Литература

1. Ильин В.А. О равномерной сходимости разложений по собственным функциям во всей замкнутой области / В.А. Ильин // Успехи математических наук. – М., I960. - т. 15. -в.2. - С. 97-154.

2. Исмати М. О некоторых самосопряженных и несамосопряженных смешанных задачах математической физики: автореф. дисс. д.ф-м.н. / М. Исмати. –М., 2003. - 29 с.

3. Исмати М. Априорные оценки. Корректная разрешимость смешанных задач для уравнения колебаний мембраны / М. Исмати, З. Махмадуллоев // Известия АН РТ. Отд. физ-мат., хим., геол. и тех. наук. – Душанбе, 2007. - № 3. - С.7-15.

5. Исмати М. Об одной несамосопряженной задаче / М. Исмати // ДАН Тадж ССР. – Душанбе, 1985. -т. XVIII. - № 11. -С.619-622.

6. Исматов М.И. О разрешимости неклассических задач / М.И. Исматов // Известия АН ТаджССР. отд. физ.мат. наук, 1986. - № 3. -С.56-58.

4. Махмадуллоев З.Н. О корректной разрешимости сопряженных смешанных задач для уравнения колебаний мембраны / З.Н. Махмадуллоев // Вестник Института предпринимательства и сервиса, 2005. - №13. - С.62-65.

7.Мирзорахимов М.Х. О разрешимости одной сопряженной смешанной задачи для волнового уравнения в трёхмерном пространстве / М.Х. Мирзорахимов // ДАН РТ., 2013. -т. 56. -№1. -С.26-34.

8. Мирзорахимов М.Х. Решение сопряженной смешанной задачи для неоднородного волнового уравнения / М.Х. Мирзорахимов // ДАН РТ., 2013. - т. 56. -№9. -С.658-665.

УДК. 338:242

АҲАМИЯТИ АВТОМАТОНИИ КОРКАРДИ ҲУҶҶАТҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

***Соҳибов Фирдавс Ҳасанович** - муаллими калони кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: firdavs.s.h@mail.ru. Телефон: (+992) 934-44-41-42*

***Ғафуров Сорбон Ҳикматуллоевич** – магистранти соли якуми ихтисоси 40010202 система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе куч. Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 938-77-76-30*

Дар ин мақола низоми идоракунии манбаи додаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, зеро коркарди ҳуҷҷат дар муассисаҳои мазкур ин робитаи байниҳамдигарии зерсохторҳои онҳоро тақвият мебахшад. Тавре маълум аст, шахсони масъул ҳуҷҷатҳоро таҳия, ворид ва то анҷомёбӣ коркард менамоянд. Бинобар ин, дар ин мақола ба сифати объекти тадқиқот яке аз зерсохторҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне кафедра баромад мекунад. Вазифаи кафедраҳо аз таъсис ва баланд бардоштани сатҳи дараҷаи ихтисос, тайёр намудани кадрҳои илмӣ-педагогӣ ва амалӣ гардонидани таълимот ва корҳои илмӣ иборат мебошад. Бинобар дар замони муосир муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ дучори коркарди маълумоти хеле зиёд мегарданд, дар аксари муассисаҳои сохти мураккабдошта доду гирифти маълумот дар байни зерсохторҳои онҳо аҳамияти хеле калон ва муҳимро дар бар гирифтааст.

Аз лиҳози он ки сели ҳуҷҷатҳоро дар низоми идоракунӣ ба ҳуҷҷатҳои бақайдгирифта ва бақайднагирифта, ҳуҷҷатҳои содиротӣ, воридотӣ ва дохилӣ ҷудо намудаанд, дар натиҷаи таҳқиқот пешниҳод карда шудааст, ки дар раванди лоиҳасозии низоми автоматонидашудаи коркарди ҳуҷҷатҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми масъалаҳои ҳалталаби ҷойдошта ба инобат гирифта шаванд. Бо ин мақсад, низоми автоматонидашудаи коркарди маълумот ва идора чунон ҷорӣ карда шавад, ки барои иҷроиши масъалаҳои муайян, бо суръат ва аз ҷиҳати истифодабарӣ сода бошад.

***Калидвожаҳо:** иттилоот, технология, автоматонидашуда, коркард, идоракунӣ, низом, кафедра, барнома, манбаи додаҳо, ҳуҷҷат.*

ВАЖНОСТЬ АВТОМАТИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ОБРАБОТКИ ДОКУМЕНТОВ В ВЫСШИХ И СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

***Сохибов Фирдавс Хасанович** – старший преподаватель кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: firdavs.s.h@mail.ru. Телефон: (+992) 934-44-41-42*

***Гафуров Сорбон Хикматуллоевич** – магистрант первого года обучения специальности 40010202 - информационые системы и технологии в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Телефон: (+992) 938-77-76-30*

В данной статье рассматривается система управления информационных ресурсов в высших и средне-специализированных образовательных учреждениях Республики Таджикистан, так как обработка данных укрепляет взаимоотношения между подсистемами. Как известно, ответственные лица его создают или вводят и до окончания обрабатываются. Поэтому в этой статье в качестве объекта исследования выступает один из составных частей систем высших и средне-специализированных образовательных учреждениях Республики Таджикистан, т.е. кафедра. Задачей кафедры является организация и осуществление на высоком уровне учебной, научной работы, подготовка

научно-педагогических кадров и повышения их квалификации. Так как в современном мире учреждения Республики сталкиваются с необходимостью обработки колоссального объема информации, в большинстве учреждениях со сложной структурой немаловажное значение имеет значение уровень организации взаимодействия подразделений и порядок обмена информацией.

В связи с тем, что документопотоки распределяются на регистрируемые и незарегистрированные документы, входящие, исходящие и внутренние документы, в результате исследования предлагается, что при проектировании автоматизированных систем высших и средне-специализированных образовательных учреждений Республики Таджикистан необходимо учитывать все существующие проблемы. С этой целью автоматизированная система обработки данных и управления должна быть простой и быстрой при выполнении определенных задач.

Ключевые слова: *информация, технология, автоматизированная, обработка, управление, система, кафедра, программа, база данных, документ.*

IMPORTANCE AUTOMATION OF THE PROCESSING OF DOCUMENTS IN HIGHER AND SECONDARY SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sohibov Firdavs Hasanovich *- senior teacher of the department of information systems and technology in economics of the State Finance and economics university of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. Phone: (+992) 934-44-41-42*

Ghafurov Sorbon Hikmatulloevich *– the master of the first year a speciality 40010202 information systems and technology in economics of the State Finance and economics university of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. Phone: (+992) 938-77-76-30*

This article discusses the management system of information resources in higher and secondary specialized educational institutions of the Republic of Tajikistan, since data processing strengthens the relationship between subsystems. As it is known, responsible persons create it or enter it and process it until the end. Therefore, in this article, one of the constituent parts of the systems of higher and specialized secondary educational institutions of the Republic of Tajikistan is an object of research; department. The task of the department is the organization and implementation at a high level of educational, scientific work, the preparation of scientific and pedagogical personnel and the improvement of their qualifications. Since in the modern world the institutions of the Republic are faced with the need to process a tremendous amount of information, in most institutions with a complex structure, the level of organization of interaction between departments and the order of information exchange is important.

Due to the fact that document flows are distributed to registered and unregistered documents, incoming, outgoing and internal documents, the study suggests that when designing automated systems for higher and secondary specialized educational institutions of the Republic of Tajikistan, all existing problems should be taken into account. To this end, an automated data processing and management system should be simple and fast to perform certain tasks.

Keywords: *information, technology, automatic, data, processing, base, chair, program, foundation, document.*

Раванди коркарди ҳуҷҷат дар муассисаҳои таълимӣ тибқи маҷмӯи қоидаҳои робитаи байниҳамдигарии ҳаракати ҳуҷҷат дар муассисаҳои мазкур, ибтидо аз замони тартибдиҳӣ ё воридшавӣ ва то анҷомёбии иҷроиши коркард ё равонкунӣ, ба роҳ монда мешавад. Бинобар ин, татбиқ намудани воситаҳои техникӣ-барномавии муосир дар раванди идоракунии коркарди ҳуҷҷатҳо имкон медиҳад, ки раванди коркард автоматонидашуда, дар ин замина, хароҷоти вақти сарфакарда ва сифати иҷрои супоришот баланд бардошта мешавад. Инчунин, татбиқ намудани технологияҳои иттилоотии муосир ба равандҳои идоракунӣ таъсири мусбӣ расонида, дар ҷараёни қабули саривақтии қарорҳои идоракунӣ мусоидат менамояд.

Аз лиҳози он ки масъалаи мазкур актуалӣ ба шумор меравад, ҳанӯз чандин сол қабл давлатҳои пешрафта аз ин усулҳо истифода намудаанд. Вобаста ба муҳимияти масъалаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба татбиқи ҳукумати электронӣ аллакай шурӯъ намудааст [1].

Тавре аз муқаррароти умумии Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, татбиқи Ҳукумати электронӣ имкон медиҳад, ки раванди идоракунии мақомоти давлатӣ ва дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои давлатӣ осон гардад. Дар чаҳорчӯбаи консепсияи мазкур аллакай системаи идоракунии як қатор муассисаҳо автоматонида шудаанд.

Дар системаи маорифи мамлакат муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ муҳимтарин зерсохтор маҳсуб меёбанд. Яке аз ҷузъҳои таркибии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистонро кафедраҳо ташкил медиҳанд, бинобар ин, дар ин мақола ба сифати объекти таҳқиқот кафедра баромад мекунад.

Тавре қайд намудем, кафедра ҷузъи асосии таълимӣ-илмии муассиса ба шумор рафта, вазифаи асосии он таъсис ва дар сатҳи баланд амалӣ намудани таълим ва корҳои илмӣ, тадқиқоти илмӣ аз рӯи самтҳо, тайёр намудани кадрҳои илмӣ-педагогӣ ва баланд бардоштани дараҷаи ихтисос мебошад [3, 22].

Манбаи додаҳои лоиҳаи таҳияшаванда бояд дар асоси вазифаҳои асосии кафедра тартиб дода шавад.

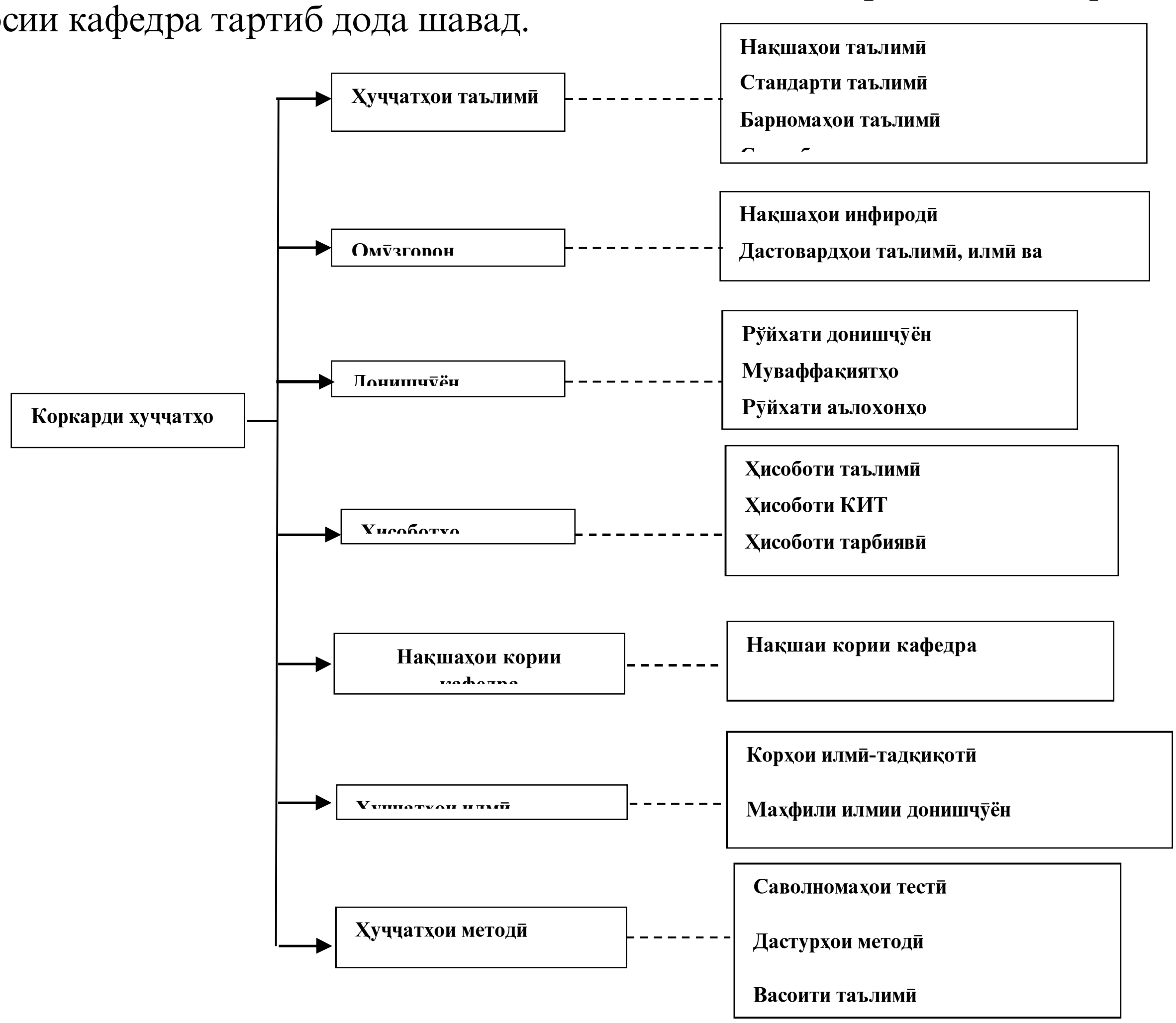

Нақшаи 1. Сохтори коркарди ҳуҷҷатҳо дар кафедра

Вобаста ба нақшаи овардашуда системаи автоматонидашудаи коркарди маълумот ва идора бояд чунон ҷорӣ карда шавад, ки дар иҷрои масъалаҳои муайян суръатнок ва аз ҷиҳати истифодабарӣ сода бошад [4, 54].

Дар натиҷаи омӯзиши васеи алоқамандии ҷузъҳои низоми идоракунии кафедра (тавассути дар раванди автоматонӣ ба инобат гирифтани онҳо), системаи пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки раванди идоракунии кафедра сода гардад, аз ҷумла:

- Коркарди ҳуҷҷатҳои электрониро сода менамояд;
- Ҳангоми коркарди ҳуҷҷатҳо вақт ва меҳнати коргарон хеле ихтисор мегардад [1];
- Имконияти аз рӯи маҳдудиятҳои муқарраршуда воридшавӣ ба система, вобаста аз вазифаи дар кафедрадошта ва таъминоти дараҷаи баланди амнияти иттилоотӣ дар он;
- Имконияти дохилшавӣ ба система аз фосилаи дилхоҳ тавассути шабакаҳои локалӣ ва глобалӣ;
- Дар асоси ҷамъоварӣ намудани маълумоти оморӣ тайёр намудани ҳисоботи электронӣ;
- Имконияти истифодаи манбаи додаҳои ягона дар муассиса.

Вобаста ба имкониятҳои зикршуда, қайд кардан ба маврид аст, ки барои баланд бардоштани сифати коркарди ҳуҷҷатҳо, беҳтар аст, ки интерфейси системаи автоматонидашудаи коркарди маълумот тавассути веб-технологияҳо тартиб дода шавад [5, 43].

Технологияи мазкур имкон медиҳад, ки воситаи барномавии таҳияшуда тавассути дастгоҳҳои хусусияти мухталифдошта идора ва аз дилхоҳ макон мавриди истифода қарор дода шавад. Инчунин, қобили қайд аст, ки барои амалӣ намудани коркарди ҳуҷҷатҳои кафедра, нақшаи коркард мутобиқи вазифаҳаи муайян тартиб дода шавад.

Вазифаҳои асосие, ки системаи автоматонидашуда бояд онҳоро дошта бошад:

- Идоракунии раванди дохилшавӣ ба система мутобиқи маҳдудуиятҳои аз тарафи мудирият муқарраршуда [6, 31];
- Таъмини шароити иловакунӣ ва идоракунии раванди нобудсозии маълумот аз манбаъ вобаста ба салоҳияти корманд;
- Таъмини шароит ҷиҳати ташаккули қолаби стандартии ҳуҷҷат [7];
- Таъмини имконияти сабти ҳуҷҷати таҳияшуда дар манбаи додаҳо;
- Имконияти азназаргузаронии феҳристи парвандаҳо ва ҳуҷҷатҳо;
- Фароҳамсозии шароит ҷиҳати тобеъ намудани журнали электронӣ.

Албатта, имрӯз бо пешрафти илму техника дар бозорҳои воситаҳои барномавӣ шумораи бисёри барномаҳои электронии коркарди ҳуҷҷат пешниҳоди истифодабарандагон карда шудаанд [8].

Лекин барномаҳои мазкур нархи гарон дошта, ҳатто баъзе аз онҳо дорои функсияҳои барзиёд ва мураккаб мебошанд ва истеҳсолкунандагони онро иҷозат намедиҳад, ки аз рӯи талаботи дохилии муассиса ба раванди кор мутобиқ гардонида шаванд. Аз ин лиҳоз, беҳтар аст, ки аз барномаҳои ватании худ истифода барем.

Дар ниҳоят, қайд кардан ҳастем, ки автоматикунонии коркарди ҳуҷҷатҳо дар кафедраҳои муассисаҳои таълимӣ - сифати коркарди

ҳуҷҷатҳо ва раванди қабули қарорҳои идоракуниро баланд бардошта, ҳамзамон хароҷоти вақтиро коҳиш медиҳад. Мушоҳида карда мешавад, ки рӯз то рӯз талабот ба автоматикунонии коркарди ҳуҷҷатҳо меафзояд ва бинобар барномаҳои ба ин самт равонашуда ба истифодабарандаи мушаххас нигаронида шуданашон, беҳтар аст, ки минбаъд бо дарназардошти пешниҳодҳои дар боло овардашуда таҳия карда шаванд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2001, № 7.
2. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. №643 аз 30 декабри соли 2011.
3. Карташов Б. И. Документация и документооборот: учеб. пособие / Б.И.Карташов, В.В.Орлов. - СПб.: Санкт-Петерб. ин-т машиностроения (ВТУЗ-ЛМЗ), 2007. - 406 с.
4. Кимсанов У. О. Технология создания компьютерных сетей / У.О.Кимсанов. - Душанбе 2014. – 220с.
5. Қосимов И. Асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ: васоити таълимӣ / И.Қосимов, Р.Одинаев, С.Мирзоев. - Душанбе, 2006. - 187с.
6. Мирзоахмедов Ф. Информатика: дастури таълимӣ / Ф.Мирзоахмедов, У.М.Воҳидов, Ф.Ҳ.Соҳибов. - Душанбе, - 2012. - 184 с.
7. Ниёзов А.С. Технологияҳои иттилоотӣ, амалиёти иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ / А.С. Ниёзов // Паёми ДТИХД. – Душанбе, 2012. №4. – С. 42-67.
8. Чичиль В. О., Королева И. Ю. Разработка автоматизированной системы для организации документооборота невыпускающей кафедры вуза. (электронный ресурс). *URL:* https://moluch.ru/archive/103/23904. (дата обращения 13.12.18г.)
9. Шурыгин А. С. Автоматизация документооборота кафедры (электронный ресурс). *URL:* https://cyberleninka.ru/article/n/avtomatizatsiya-dokumentooborota-kafedry (дата обращения 12.12.18г.)
10. Шурыгин А. С. Описание документооборота института и кафедры (электронный ресурс). *URL:* https://bobrodobro.ru/58744 (дата обращения 10.12.18г.)

УДК 338+658.1 (575.3)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПУТЕМ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Юсупова Хаджабмо Хукуматовна *- ассистент кафедры информационных систем и технологий в экономике, Таджикский государственный финансово-экономический университет,.* ***Адрес:*** *734067, Республика Таджикистан, г .Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон:* ***935-11-40-23***

Одной из важнейших тенденцией мирового развития сегодня является информатизация и формирование информационного общества. Содержание проблем информационной безопасности должно формироваться в строгом соответствии с содержанием проблем информатизации, а концептуальные подходы к их решению должны увязываться с концепциями информатизации общества.

В статье анализируется информационная сфера, которая являясь системе образующим фактором жизни общества, активно влияет на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности Республики Таджикистан. Национальные интересы Таджикистана обеспечиваются через их защиту и информационную безопасность.

Ключевые слова: *информационное общество, информационная экономика, проблемы информационной безопасности, информатизация*

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ТАВАССУТИ ИТТИЛООТИКУНОНИИ ҶОМЕА

Юсупова Ҳаҷабмо Ҳукуматовна *- ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 935-11-40-23*

Ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ аз тамоюлоти муҳимтарини рушди муосири ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Таркиби муаммоҳои амнияти иттилоотӣ бояд пурра мутобиқи масъалаҳои иттилоотикунӣ ташкил ёбад ва усули ҳалли ин мушкилоту масъалаҳо низ бояд бо консепсияи иттилоотикунии ҷомеа мувофиқ бошад.

Дар мақола соҳаи иттилоотӣ мавриди тадқиқ қарор дода шудааст, ки он омили низомсози зиндагии ҷомеа буда, ба вазъи амнияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва дифоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мегузорад. Манфиатҳои миллии Тоҷикистон ба воситаи ҳимояи онҳо ва тавассути амнияти иттилоотӣ таъмин карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *ҷомеаи иттилоотӣ, иқтисодиёти иттилоотӣ, муаммоҳои амнияти иттилоотӣ, иттилоотикунонӣ.*

PROVISION INFORMATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BY WAY INFORMATIZATION

Usupova Hadghambo Hukmatovna*- assistant of informational system and technology in economics department of Tajik state finance-economic university Adress:734067, Republic of Tajikistan, city. Dushanbe, street Nahimov 64/14 Phone: 935-11-40-23*

One of the important trend of world development today is Informatization and the development of the information society. The content of information security issues should be formed in strict accordance with the content of Informatisation and conceptual approaches to their solution should vzaimouvjazyvalsja with the concepts of Informatization of society.

The article analyzes the information sphere, which is a system-forming factor of society, actively influence the state of political, economic, defense and other components of the security of the Republic of Tajikistan. The national interests of Tajikistan provided through their protection and information security.

Key words: *social information, economic information, problems of informational security, informatization.*

Одной из важнейших тенденций современного мирового развития является формирование информационного общества, отчетливо проявляющееся в экономической, социальной, политической, идеологической и культурной сферах. В последние годы в этом ряду на передний план выдвигается информационная сфера, которая в связи с бурным развитием информационных систем и технологий, появлением принципиально новых и высокоэффективных методов информационного обмена и воздействия становится важным инструментом социальных и политических преобразований.

Настоящий этап развития общества характеризуется возрастающей ролью информационной сферы, представляющей совокупность информации, информационной инфраструктуры, субъектов, осуществляющих сбор, обработку, распространение и использование информации, а также системы регулирования возникающих при этих экономических отношений.

Признаками информационной экономики являются: увеличение роли знаний и информации в экономике; возрастание доли информационных коммуникаций, продуктов и услуг в ВВП; [1, 7] превышение материальных затрат на хранение, передачу и переработку информации аналогичных расходов на энергетику; превращение информации в экономический ресурс наряду с природными, материальными, трудовыми и финансовыми ресурсами; превращение информации в товар; увеличение доли стоимости информации в стоимости товаров; рост потребностей субъектов экономики в

информационных продуктах и услугах; формирование и развитие новой отрасли экономики – информационной индустрии; сокращение числа людей, занятых в промышленности и сельском хозяйстве с одновременным ростом занятых в информационной индустрии.

Проблемы информационной безопасности порождены относительно более общими проблемами информатизации. Поэтому содержание проблем информационной безопасности должно формироваться в строгом соответствии с содержанием проблем информатизации, а концептуальные подходы к их решению должны увязываться с концепциями информатизации общества.

В настоящее время ближе всех на пути к информационному обществу и информационной экономике стоят страны с развитой информационной индустрией, к числу которых, в первую очередь, следует отнести США, Великобританию, Германию, страны Западной Европы.

Наша страна - Республика Таджикистан прилагает определенные усилия для того, чтобы перейти в информационную стадию своего развития. Однако в виду ряда обстоятельств таджикская экономика не может быть названа информационной в полном смысле этого слова.

В то же время, информационная сфера, являясь системообразующим фактором жизни общества, активно влияет на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности Республики Таджикистан. Национальные интересы Таджикистана обеспечиваются через защиту и информационную безопасность таких важных направлений жизнедеятельности общества и государства как экономика, внутренняя и внешняя политика, наука и техника, оборона, правоохранительная сфера и действия в условиях чрезвычайных ситуаций, функционирование информационных и телекоммуникационных систем, а также сфера духовной жизни человека и общества.

Информационная безопасность является одним из важнейших аспектов интегральной безопасности, на каком бы уровне мы ни рассматривали последнюю - национальном, отраслевом, корпоративном или персональном. Если рассматривать безопасность в качестве общенаучной категории, то она может быть определена как некоторое состояние рассматриваемой системы, при котором последняя, с одной стороны, способна противостоять дестабилизирующему воздействию внешних и внутренних угроз, а с другой - ее функционирование не создает угроз для элементов самой системы и внешней среды. При таком определении мерой безопасности системы являются:[2, 16].

– с точки зрения способности противостоять дестабилизирующему воздействию внешних и внутренних угроз – уровень сохранения системой своей структуры, технологии и эффективности функционирования при воздействии дестабилизирующих факторов;

– с точки зрения отсутствия угроз для элементов системы и внешней среды - уровень возможности появления таких дестабилизирующих факторов, которые могут представлять угрозу элементам самой системы или внешней среде.

Чисто механическая интерпретация данных формулировок приводит к следующему определению информационной безопасности: это - такое состояние рассматриваемой системы, при котором она, с одной стороны, способна противостоять дестабилизирующему воздействию внешних и

внутренних информационных угроз, а с другой - ее функционирование не создает информационных угроз для элементов самой системы и внешней среды.

По нашему мнению, под информационной безопасностью Республики Таджикистан следует понимать состояние защищенности ее национальных интересов в информационной сфере, определяющихся совокупностью сбалансированных интересов личности, общества и государства. Анализ этих интересов позволяет сформулировать стратегические и текущие задачи внутренней и внешней политики государства по обеспечению информационной безопасности. Эффективная государственная политика в информационной сфере, в том числе в аспекте обеспечения информационной безопасности, во многом зависит от правильного выбора приоритетов в научных исследованиях этих проблем и разработки адекватных научных моделей и подходов к их решению.

Информация, как непременный компонент любой организованной системы, с одной стороны, легко уязвима, т.е. весьма доступна для дестабилизирующего воздействия большого числа разноплановых угроз, а с другой - сама может быть источником большого числа разноплановых угроз как для элементов самой системы, так и для внешней среды. Отсюда естественным образом вытекает, что обеспечение информационной безопасности в общей постановке проблемы может быть достигнуто лишь при взаимоувязанном решении трех составляющих проблем.

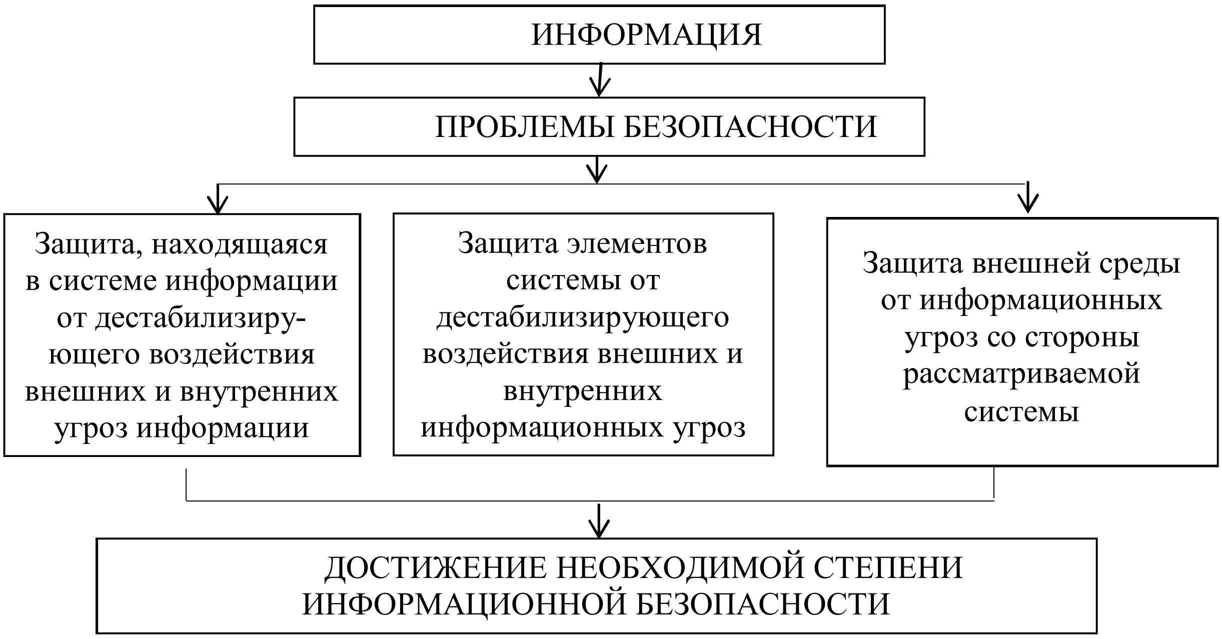

Рис. 1. Необходимые мероприятия для достижения необходимой степени информационной безопасности

Глобальный характер информационного обмена и взаимодействия делает актуальным целый ряд проблем информационной безопасности, порождая потребность мирового сообщества в создании средств и международных механизмов минимизации опасных воздействий на экономику вследствие формирования и движения информационных потоков. Современный этап развития информационного общества характеризуется неравномерностью развития и распределения информационно-коммуникационных технологий в

различных регионах мира. Это явление получило официальное название «цифровой разрыв» или «информационное неравенство» На современном этапе существуют значительные различия не только между развитыми и развивающимися странами, но и между различными социальными группами населения в каждой стране [4, 24].

В рамках развития информационного общества формируется также глобальная система информационной безопасности. Для поступательного перехода Республики Таджикистан на новый этап развития необходимо обеспечить условие, при котором ее национальные интересы будут естественным образом являться неотъемлемой составной частью интересов глобального информационного сообщества. Следовательно, информационная безопасность Таджикистана будет являться одним из составных элементов системы глобальной информационной безопасности. Информационное общество несет с собой не только новые решения и возможности, но и новые угрозы и риски. Как и любое другое, информационное общество несовершенно, а информационно-коммуникационные технологии — нейтральны. Последствия их применения зависят от ценностных установок и политических решений Реализация возможностей информационного общества - вопрос адекватной политики и своевременных управленческих решений.

На наш взгляд, в Таджикистане происходит процесс формирования предпосылок перехода к информационному обществу. В качестве главных составляющих этого движения рассматриваются три базовые предпосылки:

1. развитие средств вычислительной техники, программного обеспечения, информационных и компьютерных технологий;
2. формирование информационно-коммуникационной инфраструктуры и ее основы — телекоммуникационных сетей и систем;
3. развитие информатизации как процесса широкомасштабного использования информации, информационных, компьютерных и коммуникационных технологий и информационно-коммуникационной инфраструктуры во всех сферах социально-экономической, политической и культурной жизни общества с целью эффективного удовлетворения потребностей граждан, организации и государства в информационных продуктах и услугах.

Сегодня процесс информатизации в определенной степени затронул многие отрасли хозяйства, системы обороны и безопасности, экономику, бизнес и сферу государственного управления. Представляется, что долгосрочной стратегией развития Таджикистана может стать ее цивилизованное вхождение в развитое информационное общество на основе эффективного соединения национальных интересов и ресурсов модернизируемого таджикского государства с ценностями пост индустриализма.

На современном этапе Таджикистан существенно отстает от западных стран в сфере информатизации общества. Реально развивающийся процесс в этом направлении характеризуется ростом информационной, медианой и интеллектуальной зависимости нашей республики от стран-лидеров в области разработки, внедрения и применения информационно-коммуникационных технологий. Без полноценной информатизации общества Таджикистан не может перейти к этапу формирования информационного общества и созданию основ новой постиндустриальной экономики, которая получила название

информационной или сетевой экономики. Информатизация в Таджикистане фактически свелась к компьютеризации. В этой связи информационная безопасность таджикского общества и в целом, по сути, подменяется компьютерной безопасностью и защитой информации. Существующие сегодня западные схемы построения управления развитым государством с помощью информационно-коммуникационных технологий, такие как «Электронное правительство» и пр., не отвечают современным таджикским реалиям. Их прямое использование затруднено разными социально-экономическими условиями информатизации регионов республики. К факторам, определяющим региональную специфику, относятся цифровое неравенство, низкая компьютерная грамотность и информационная культура населения, отсутствие мотивации у людей, отсутствие финансирования и многое другое.

В целом, главным положительным следствием процессов информатизации является формирование нового социально-политического уклада общественных и государственно-управленческих отношений, как за счет непосредственного использования интеллектуальных, информационно-коммуникативных ресурсов, так и за счет качественно новых свойств информационной среды, позволяющей оптимизировать политические, экономические и др. процессы. В то же время следует учитывать и то обстоятельство, что информатизация политической и социальной сфер чревата и негативными последствиями, что делает необходимым построение надежной системы обеспечения информационной безопасности в Таджикистане[7, 10].

В то же время, информационная сфера, выступая системой регулирования возникающих общественных и политических отношений и являясь одним из системообразующих факторов жизни таджикского общества, активно влияет на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности республики, а потому их безопасность на национальном уровне существенным образом зависит от обеспечения информационной безопасности. В ходе технического прогресса эта зависимость будет возрастать.

Литература

1. Внешнеэкономические и финансовые аспекты экономической безопасности России. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. / К.Л. Астапов– М.: Изд-во МГУ, 1999. – 26 с.

2. Глобализация и информационная безопасность. / Э.Брандман // Философия и общество. – 2006. – №1. – С. 16-18.

3. Гафнер В.В. Информационная безопасность: учеб. пособие. / В.В.Гафнер. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – 312 с.

4. Кононов А.А. Информационное общество: общество тотального риска или общество гарантированной безопасности? / А.А.Кононов, Г.Л.Смолян // Информационное общество. – М., 2002. – Вып. 1. – С. 24-30.

5. Кузнецова Е.И. Национальная экономическая безопасность как предмет экономической стратегии государства. / Е.И. Кузнецова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – М., 2008. – № 7. – С. 21-24.

6. Муталимов В.А. Факторы влияния научно-технического прогресса и эффективности производства фундаментальных знаний на экономическую безопасность страны. / В.А. Муталимов. // Российский экономический интернет-журнал, 2010. – №4. – С. 87-94.

7. Чиниев Дж.Б. Экономическая безопасность Республики Таджикистан в условиях глобализации. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук./ Дж.Б.Чиниев. – М., 2010. – 25 с.

УДК. 491.592. 56

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ РУБАИ (ЧЕТВЕРОСТИШИЙ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Саидджафаров Озод Шовалиевич, *доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 909-093-184, @mail: 060374_Ozod*

В статье речь идёт об особенностях жанра рубаи при его переводе на русский язык. Автор подчёркивает, что при переводе рубаи переводчики должны хорошо знать персидско-таджикский язык, чтобы без затруднения могли использовать оригинальный вариант. Также, знание ключевых правил персидско-таджикской поэзии, в том числе метрической системы Аруз, а особенно одной из основных ее разновидностей – хазадж (которая является размером жанра рубаи), особенности рефрена (радиф) и рифмы (кофия), очень важны для отражения внутренних чувств поэта при переводе на другой язык. При переводе рубаи на русский язык, переводчику не следует использовать русские восьмистишья с перекрестной рифмой или другие более большие разновидности стиха, так как в таком случае основная особенность данного жанра – лаконичность, будет утрачена. Также, определение основных или ключевых слов, использованных в рубаи, посредством которых обеспечивается логическое соединение строк жанра, для переводчика очень важно. При чём ключевыми словами мотивы и смыслы рубаи концентрируются вокруг одной единой тематической оси, а единая тема определяет особенности содержания рубаи: будь она философская, мистическая или лирическая.

Ключевые слова*: метрика, перевод, персидско-таджикский, русский, рубаи, значение.*

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЁТИ ТАРҶУМАИ РУБОИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ

Саидҷаъфаров Озод Шоҳвалиевич, *доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии ДДМИТ. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 909-093-184, @mail: 060374_Ozod*

Дар мақола сухан дар бораи хусусиёти рубоӣ ҳангоми тарҷуми он ба забони русӣ меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳангоми тарҷумаи рубоӣ мутарҷимон бояд забони форсӣ-тоҷикиро ҳатман бидонанд, то ки бе мушкилот битавонанд нусхаи аслиро мавриди истифода қарор диҳанд. Ҳамчунин, донистани қавоиди калидии назми форсу тоҷик, аз ҷумла низоми вазнии арӯз, ба вижа яке аз асоситарин анвои он – ҳазаҷ (ки вазни жанри рубоӣ маҳсуб мешавад) ва хусусиёти радифу қофия барои инъикоси эҳсосоти ботинии шоир дар тарҷума ба дигар забонҳо басо зарур мебошанд. Дар тарҷумаи рубоӣ ба забони русӣ мутарҷим набояд аз ашъори ҳаштпораи дорои қофияи якдармиён ва ё анвои дигари нисбатан бузурги шеъри русӣ кор бигирад, зеро дар чунин маврид хусусияти асосии жанри мазкур – эҷоз (//иҷоз)- у мухтасаргӯйӣ барбод меравад. Ҷуз аз ин, муайян намудани вожаҳои асосӣ ё калидии мустафод дар рубоӣ, ки тавассути онҳо ваҳдати мантиқӣ миёни мисраоти рубоӣ таъмин мегардад, барои тарҷумон бисёр муҳим аст. Зеро ба василаи вожаҳои калидӣ мазомин ва маонии рубоӣ гирди меҳвари ягонаи мавзӯӣ мутамарказ мешаванд ва мавзӯи воҳид вижагии мундариҷаи рубоиро, хоҳ фалсафӣ бошад, хоҳ ирфонӣ ва ё ғиноӣ, муайян месозад.

Вожаҳои калидӣ*: вазн, тарҷума, форсӣ-тоҷикӣ, русӣ, рубоӣ, мазмун.*

ABOUT SOME PECULIARITY OF TRANSLATION QUATRAIN INTO RUSSIAN

Saidjafarov Ozod Shohvalievich, *the doctor of filologe sciances, professor of the Tajic Language Department of the Finance and Economic University of Tajikistan. Adress: 734025. Republic of Tajikistan, Nakhimova str. 64/14. Tel: 909-093-184, @mail: 060374_Ozod*

It was spoken about some peculiarities of Persian-Tajik quatrain ganre during its translation into Russian. The author noted that the quatrain's translator should be known Persian-Tajik language very well and can use the original text without difficulties. Like that knowing the the key rules of Persian-Tajik poetry especially aruz specific, as bahri hazaj and peculiarities of satellite and kofiya for reflecting poet's emotionis very necersary in the language of translation. During the quatrain's translation into Russian the man should not use Russian poem or other having big volume, because the main characteristic feature of quatrain's expressiveness will disappear in vain. The feeling of the main words which uses by poet as the key words, which their task to make lojical unit of hemistiches of quatrain. Because by the help of key words the meaning and different stylistic are gether and together make unit theme. The unit theme in its place will define the peculiarity contents of quatrain.

***Key words**: quatrain, translation, Persian-Tajik, Russian, rubai, meaning.*

Перевод персидско-таджикских рубаият в русской литературе насчитывается более сотни лет. Начиная с конца девятнадцатого столетия, русские переводчики, литераторы и те, кто интересуется персидско-таджикской литературой, в особенности, упомянутым жанром, до сих пор пытаются проявить своё мастерство в переводе рубаият величайших представителей персидско-таджикской поэзии. Например, касательно только рубаият Омара Хайяма, А.Ш. Ворожейкина и А.Ш. Шахвердов подтвердят, что «к настоящему времени переведено на русский язык стихами более семисот хайямовских четверостиший. Общее число русских стихотворений – перевод из Омара Хайяма превысило четыре тысячи» [1, 26]. Вышеупомянутые литераторы после изданий новых вариантов рубаият Омара Хайяма в первой половине двадцатого столетия Некорем, Кашеваровым и Румером – талантливых русских переводчиков, даже указывают на формирование отечественной, то есть русской школы перевода Омара Хайяма [1, 14].

Рубаи является одним из самых распространённых поэтических жанров персидско-таджикской классической литературы, примеры которого встречаются в письменных источниках ещё IX века. Этот жанр является одной из самых древнейших поэтических форм, свойственных устной персидско-таджикской литературе [3, 5]. Рубаи состоит из четырёх строк, что и означает «рубаи».

Внешне рубаи кажется очень легкодоступной поэтической жанровой формой, и каждый, кто впервые намеревается облечь свои мысли в поэтическую форму, попытается проявить свой талант, прежде всего, в этом жанре. Однако следует подчеркнуть, что рубаи, несмотря на свою лаконичность, является одним из самых трудных жанров, который не под силу даже некоторым талантливым поэтам. Поэтому сотни мастеров словесности в персидско-таджикской литературе в течение более тысячи лет как бы ни испытывали свой талант в рубаи, как бы ни пытались сочинить хорошие рубаият, величайшими и истинными мастерами данного жанра признаны всего несколько поэтов, такие как Абуабдуллах Рудаки, Омар Хайям, Мавлави Джалолиддини Балхи, Бобо Тохир Урён.

В чём же секрет их успеха и в чём заключается вечность их рубаи? Причина в том, что они строго соблюдали основные закономерности построения этого жанра:

1) сохранение логической связи между всеми четырьмя строками рубаи с помощью ключевых слов, раскрывающих общую тему или единую художественно-идейную картину автора;

2) полное погружение в одну конкретную тему рубаи;

3) мастерское применение одного из разновидностей поэтического размера хазаджа-одного из видов метрической системы Аруз и сохранение музыкальности всех столбцов рубаи; выбор особых редиф (рефрен) и кофия (рифма), раскрывающих основную тему произведения и обеспечивающих музыкальность жанра;

4) применение ключевой художественной фигуры;

5) сохранение лаконичности.

Следует отметить, что вышеупомянутые закономерности являются каноническими и жесткими правилами построения рубаи и отклонение от них влечёт за собой потерю их сути.

Соблюдение же вышеперечисленных закономерностей при переводе на русский и другие языки, единственная возможность перевести близко к оригинальному тексту.

Ключевые слова в каждом рубаи играют важнейшую роль для концентрации разных мотивов вокруг одной тематической оси. Переводчику необходимо обращать внимание на ключевые слова рубаи, что поможет сблизиться с оригиналом, а также попытаться проникнуть в глубину души автора и в некоторой степени достичь желаемого результата. Ключевые слова могут не относится к выбранной автором теме и могут придавать разные мотивы, но они могут связаны между собой некой логической цепью, посредством которой поэт концентрирует свое душевное волнение вокруг одной темы.

Например, в рубаи Амира Хусрав Дехлеви ключевые слова, выделенные шрифтом, несмотря на то, что имеют разное значение, между собой связаны логически:

Абр мебораду ман мешавам аз **ёр ҷудо**,
Чун кунам, **дил** ба чунин вақт зи **дилдор** ҷудо?!
Абри борону ману ёр ситода ба **видоъ**,
Ман ҷудо **гирякунон**, **абр** ҷудо, **ёр** ҷудо [2, 386].

Облако прольёт **дождь**, **я расстаюсь с возлюбленной**,
Что мне делать в такое время, **сердце отдалится**
от своей **сердцевины**.
Дождь, **я** и моя **возлюбленная** стоим, чтобы
друг с другом **попрощаться**,
Я отдельно **пролью дождь**, **она**-отдельно, **облако** тоже
со слезами в глазах.

Рубаи по содержанию состоит из двух тем: лирической и философской, другие же темы и мотивы являются подтемами, подкрепляющими основную тематическую ось. И лирические, и философские по содержанию рубаи имеют исторические, наставнические, духовно-нравственные, мистические и многие другие смыслы. Но все темы или подтемы в рубаи обязательно сосредоточиваются вокруг основной темы - будь она любовно-лирической или философской, и логически между собой связаны.

Лирическая тема, в свою очередь, делится на две отдельные подтемы: любовную, в которой выражаются реальные душевные переживания поэта-возлюбленного относительно героини своих песнопений - женщины, и мистическую, в которой отражается скорбь поэта-суфия или мистика перед

Вечной Возлюбленной или Абсолютным Сущем, как о ней говорят сами поэты-мистики.

Философская тема состоит из разных подтем, таких как: Бог, создание сущего, создание человека, секреты создания, суть жизни, смерть и ее секрет, социальные мотивы и т.д.

В общем смысле все темы и подтемы в лирических рубаият говорят о душе и душевных переживаниях автора, а в философских, - о разумном взгляде поэта на Создателя-Бога и его творение.

В лирическом рубаи поэт погружается в художественное изображение своих душевных состояний и выступает в роли возлюбленного, потерявшего покой и разум; а в философском рубаи поэт углубляется в мир секреты бытия и выступает в роли разумного, но недовольного этим миром человека, стремящегося к поиску истины и справедливости.

Обращение внимания на эти тематические особенности рубаи упрощает переводчику работу над переводом персидско-таджикских рубаият на русский и другие языки.

Музыкальность в персидско-таджикском рубаи, как и в других жанрах упомянутой литературы, обеспечивается системой Аруз – метрической системой персидско-таджикского стихосложения, редифом (рефрен) – словом и словосочетанием, повторяющимся в конце стиха, и кофии (рифма) – рядом слов в конце каждого бейта, созвучны только своими последними буквами. Если в стихотворении используется редиф, то кофия размещается до него. Если же в стихотворении не применяется редиф, оно заканчивается кофиями.

По нашему мнению, для передачи и сохранения музыкальности в переведённом стихотворении каждый переводчик персидско-таджикской поэзии перед тем как начать переводить, не только должен досконально знать язык автора, но и в некоторой степени иметь общее представление о метрической системе этого жанра.

Рубаи является одной из самых музыкальных разновидностей метрической системы-хазадж, имеющей, в свою очередь, более двадцати мелких вариантов. Примерами наиболее распространённых и общеупотребительных разновидностей хазаджа являются следующие:

1) хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими азалл:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фоъ
--V / V-V- / V--- / ~;

2) хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими абтар:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлун – фаъ;
--V / V-V- / V--- / -;

3) хазаджи мусаммани ахраби мақбузи макфуфи аҳтам:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлу – фаӯл
--V / V-V- / V--V / V~;

4) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи макбуз:
мафъӯлу – мафоилун – мафоӣлу – фаал
--V / V-V- / V-V- / V-;

5) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи солими азалл:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлун – фоъ
--V / V--V / V--- / ~;

6) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи солими азалл:
мафъӯлу – мафоӣлу – мафоӣлун – фаъ

--V / V--V / V--- / -;

7) хазаджи мусаммани ахраби аҳтам:

мафъӯлу – мафойлу – мафойлу – фаӯл

--V / V--V / V--V / V~;

8) хазаджи мусаммани ахраби макфуфи маҷбуб:

мафъӯлу – мафойлу – мафойлу – фаал

--V / V--V / V--V / V-.

Для обоснования приведём пример из одного рубаи Хафиза Шерози, в котором четко ощущается музыкальность и, который составлен в одной из разновидностей метрики хазаджа, указанной выше под номером два:

Дар ҳаҷри ту ман зи шамъ афзун гирям,
Дойим чу сурохӣ ашки гулгун гирям.
Чун соғари бодаам, ки аз дилтангӣ,
Чун нолаи чанг бишнавам, хун гирям [5, 395].

В твоей разлуке я пролью слёз больше свечи,
Всегда как чаша вина пролью красные слёзы.
Я подобен чаше вина, когда от тоски
Слышу стенания чанга, пролью кровь вместо слёз.

Размер вышупомянутого рубаи таков:

--V / V-V- / V--- / -

Слоги каждого столбца читаются так:

мафъӯлу – мафоилун – мафойлун – фаъ

Полное имя данной разновидности хазаджа такое:

хазаджи мусаммани ахраби макбузи солими абтар

А само рубаи измеряется следующим образом:

Дар ҳаҷри / ту ман зи шам / ъ афзун гир / ям,
--V / V-V- / V--- / -
мафъӯлу – мафоилун – мафойлун – фаъ
Дойим чу / сурохӣ аш / ки гулгун гир / ям.
--V / V-V- / V--- / -
мафъӯлу – мафоилун – мафойлун – фаъ
Чун соға / ри бодаам, / ки аз дилтан / гӣ,
--V / V-V- / V--- / -
мафъӯлу – мафоилун – мафойлун – фаъ
Чун нола / и чанг биш / навам, хун гир / ям.
--V / V-V- / V--- / -
мафъӯлу – мафоилун – мафойлун – фаъ

Нужно напомнить, что при метрическом измерении рубаи и всех остальных персидско-таджикских поэтических жанров в каждом рукне-столбце смысл слов и словосочетаний не обязательны, то есть читатель, не обращая внимания на смысл и значение строки, проследив по каждому столбцу, может выяснить размер рубаи. Это поможет каждому переводчику определить музыкальность и тональность стиха и использовать их при переводе на свой язык. Естественно, если ему удается это трудное дело.

Для тех, кто знаком с персидско-таджикской классической поэзией, вышеупомянутые поэтические термины персидско-таджикской поэзии более или менее понятны. Знание данного размера помогает каждому переводчику, с одной стороны, передать в переведённом варианте музыкальность и внутреннюю мелодику стиха, с другой - отобразить душевное волнение самого автора рубаи; ведь рубаи и есть основной способ выражения душевных недугов и беспокойств каждого поэта.

Для каждого переводчика, помимо всего вышеуказанного, также очень важно определить ключевую художественную фигуру, используемую в рубаи, ведь изящество этого жанра, как одно из самых лаконичных поэтических форм, заключается в средствах художественной выразительности, таких как метафора, сравнение, уподобление, олицетворение или персонификация, гипербола, аллегория, каламбур, омонимия и т.д. Иногда посредством одного художественного приёма поэты в рубаи создают чудеса, но если переводчик по незнанию этого приёма или сознательно от него откажется, ему не удается в полной мере передать изящество первоисточника.

Например, в этом рубаи Омара Хайяма омонимия играет ключевую роль, так как в нём слово **гур** применено в двух значениях: 1) добыча, онагр; 2) могила:

Он қаср, ки Ҷамшед дар ӯ ҷом гирифт,
Оҳу бача карду рӯбаҳ ором гирифт.
Баҳром, ки **гӯр** мегирифтӣ ҳама умр,
Бингар, ки чӣ гуна **гӯр** Баҳром гирифт [4, 9].

Дворец, где царь Джамшид пиры давал,
Прибежищем лисиц и ланей стал.
Бахрам разил онагров на охоте,
Смотри, он сам, сражённый смертью, пал (перевод В. Микрюкова).

Вместе с тем нужно подчеркнуть, что указанную художественную фигуру никак нельзя отображать в переведённом варианте, и для того, чтобы передать изящество высказывания поэта, придётся использовать слова-омонимы, в исконной форме, а их значение указывать в скобках. Такой вариант перевода, с одной стороны, может положительно воздействовать на читателя, с другой стороны, показывает художественно-изобразительную силу выбранной поэтом фигуры, а с третьей - обогащает словарный запас читателя.

Одной из самых ярких особенностей персидско-таджикских рубаи, без сомнения, является лаконичность передачи мысли, то есть небольшим количеством слов. Поэт в этом маленьком по форме жанре пытается не только мастерски передать свое воображение, но и, заодно, подвести резюме относительно выбранной темы. Мы считаем, что перевод рубаи на все языки должен осуществляться исключительно в четырех строках, иначе лаконичность этого прекрасного жанра будет утеряна и рубаи потеряет свой жанровый смысл.

Лаконичность описания мысли в рубаи не предполагает извилистую, неясную и труднопонимаемую для читателя речь, ведь рубаи как жанр является народным, и в нём должен сохранятся дух народа, а при чтении рубаи каждый читатель должен прочувствовать душевное состояние поэта.

В заключение, пользуясь случаем, представляем свои выводы. При переводе персидско-таджикских рубаи на русский и другие языки:

1. Переводчик ни в коем случае не должен отступать от основного содержания персидско-таджикского подлинника, ибо только опираясь на исконный вариант, он сможет четко отобразить мысль поэта. Для этого он должен осваивать язык поэта, стихи которого переводит.

2. Перевод рубаи должен быть осуществлён исключительно с языка оригинала. В противном случае, если перевод будет осуществлён вторым или третьим языками, такой перевод только отдалится от основного смысла рубаи.

3. Переводчик персидско-таджикской поэзии должен хорошо знать основные правила, присущие поэзии данной литературы, иначе ему не удастся отобразить внутренний мир и душевное состояние автора рубаи. Одно из самых важных канонических правил рубаи заключается в его особом размере-хазадж, который передает особый тон и мелодику. Если переводчик знает метрические каноны рубаи, он легко передаст внутренний мир автора соответствующим стихотворным размером на своем языке.

4. Рубаи не следует передавать русскими восьмистишиями с перекрестной рифмой, ибо, с одной стороны, они утратят свою каноническую форму, с другой - утратят свою лаконичность, тем более, что в таджикской литературе есть жанры, схожие с русским стихосложением с перекрестной рифмой, например жанр кит'а.

Литература:

1. Ворожейкина З.Н., Шахвердов А.Ш. Хайямиада. Омар Хайям в русской переводной поэзии / З.Н. Ворожейкина, А.Ш. Хайямиада, 1986. *[электронный ресурс]. URL:* www.khayyam.ner.ru / khayamrtr.shtml *(дата обращения: 15.04.2018 г.)*
2. Дехлеви, Амир Хусрав. Расойил-уль-и'джоз / Чудесные трактаты / Амир Хусрав Дехлеви. Составитель: Мисбохиддини Нарзикуль:- Душанбе, 2013.- 463 с.
3. Нуриддинова Ш. И. Трансформация персидско-таджикского рубаи в арабской поэзии (XI-XIII вв.) / Ш. И. Нуриддинова:- Душанбе, 2009,- 25 с.
4. Хайём, Омар. Рубоиёт / Омар Хайям. Рубаият. Составитель: Муллоахмедов Мирзо:- Душанбе: Дониш, 1983.- 97с.
5. Ширази, Хафиз. Диван / Сборник стихов / Хафиз Ширази. Составитель: Абдуррахим Халхоли:- Тегеран: Хафиз, 1973.- 440 с.

УДК. 323.297

МАҚОМИ ҲАСАНИ МИРОБ ДАР СИЁСАТИ АГРАРИИ АМОРАТИ БУХОРО

Ҳақназаров Абдуназар - *д.и.т., профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 918 74 73 25.*

Насриддинов Хуршед Назарович - *н.и.т., дотсент, мудири кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 938 04 88 11. E-mail: Khurshed. nasriddinov@mail.ru.*

Манзури мақолаи таҳиякарда он аст, ки аз таҷрибаи хоҷагидории қавму қабоили дар ҳудудҳои ин минтақа сукунатдошта, бо расму русуми аҷдодӣ, ба таври воқеӣ ёдовар шавем.

Соҳаи кишоварзӣ дар Мовароуннаҳр замони мугулҳо бисёр коҳиш ёфта буд. Оли Темуриҳо баъди онҳо дар барқарор кардани шаклҳои заминдорӣ, обёрӣ, ба эътидол овардани андозбандию ситонидани он аз кишоварзон корҳои шоиста ба вуҷуд оварданд.

Ҷангу ҷидолҳои зидди сулолаи Темуриҳо аз ҷониби қабилаҳои нави чорводор боиси такроран костагии вазъияти иқтисодию иҷтимоии мардум гашт. Ин аҳвол Шоҳмуродро водор кард, ки ашрофонеро, ки боиси вазнингардии зиндагии авом гашта буданд, аз вазифаҳои худ дур созадуислоҳоти куллии сиёсӣ ва заминдорию истифодаи онро ба роҳ монад. Тараҳҳумҳои ин амири махсум нисбати деҳқонон онҳоро ба корҳои созандагию ободӣ дилгарм сохт. Обёрию васеъ гардонидани заминҳои корам аз нав пешаи мардум гашт. Истифода аз ин нобигаи бузурги замон Ҳасани Мироб деҳотиёни кӯҳистониро ба кандани ҷӯйҳо дар камари кӯҳҳо ва обёрии заминҳои доманакӯҳ ҷалб намуд. Ташаббуси онро амирон - Шоҳмурод, Ҳайдар, Насрулло ва деҳқонон самимона истиқбол карданду фаъолона ба ӯ ёрӣ расониданд.

Тавре далелҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, маданияти кишоварзӣ дар замони амирони номбурда дар вилоёти Бухоро, бо услубҳои таърихан хоси маҳаллӣ ба дараҷае рушд карда буд, ки талаботи мардумро барои зиндагӣ пурра таъмин мекард. Норасоиҳое, ки дар таъминоти озуқавӣ дар минтақа ба вуҷуд омаданд, ба замони ҳукумати амирони баъдинаи Бухоро тааллуқ доранд.

Калидвожаҳо: *сиёсати аграрӣ, маҳсулоти зироатӣ, парвариши зироатҳо, обёрии заминҳои доманакӯҳ, Шайбониҳо, Мангитиҳо, Ҳасани Мироб, коррез, вақф, мадраса, мазор, ислоҳот.*

РОЛЬ ХАСАНА МИРАБА В АГРАРНОЙ ПОЛИТИКЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

Хакназаров Абдуназар *– д.и.н., профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета.* ***Адрес:*** *734067, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 3-й корпус Телефон: (+992) 918 74 73 25*

Насриддинов Хуршед *– к.и.н. доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета.* ***Адрес:*** *734067, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 3-й корпус Телефон: (+992) 93 804 88 11 E-mail: nasriddinov. khursed @mail.ru*

Цель статьи заключается в представлении опыта народов и племён Бухары в решении аграрного вопроса в конкретных новых политических и социально-экономических условиях с применением многовековых традиций. Положительная черта аграрной политики эмиров Бухары проявилась в довольно реальной поддержке широкой массы слоев разнородного населения.

Распаду династии Темуридов и постоянного политического соперничества Шейбанидов послужили причины серьезного отставания сельского хозяйства и экономического положения народов. Основатель рода Мангитов - Шахмурод принял необходимые меры, направленные на восстановление падения экономики и обеспечение ее подъема. Он, прежде всего, заменил старый административный аппарат. Бывших аристократов, которые были виновниками до крайнего ухудшения положения крестьян, освободил от занимаемых должностей, затем провел аграрную реформу в пользу трудового народа. Естественно, проявленные заботы Шахмурада о трудовом народе, заинтересовало население в совершенствовании культуры земледелия и развития экономики страны. Примером чего послужила инициатива Хасана Мироба по орошению пригорных земель в ряде районов Согда и преимущественно Зеравшанкого вилоята. Инициатива Хасана находила широкую поддержку эмиров Бухары, Шахмурадом, Хайдаром, Насрулло и крестьян названных районов. В результате орошения земель Бухара приобрела всенародный характер, множество оросительных объектов были заново восстановлены и построены совершено новые ирригационные сооружения. В результате были восстановлены также все ранние традиции землепользования, обеспечивающие результативный подъем урожайности земель и улучшение социального положения крестьян.

Ключевые слова: *аграрная политика орошение пригорных земель, урожайность земель Шайбониды, Мангиты, Хасан Мираб, кариз, вакф, мадраса, мазар, реформа.*

THE ROLE OF HASAN MIRAB IN AGRARIAN POLITICS OF THE BUKHARA EMIRS

Khaknazarov Abdunazar *- Doctor of History, Professor of the Department of Humanitarian Disciplines of TGFEU Address: Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimova 64/14, 3rd building Phone: (+992) 918 74 73 25*

Nasriddinov Khurshed *- Candidate of Sciences Associate Professor of the Department of Humanitarian Disciplines of TGFEU. Address: Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimova 64/14, 3rd building Phone: (+992) 93 804 88 11 E-mail:nasriddinov.khursed @mail.ru*

The aim of the authors of the article is to present the experience of the peoples and tribes of Bukhara in the solution of the agrarian question in concrete new political and socio-economic conditions, using centuries-old traditions. A positive feature of the agrarian policy of the emirs of Bukhara was manifested in the rather real support of a broad mass of strata of a heterogeneous population.

The disintegration of the Temurids dynasty and the constant political rivalry of the Sheibanids served as reasons for the serious lag in agriculture and the economic situation of the peoples. The founder of the Mangit family, Shahmurod, took the necessary measures aimed at halting the fall of the economy and ensuring its recovery. He, first of all, replaced the old administrative apparatus. The former aristocrats, who were the culprits until the aggravation of the situation of the peasants, freed them of their posts, then carried out agrarian reform in favor of the working people. Naturally manifested care Shahmurad of the working people, interested the population in the perfection of the culture of agriculture and the development of the country's economy. An example of this was the initiative of Hasan Mirob on irrigation of the foothill lands in a number of districts of Sogd and mainly Zeravshan region. The Hasan initiative found broad support for the emirs of Bukhara, Shahmurad, Khaydar, Nasrullo and the peasants of these regions. As a result, irrigation of land in Bukhara acquired a nationwide character, many irrigation facilities were rebuilt and newly built irrigation facilities were built. As a result, all the early traditions of land use were restored, ensuring a resultant increase in the yield of land and improving the social status of the peasants.

Key words: *Shaibonids, Mangits, Hasan Mirab, kariz, waqf, madras, mazar, reform.*

Дар таърихнигории замони Шӯравӣ дастовардҳои гузашта дар қиёс ба сиёсати коммунистӣ сар ба сар бо камбудию мазамматҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ тасвир шудаю бисёрашон ба эътибор гирифта нашудааст. Чуноне ки зинаи пешрафти таърихии замони аморати Бухоро, сарфи назар аз бисёр бартариятҳои муҳими хоси заминдориаш, манфуртарин сохти ҷомеадорӣ дониста шудааст. Ҳол он ки сокинони он аз бисёр нажодҳо ва қавмҳои гуногун иборат буда, дар якҷоягӣ дастовардҳои моддию маънавии қадимаи маҳаллиро риоя карда, такмил доданду ба манфиати умум равон сохтанд.

Дар охири асри XV то миёнаи асри XVl қабилаҳои ӯзбек тавассути табаддулоти ҳарбӣ бо сардории Шайбонихон вилоятҳои Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Ҳисор, Вахшу Хатлон ва дигар ҷойҳоро ба зери назорати худ гирифтанд. Мардуми бодиянишин дар мулкҳои ободу зебо муқимӣ гашта, бо мардуми маҳаллӣ якҷоя шуда, созандаю пояндаи Ватан гаштанд. Аз ҷумла, дар солҳои 20-уми асри XVI келини (зани писари) Шайбонихон аз дороиҳои худ қисмеашро дар ҳаҷми зиёда аз 40 дӯкони косибӣ, 8 осиёб, устохонаи коғазбарорӣ, якчанд анборҳою ҳавлиҳо ва тақрибан 150 қитъа замину 6 деҳаро ба сифати вақф ба мадрасаҳо хайр намуд [7, 41-42]. Ин гуна маблағгузориҳо дар кишварҳои исломӣ василаи асосии рушду камолоти соҳаи таълиму тарбияи инсон ба ҳисоб мерафт. Бояд афзуд, ки давлатҳо ба муассисаҳои ин соҳа - мадрасаҳою макотиби дигар ва мазорҳо сармоя ҷудо намекарданд. Онҳо чун муассисаҳои таълимию маънавӣ танҳо аз заминҳои вақфӣ сармоя мегирифтанд. Аз ин лиҳоз, саховатмандии ин зани дасткушод боиси аз нав рушд кардани соҳаи таълим ва афзудани шумораи мадрасаҳо гашт.

Шайбониҳо дар ибтидо ба иштибоҳи калоне роҳ дода буданд -умури давлат, низоми заминдорию молиёт, касбу ҳунар, тиҷорат ва муомилоти пулиро бо салоҳдиди худ ба роҳ монда, мақоми мардуми маҳаллиро танг намуданд. Онҳо давлатдориро бо усули Чингизхон-хонигарӣ ба роҳ монда, ашрофону мулкдорони қаблиро аз иштирок ё дахолат ба идороти давлату умури хоҷагидорӣ маҳрум сохтанд. Муғулҳо низ дар тӯли қариб як аср мулкҳои ободу зеборо ба чарогоҳҳои чорвои худ табдил дода буданд. Мардум, ки аз обу ободонӣ ва ғаллакорӣ маҳрум шуданд, иқтисод рӯ ба таназзул овард, чун зарурати заминдориро пайхас карданд, пас тавассути обёрӣ ба рушди он машғул шуданд.

Ашрофони нав ҳам бо сабаби камтаҷрибагии худ дар умури давлату хоҷагидорӣ низоми мулкдориро ба таназзул оварданд. Вилоятҳо, деҳаҳо ва хоҷагиҳои деҳқонон хароб гашта, аз уҳдаи таъминоти солонаи мардум бо маҳсулоти зироатӣ намебаромадагӣ шуданд. Масалан, соли 1512-1513 зимистон қаҳратун гашт, аз норасоии захираи ғалла аҳволи мардуми Самарқанд, Бухоро ва Ҳисор вазнин шуд, мардуми заҳматкаш талафоти калон дид.

Зайниддин Восифӣ, ки ин зимистон дар Самарқанд мезист, дар хусуси аҳволи мардум чунин навишт: «Дар ин сол... қаҳтӣ ва гаронӣ ба дараҷае расид, ки халқ ба ҷуз қурси моҳу офтоб, ки дар дастархони фалак буд, дар дигар ҷой сурати нонро намедиданд ва гуруснагони фақир шабҳо ба ҷои хӯшаи гандум дар хаёли худ аз хирмани парвин хӯша мечиданд» [2, 121]. Хусусан, Ҳисор, ки бар асари тохтутозҳои ҳарбиён ба куллӣ хароб гардида буд. Дар ин зимистон тифлону пиронсолон, маъюбону бенавоён ба таври фаровон аз гуруснагӣ дучори марг гаштанд.

Талошҳои сипоҳиён ба хотири сармоядор гаштан, зиддиятҳои байниҳамдигарии онҳоро тезутунд гардонда, ҷангу ҷидолҳо ва ғоратгариҳои нав ба навро ба вуҷуд оварданд. Кишвари мутамарказ - Мовароуннаҳр ба парокандагӣ рӯ овард ва дар миёнаҳои асри XVIII хонигариҳои Хеваю Қуқанд ба вуҷуд омаданд. Қавмҳои манғитӣ дар ҳайати ҳавзаҳои калони тоҷикнишин - Самарқанд, Бухоро ва музофотҳои ба онҳо тааллуқдошта тартиботи идороти амириро ҷорӣ намуданд. Дар миёни давлатҳои тозабунёд хусумати қавмию қабилавӣ, ҳавову ҳаваси яккаҳукмронӣ шеваи меросӣ гирифт. Табиист, ки ашрофони тоҷик ҳам ба ин тамоил иштирокчии фаъол гаштанд. Манфиатҷӯӣ, ки шеваи ҳаром аст, минталитети ҷомеаро вайрон сохт. Усулҳои дуздӣ, ғоратгарӣ, дурӯғгӯӣ, фоҳишагӣ, туҳматгароӣ, ришваю рибогирӣ, таккабурию хушомадгӯӣ ва дурӯягӣ маънавиёти инсониро фурӯ бурданд. Мардуми меҳнатӣ, аз ҷумла тоҷикон маҷбур шуданд, ки мулкҳои ободу зебокардаи хешро ба қимати ночиз ба ашрофони ҷоҳу ҷалолталаб гузашт карда, ба музофоти кӯҳии дастнорас кӯч банданд.

Дар охири асри XVIII то солҳои 20-уми асри XX дар аморати Бухоро агарчи забони тоҷикӣ забони давлатӣ буд, эҷоди фарҳангӣ бо ду забон - тоҷикӣ ва ӯзбекӣ сурат гирифт. Забони ӯзбекӣ дар муомилаи мардум нуфузи калон пайдо кард ва ҳангоме ки мамолики аврупоӣ, алалхусус Англияю Россия ба Хуросону Осиёи Миёна даст ёфтанд, дар нигоҳи онҳо падидаи бартарияти мақоми сиёсӣ ва маъмурии туркзабонон дар минтақа бештар ҷило медод. Тоҷикзабонҳо, аз ҷумлаи эрониҳо - форсҳои дар солҳои тӯлонӣ аз ин минтақа маҳрумгашта қабул карда шуданд. Англисҳо Хуросонро “Афғонистон” ном гузоштанд, Россия бошад, Осиёи Миёнаро

"Туркистон" шуморид. Ғосибони нав сиёсати идории хешро дар минтақаи серқавми аз лиҳози этникӣ, нажодӣ гуногун иборатбударо, ки ба хотири ҳимояи манфиатҳои худ бо ҳам дар ҳолати тафриқаҳо қарор доштанд, бо шиори "Тақсим куну ҳукм фармо!" ба роҳ монданду шуру шари онҳоро ба манфиати худ истифода мекарданд. Дар натиҷа, вожаи "тоҷик", дар пушти пардаи геополитикии мустамликадорон дар ҳудудҳои Хуросону Мовароуннаҳр аз истеъмолоти маъмурию фарҳангӣ афтод. Хусумати миёни миллатҳои бо ҳам омезишёфтаю ҳамхунгашта - ӯзбекон, тоҷикон, туркманон ва қирғизон бештар дар замони Шӯравӣ қувват гирифт. Болшевикон дар баробари табартақсими марзу буми зисти онҳо боз миёни онҳо тафриқаҳои ғоявию сиёсии сунъиро бо вижаҳои "пантуркизм", "панэронизм", "панисломизм" тарҳрезӣ намуданд. Идеологияи "паншӯравӣ - болшевикӣ", ки ҳукмрон буд, ба хотири устувории ҳадафҳои сиёсии худ, зиддиятҳои соҳибватанонро ба ҳар восита шуълавар месохт ва аз он босамар баҳра мебардошт. Дар таърихнигории "паншӯравӣ" ҳатто объективияти раванди таърихии мардуми Осиёи Миёна ба суъективизми болшевикӣ иваз шуд ва дар мафкураи мардуми камсаводу аз сиёсат дур чунин ақидае ҳукмрон гашт, ки агар болшевикон дар ин минтақа ҳукумати худро барқарор намекарданд, таърихи минтақа қатъ мегардид. Онҳо бо шукрона ба қудрати фазилату болшевикон, маҳсулоти ҳосилкардаро бе таркашу бозгашт бо тамом ба онҳо тақдим мекард.

Кисмати шарқии кӯҳии Осиёи Миёна: Ҳисор, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа (Леваканд) Қубодиён, Қаротегин, Дарвоз ва Помир то солҳои 80 асри Х1Х дар тартиби қадимаи шоҳигариҳои алоҳидаи мустақил боқӣ монданд. Ба Конибодом, Исфара, хонҳои Хуқанд, ба Хуҷанд ва Панҷакенту Ӯротеппа ихтиёрдорӣ доштанд. Масчоҳу Фалғар дар зери ҳукумати қазоқҳо буданд [6, 70].

Ин вилоёт дар солҳои 1746-1920 ба ҳайати Бухоро гузаштанд. Асосгузори ин сулола Муҳаммад Раҳимхон дар соли 1746 охирин подшоҳи Аштархониҳо Абдулфайзхонро бо писарони хурдсолаш ба қатл расонида, ҳукуматро соҳиб шуд. Баъди вай амакаш Дониёлбӣ 27 сол ҳукуматдорӣ кард. Аз пушти ӯ писараш Шоҳмурод соли 1785 ба тахт нишаст, аз унвони муғулии "хон" даст кашид ва худро амир эълон намуд [9, 13-14]. Сиёсати давлатдории Шоҳмурод дар чорчӯбаи русумҳои қадимаи мардуми Бухоро, ки аксарият аз тоҷикон буданд, ба роҳ монда шуд. Дар ибтидо ашрофони давлатӣ, ғайр аз амир қариб ҳамаи дигар тоҷикон буданд, забони давлатӣ ва адабиёт то соли 1920 тоҷикӣ буд. Маслиҳатчиён ва пирони тариқати амирони ин хонадон то замони Музаффархон аз ҷумлаи рӯҳониёни бонуфузи дар равияи суннии Имоми Аъзам - Абӯҳанифа қарор доштанд.

Аллома Аҳмади Дониш (1827-1897) амирони ин хонадонро вобаста ба сиёсати давлатдориашон дар асари худ "Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития" тасвир кардааст. Охирин намояндаи хонадони манғития амир Олимхонро Фитрат дар ҷоҳилию золимӣ аз падару бобояш ҳам гузаро шуморидааст. Маълумотҳои дигари таърихӣ низ тасдиқ кардаанд, ки аморати Бухоро дар аҳди салтанати амири Маъсум-Шоҳмурод дар ҳақиқат рӯ ба устуворию тараққӣ оварда буд. Ба тамоили камолоти аморат хислатҳои маъсумона ва қобилияту иродаи фавқултабии давлатдории вай мусоидат карданд. Бо ақидаи Аҳмади Дониш Шоҳмурод шахси тасодуф набуд. Балки ӯро зарурати таърихии ҷомеаи онвақтаи Бухоро ба сари қудрат овард. Ӯ дар овони ҷавонӣ аз

тарзи давлатдории падараш ва зулмати ашрофони дарборӣ норозӣ гашта, бо падар иброз кард ва арз намуд, ки "ман тоқати шунидану дидани ин мазлума, ки дар ин давлат зоҳир аст, надорам ва барои таҳсил ба мадраса меравам..." [4, 8-9] Шоҳмурод ба мадраса рафта, ба ҳалқаи фуқаро медарояд ва ба яке аз шайхҳои замонааш шогирд мешавад.

Дар андак муддате бо шарофияти истеъдоди фавқулодааш зарурати диниро аз бар карда, аз ғояи сӯфия низ бархӯрдор гашт ва зиндагии хоксоронаю порсоёнаро бо тақвою паҳрезгорӣ пеша намуд. Либосҳои одӣ пӯшид. Доимо рӯза медошт ва рӯзаашро бо нони қоқу оби хунук мекушод. "Филвоқеъ, дар он наздикӣ тозу бози ӯзбакия аз ҳад мегузарад ва доду фиғони халқ беҳад ба гӯши амир Дониёл мерасад, боз касонро бо тавассут расонид барангезонида пеши амирзода фиристонад, ки ман пир шудаам, биёяду дуои маро гирад... Шоҳзода ба шарту қавл, ки ҳар чӣ дар салоҳу дину давлати худ кунад, касе монеъ наояд, қабул намуда, боз пеши падар ба дорул-амора рафт" [4, 9-10]. Акнун аксари муҳимоти навобод тоифаҳои бодиянишини ӯзбек муқимӣ шуда, ба заминдорӣ машғул гаштанд. Ба ободонии деҳаҳои вайронгашта низ кӯшиши зиёде ба харҷ дода шуд, ки ин боиси нисбатан устуворгардии аморат гашт.

Шоҳмурод барои васеъ кардани ҳудудҳои мулкҳои кишвараш якчанд вилояту шаҳрҳоро забт карда, мулкҳои Марвро дубора ба Бухоро ҳамроҳ сохт. Асирону ғаниматҳои дар ҷангҳо бадастовардашударо барои ободии шаҳрҳои Самарқанду Бухоро сафарбар намуд. Аммо ба ӯ ва тамоми намояндагони хонадони манғитиҳо ба худ мутеъ гардонидани ин марзу буми Мовароуннаҳр то барқароршавии ҳукумати Россия муяссар нагашта буд. Пас аз амир ҳокимони Фарғона, Ӯротеппа, Шаҳрисабз, сипас хокимони Ҳисор, Қубодиён, Хоразм, Бадахшон ва ғайра бо тартиб ҷойҳои хоса доштанд.

Музаффархон бо кумаки ҳукумати ҳарбии Туркистонии Россия дар солҳои 80 асри Х1Х қисмати ҷанубӣ-шарқии Осиёи Миёнаро ба тасарруфи худ даровард. Қаламрави Аморати Бухоро тақрибан 180 ҳаз.км. мураббаъро ташкил медодагӣ шуд ва маҷмуан аҳолиашро дар мувозинати 80% тоҷикону ӯзбекон ташкил медоданд [5, 103]. Заҳматкашони он ба истисмори сетарафаи сармоядорони русӣ, амиру маъмуринаш ва ашрофзодаҳои маҳаллӣ дучор омад. Аллома Аҳмади Дониш нигоштааст, ки дар аморати Бухоро аз салтанати амир Музаффар сар карда, зулмат шиддат ёфт. Мавриде ки Музаффар бар тахти аморати Бухоро «ҷулус фармуданд, ба толеи ақраб дар дараҷаи муштарӣ дар ошир ва ҳамчунин Зуҳалу Миррих дар панҷум Қамар ба муқобалаи Муштарӣ, Зӯҳра ба муқобалаи Миррих. Ин ҳолат тақозо дошт, ки уламо ва аҳли илм дар асри ӯ зоҳираи мураввиҷ бошанд ва ба воситаи такобули Миррих ба Зӯҳрадин заъиф шавад, фуқарою раъия ва аъёну ашрофи мулк зарар кашанд. Ва ал-ҳақ чунин шуд...

Фитрат қайд кардааст, ки амир Музаффар дар хунрезӣ, даррандагӣ ва фисқу фуҷур ҳамто надошт. Ба хотири он ки чашми халкро аз сиёсат ва ғазаби худ тарсонад, одамони бегуноҳро бо андак баҳона мекушт ва ба дор меовехт, аз манор ва қурхонаи Арк ба поён мепартофт» [9, 16].

Ҳайати дарбораш аз як мушт фосиқон, риёкорон, судхӯрон, рибохӯрон, ришвагирон, дурӯягон, буҳтонгарон ва фиребгарон иборат буд, ки дарду ғами мардум, аҳволи мамлакат ва хазина ҳатто ба гӯшаи

хотирашон намерасид. Корашон аз хӯрдану пӯшидан, айшу ишрат иборат буду тамаддуни гузаштаро бо тамоми қиматҳою асолаташ поймол мекарданд. Дар замони манғитиҳо усулҳои заминдорӣ аслан тағйир наёфтанд, аммо дар заминдориҳои хусусӣ баъзе кофтуковҳою ислоҳотҳо ба вуҷуд омаданд. Аз оғози ин сулола усули заминдории танхоҳ - (тариқи хизматона ба шахсони ҷудогона инъом намудани қитъаи замин) ба вуҷуд омад ва дар солҳои 70-уми асри XVIII ба таври васеъ ҷорӣ гардид. Танхоҳдоре, ки ба як ва якчанд деҳ ё худ ба вилояти тамом соҳиб гашта буд, даромади онро комилан соҳиб мешуд. Дар мавридҳои дигар, замин ба сифати нафақа инъом карда мешуд. Ё «ба оқсақолони калон ба ивази мавоҷиби пулӣ ва ғалла замин дода мешавад, ки аз он мадохили бузурге ба даст медароранд» [5, 120].

Танхоҳ ба миқдори минтақаҳои на чандон калон ба аксари соҳибмансабон ва сипоҳиён дода мешуданд ва агар ин танхоҳ бо зарурате ҷои зисташро иваз мекард, пас ӯ аз ҷои нави истиқоматиаш ба ҳамон миқдори пештара замин мегирифт. Аз эҳтимол дур нест, ки танхоҳдиҳии он заминҳо дар сулолаи манғитиҳо ҳамчун ғамхории давлат “дар ҳаққи мансабдоронаш, яъне хизматчиёнаш вобаста ба мақомот ба расмият даромада будааст. Зеро ки ин русум дар сатҳи давлатӣ хеле ривоҷ ёфта буд. Чуноне ки танҳо дар чоряки аввали асри XIX шумораи танхоҳдорон фақат дар воҳаҳои Бухоро аз 12 то 36 ҳаз. нафар мерасид. Шахсони ҳарбии рутбаи пастдошта тахминан аз 3 то 5 га. ва аз қабили ашрофон як деҳаи калонро бо даҳҳо га. замину тамоми дороии онҳо соҳиб мешуданд.

Дар мулкҳои Бухорои Шарқӣ бошад, хоҷагиҳои деҳқонӣ бо пуррагӣ ба танхоҳ дода мешуданд. Шахсони рутбаҳои паст якчанд хоҷагӣ ва деҳаро бо хоҷагиҳояшон соҳибӣ мекарданд. Аз давраи Шоҳмурод сар карда, заминҳои вақфӣ хеле васеъ гардиданд, ки дар онҳо аслан деҳқонони безамин ё камзамин кишту кор мекарданд ва аз чор ё панҷ як ҳисса музд мегирифтанд. Масалан, дар Панҷакент заминҳои вақфии масҷиду мадраса ва мазорҳо 16, Киштут-400, дар 7 деҳаи Ӯротеппа 10 ҳаз. танобро ташкил медоданд [10, 195].

Дар давраи Амир Музаффар тартиби андозситонӣ шадид гардид. Ӯ ба ҳар таноб замин маблағ муқаррар намуда, онро ба хироҷи расмӣ даровард. Ҳатто аз заминҳои бекорхобида ҳам аз мардум андоз мерӯёнид. Танобпулӣ аз боғу токзор, кишти юнучқа, полизу обчакорӣ ва ғайра ситонида мешуд. Масалан, дар номаи амир Ҳайдар соли 1807-1808 чунин қайд шудааст: “...аз ҳар таноб ба маблағи як тилло розӣ нашавад, он гоҳ ба тариқи мол сеяки ҳосилро ситонед” [1, 45-95]. Соли 1860 аз мулкҳои Самарқанд тақрибан сеяки хироҷ бо пул рӯёнида шуд [5, 122]. Дар асри X1X дар аморат тамоюли афзудани ҳаҷми хироҷ аз зироаткорон то 40%-и ҳосил мушоҳида карда мешавад [3, 182]. Бо вуҷуди ин, раванди ин давра тамоили ниҳоят муҳими моҳияти таърихидоштаро ба вуҷуд овард. Тамоми қабоили дар аморат маскунбуда: тоҷикон, ӯзбекон, арабҳо, қазоқҳо, қирғизҳо ва ғайра ба таври пурра ба шуғли зироатчигию чорводорӣ машғул шуданду аз русуми саҳронишинӣ берун баромаданд.

Пешрафти маҷмаи истеҳсолоти кишоварзӣ бо ривоҷи обёрии сунъӣ тавассути сохтмони иншоотҳои обёрӣ, - аз ҳисоби давлат ва заминдорони калон сурат мегирифт. Ҳанӯз дар замони Шоҳмурод барои обёрӣ кардани заминҳои тумани Ургут аз дарёи Зарафшон наҳри Қазонариқ, ки 40 км. дарозӣ ва 2 м. чуқурӣ дошт, дар тумани Сургут-Тогузариқ, ки 24 км.

дарозӣ ва 2 м. чуқурӣ дошт, кофта шуданд [10, 195]. Масрафи онҳо аз хазинаи давлат, аз ҳисоби андози қушпулӣ анҷом ёфта буд. Дар бекигариҳои Ҳисор, Қубодиён ва Қӯрғонтеппа (Леваканд) даҳҳо каналу ҷӯйборҳо ба кор дароварда шуда буданд.

Обёрии мавзеъҳои водии Зарафшон аз тарафи олиму муҳандиси бузургу маъруф, зодаи Раштонзамин - Халифа Ҳасани Мироб (1702-1865) ривоҷ дода шуд. Ӯ, ки дар кӯхсори Қаротегин ҳунари худро ба хизмат дода натавонист, ба шодоб кардани заминҳои нисбатан фароху обёришавандаи ноҳияи номбурда камар баст. Бо иҷозати хони Хуқанд Норбута кори худро аввал аз кандани корезу ҷӯйҳо барои обёрии заминҳои Конибодому Пудевак сар кард. Ӯ ширкати махсусе ташкил дода, бо фарогирии кишоварзони маҳаллӣ иқдоми неки худро бо муваффақият ба анҷом расонид.

Баъди он бо мададу иҷозати амири Бухоро Ҳайдар ба шодоб кардани заминҳои ҷанубу ғарбии Панҷакент шурӯъ намуд. Аввал аз шохоби дарёи Чиларча (ҳозира Киркача) барои обёрии 460 десятина (1 дес 1,09 га) ҷӯйбор кашид. Бо мурури замон дар заминҳо бакоровардаи Ҳасан деҳаҳои зиёде, ба монанди Шурнова, Элакҷар, Урта-қишлоқ, Камар ва Чимқӯрғон ба вуҷуд омаданд.

Ҳамин ки Халифа Ҳасан бо заҳматҳои беғаразу ҳалоли худ овозадору маъруф гашт, бо ширкати ташкилдодаи худ аз як шохоби дарёи Зарафшон, ки Мингдонааш мегуфтанд, кашидани ҷӯеро тарҳрезӣ кард. Ҷӯй аз камари кӯҳҳои ноҳамвор бояд мегузашт ва коркарди он илму донишу заҳмати зиёдеро талаб мекард. Халифа Ҳасан баъди анҷоми он аъзоёни ширкати худро, ки аксар фалғариҳо буданд, соҳибзамин карду таҳҷоӣ намуд. Дар натиҷа, дар як қисмати ин заминҳо 200 оилаи кишоварзон соҳибмулк гаштанд.

Дар пахлуи рости Зарафшон болотар аз Панҷакент ҳам, заминҳои ташналаб зиёд буданд. Халифа Ҳасан дар обёрии ин заминҳо - ширкати нав аз мардуми Қаротегин, Масчоҳ ва деҳоти Шоҳтутро ҷалб намуд. Деҳоти Шоҳтутро шодоб гардонд. Аз шохаи дигари Зарафшон Ҷӯйи Бодом дар муддати се сол анҳоре канда ба даштиҳо овард. Бар ивази заҳматҳои кашидаи Халифа амир Насрулло ин заминҳоро мулки хоссаи ӯ эълон кард. Халифа Ҳасан дар мулки худ соли 1821 мадрасае бино карда, он заминҳоро ба сифати вақфӣ меросӣ гардонду барои донишандӯзии фарзандони диёр супорид.

Каротегиниҳою дигар мардумоне, ки дар ширкати халифа Ҳасан ҳамроҳӣ карда буданд, дар заминҳои вақфии Халифа Ҳасан муқимӣ гаштанд. Деҳаи Хуҷа Панҷро ба номи панҷ хоҷае, ки мазорашон аз пеш дар ин ҷо буданд, ташкил доданд.

Дар заминҳои обшоргашта паи ҳам деҳаҳои ободу зебои пурдолу дарахт, боғу токзорҳои дилкушо қомат андохтанд. Халифа бошад, барои шодоб кардани деҳаҳои нав болу пар мекушод. Ӯ ба обёрии дашти паҳновари Тусар, ки аз гарданаи рӯди Киштут то Марғедар ва аз деҳаи Тусар ба тарафи ғарб доман афрохта буд, машғул гашт.

Ширкати Халифа Ҳасан бо нақшаи ӯ аз дили кӯҳ корез гузаронида, оби рӯди Киштутро ба ҳамвориҳо ҷорӣ сохт. Корезе, ки аз синаи кӯҳ мегузашт, 1,06 км дарозӣ дошт ва бо истифодаи зоғнулу белу каланд анҷом ёфта буд. Ҳамин тариқ, Халифа Ҳасан дар Панҷакент, дар маҳаллае, ки ҳоло номи (эшони Халифа Ҳасан)-ро дорад, муқимӣ гашта, умрашро ба

обод намудани заминҳои гирду атроф ва мавзеъҳои ба Самарқанд наздик сарф кард [8, 93-95].

Аъмоли Ҳасани Мироб дар таърихи зиёда аз дуасраи Осиёи Миёна, ватани қадимаи ориёиҳо, падидае ҳисоб мешавад, ки барои рушду камолоти он сарф гашта буд. Дар замони худ алломаи қобусназару фурӯтани хизматнигор ба ҳисоб мерафт. Ӯро мардум ҳамчун муҳандиси нотакрори соҳаи обёрӣ, ҳакими мушфиқу меҳрубон, донишманди бузурги ҳикматҳои ориёӣ, исавию масеҳӣ, ҳиндуию буддоӣ, кашмирӣ ва исломӣ мешинохтанд. Ӯ ҳаёти худро ба касби обёрии Замин ба он хотир сарф намуд, ки касби аҷдодӣ буду шоҳроҳи пешрафти кишоварзӣ гардида буд.

Тибқи маълумоти таърихӣ, барои обёрии заминҳои доманакӯҳ кушодани коррезҳо аз камари харсангҳо ҳанӯз аз ҷониби шоҳи Пешдодӣ Ҳушанг (тахминан дар ҳазораҳои V-1V п. аз м.) оғоз ёфта буд. Дар асрҳои 1-V м. дар замони шоҳони Кушонӣ бо шарофияти афзалият пайдо кардани олоти меҳнатии филизӣ: бел, каланд, зоғнул, досу болғаҳо ва дар нӯги омоҷ ҳамроҳ кардани бели филизӣ, ин пеша аз ҷониби кишоварзон боз ҳам ривоҷ дода шуду дар биёбонҳои беоб барои истифодаи обҳои зеризаминӣ низ мавриди кор қарор гирифт. Бо истифода аз ин таҷрибаҳо касби пешакардаи Ҳасан барои ҳаёти мардуми Бухоро ниҳоят аҳамияти калон пайдо кард. Бисёр мардуми бодиянишинро муқимӣ гардонд, мардуми кӯҳии безаминро заминдор сохт ва қувваҳои истеҳсолкунандаро афзун кард. Чуноне ки 2-2,5 миллион аҳолие, ки дар ибтидои асри Х1Х дар аморат зиндагӣ мекарданд, 40%-ро одамони нав муқимгашта ташкил медодагӣ шуданд [5, 103-104].

Пешбурди кишоварзиро бо усулҳои маъмули киштгардон; таъмин бо ғизоҳои иловагӣ (порӯ) додан; дар зимистон яхоб мондан; такмили олоти меҳнатӣ ва истифода аз олоти замонавӣ: омоч, мола, сихмола, якҷоя бо қувваҳои кории ҳайвонот - хар, асп, гов ва уштур таъмин месохтанд. Мардуми меҳнатӣ бо ин санъатҳо талаботи зиндагии худро бо тамоми анвоҳои ғалла, меваҷот, полезӣ, маҳсулоти чорвогӣ таъмин мекарданд ва бозорҳои сершумор доштанд. Ин бозорҳо доимо моломоли маҳсулоти истеҳсолкардаи деҳқонон: 17 навъи харбуза, 32 намуди меваҷот: ангур, себ, нок, тут, чормағз, олу, зардолу шафтолу, бодом, писта, гелос, лиму, афлесун, анҷир, олуча ва амсоли инҳо буданд [10, 195-197].

Вале ҳукуматҳои подшоҳию шӯравии Россия, бо вуҷуди ворид сохтани пешравиҳои назаррас дар таърихи музофот, ба хотири ба даст овардани ашёи хоми арзону фаровон ба қувваҳои истеҳсолкунандаи он зарбаҳои фоҳиш ворид сохтанд. Дар замин зироати пахта яккаҳукмрон шуд, деҳқонҳои асили таҷрибанок аз замин маҳрум шуданд. Риояи расмии пешрафти мутаносибонаи зироатҳо, обёрӣ, зотҳои чорво ва ғайра аз миён рафт. Парвариши бисёр зироатҳо, растаниҳо ва зотҳои нодири чорво қатъ гаштанд. Заминҳои барои истеҳсоли пахта ҷудошуда, ки зиёда аз 40% беҳтарин майдонҳои зироатиро ташкил медоданд, дар натиҷаи истифодаи бе меъёри об, нуриҳои кимиёвӣ, бе киштгардон ба ботлоқу шӯразор ва оҳакзор табдил ёфтанд. Дар натиҷа кишваре, ки табиаташ қудрати тамоми неъматҳои моддиро ато кардан дорад, ба касодии озуқавӣ рӯ ба рӯ гашт.

Адабиёт

1. Абдураимов М.А. Вопросы феодального землевладения и феодальной ренты в письмах Эмира Хайдара: монография / М.А. Абдураимов. – Ташкент, 1961. - 160 с.

2. Айнӣ С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ»: монография / С. Айнӣ. – Душанбе, 1956. - 170 с.

3. Айни С. Воспоминания. / С. Айнӣ. - М., 1960. -300 с.

4. Аҳмади Дониш Рисола ё мухтасаре аз таърихи хонадони Манғития. / А.Дониш. - Душанбе: Сарват, 1992. - 95 с.

5. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав, 1, 2. Монография / Б. Ғафуров. - Душанбе: Ирфон, 1998. қисми 2. - 412 с.

6. Литвинский Б. А., История таджикского народа: монография / Б. А. Литвинский, А.Мухторов. - Душанбе: Маориф, 1992. - 176 с.

7. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «Вакф-номе»: монография/ Р.Г. Мукминова. – Ташкент: 1966. - 170 с.

8. Сардоров М.Н. Таърихи маданияти аҷдодии кишоварзии тоҷик. / М.Н. Сардоров, А.Ҳақназаров – Душанбе: 2004. - 198 с.

9. Фитрат А. Давраи ҳукмронии Амир Олимхон. / А.Фитрат. –Душанбе, 1991. - 60 с.

10. Шукуров М.Р. Таърихи халқи тоҷик. қ.1.Монография / М.Р.Шукуров, А.З. Раҳматуллоев. –Душанбе, 1975. - 275 с.

УДК. 323. 297

ИНКИШОФИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОНИ ШӮРАВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ (ДАР СОЛҲОИ 70-УМИ АСРИ XX)

Муллоҷонов Асадулло Кучакович *– номзади илми таърих, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДДМИТ. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14, бинои 4 Телефон: 93 412 60 00. E-mail: asadullo1976@mail.ru.*

Имомзода Муҳаммадхолид *- магистри соли 2, ихтисоси таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.*

Дар мақолаи мазкур баъзе ҷанбаҳои таърихи инкишофи низоми маориф дар Тоҷикистони Шӯравӣ ва нақши он дар омодасозии мутахассисони касбӣ дар солҳои 70-уми асри XX баррасӣ гардидааст. Дар мақола шумораи макотиби олӣ, миёна, миёнаи махсус дар солҳои 60-80-ум дар ҶШС Тоҷикистон нишон дода шудааст. Инчунин, дар мақола хусусияти хоси идеологии макотиби олӣ дар давраи мазкур қайд гардидааст.

Таваҷҷуҳи асосӣ ба масъалаҳои рушду нумуи низоми маориф дар Тоҷикистон дода шуда, масъалаи тайёр намудани омӯзгорон, ташкили заминаи моддӣ ва техникии системаи маориф, нашри китоби дарсӣ ва ғайраҳо таҳлил шудаанд.

Калидвожаҳо: *системаи маориф, инқилоби маданӣ, рушди илм, нашри китобҳои дарсӣ, сифати таълим, мутахассисони соҳибкасб, ташкили заминаи моддӣ-техникӣ, маблаггузорӣ, барқароршавии илми тоҷик, инкишофи маориф.*

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО РОЛЬ В ПОДГОТОВКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ (В 70-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА)

Муллоджанов Асадулло Кучакович *- кандидат наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус Телефон: 93 412 60 00 E-mail: asadullo1976@mail.ru.*

Имомзода Мухаммадхолид *- магистр второго года исторической специальности Таджикского государственного университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.*

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты истории системы образования в период Советского Таджикистана в период 70-х годов XX века.

Приводится статистика по количеству высших и средних учебных заведений в Таджикской ССР на период 60-х, 80-х г. г. XX века. Дается характеристика идеологической составляющей высшего образования в данный период.

Также подчеркиваются вопросы развития системы образованиа в Таджикистане в подготовке учителей, строительство материальной базы технической системы образования, порядок опубликования учебных книг и др.

***Ключевые слова**: система образования, культурная революция, публикация учебных книг, качество обучения, квалифицированные кадры, строительство материальной базы, финансирование, становление таджикской науки, развитие образования.*

DEVELOPMENT EDUCATION OF SOVIET TAJIKISTAN AND HIS ROLE IN TRAINING OF PROFESSIONAL EXPERTS (IN THE 70TH YEARS OF THE XX CENTURY)

***Mullojanov Asadullo Kuchakovich** - Candidate of Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities of TGFEU. Address: Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, 4th Corps Phone: 93 412 60 00 E-mail: asadullo1976@mail.ru*

***Imomzoda Muhammadkholid**, master of the second year of historical specialties of the Tajik State University Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.*

This article discusses some aspects of the history of the education system in the Soviet period of the 1970s during the 20th century.

The statistics on the number of higher and secondary educational institutions in the Tajik USSR for the period of the 60s - 80s of the 20th century is given. The characteristic of the ideological component of higher education in this period is given.

It also emphasizes the development of the education system in Tajikistan, the training of teachers, the construction of the material base of the technical education system, the procedure for publishing educational books, etc.

***Key words:** educational system, cultural revolution, publication of educational books, quality of education, qualified personnel, construction of material resources, financing, development of Tajik science, development of education.*

Таърихи инкишофи низоми маориф дар Тоҷикистони Шӯравӣ аз аввал то охири мавҷудияти давлати Шӯравӣ диққати бисёр олимони соҳаи таърихро бо худ ҷалб намуда буд. Ин масъала дар асари як қатор олимон, аз қабили М. Эркаев, И. Обидов, профессорон М. Шукуров, Ш. М. Султонов ва ғайраҳо инъикос ёфтааст. Дар асарҳои олимони номбаршуда масъалаҳои рушду нумуи низоми маориф дар Тоҷикистон, тайёр намудани ҳайати сершумори омӯзгорон, сохтмони базаи моддӣ ва техникаи системаи маориф, тартиб додан, нашри китоби дарсӣ ва ғайраҳо хеле хуб таҳлил шуданд.

Бо мақсади инкишофи соҳаи маориф аз аввали солҳои 60-ум сар карда барои сохтани биноҳои таълимии мактабҳо диққати махсус дода шуд. Дар натиҷа, дар солҳои 70-80-ум дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиёда аз 1,7 ҳазор мактаби нав сохта ба истифода дода шуданд. Дар Тоҷикистон аз соли 1971 сар карда шумораи мактабҳои ибтидоиро хеле зиёд намуданд. То соли 1985 шумораи мактабҳои таълимии умумӣ ба 2761 адад расид (аз онҳо 1508 мактаби маълумоти миёна, 649 мактаби 8-сола, 594 мактаби ибтидоӣ), ки дар онҳо 1131,5 ҳазор нафар мактаббачагон таълим мегирифтанд, мавҷуд буд. Аз ин рақамҳо низ маълум мегардад, ки дар ин давр ҳиссаи мактабҳои маълумоти миёна хеле зиёд гардида, ҳиссаи мактабҳои ибтидоӣ кам шудааст. Қариб 80%-и ин мактабҳо дар ҳудуди деҳот ҷойгир буданд.

Бо сабаби он ки ба масъалаи тарбияи ҷавонон диққати махсус дода мешуд, бинобар ин, дар баробари мактабҳои умумӣ шумораи макотиби олӣ низ меафзуд. Дар давраи номбурда он 5 мактаби олие, ки пештар бунёд гардида буданд, ба монанди Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллӣ), донишкадаҳои омӯзгории Душанбе ва Хуҷанд,

донишкадаҳои аграрӣ ва тиббии Тоҷикистон (ҳоло ҳамаи онҳо ба донишгоҳ табдил ёфтаанд) боз панҷ донишкадаҳои нав илова гардиданд. Яъне, соли 1956 - Донишкадаи политехникӣ (ҳоло Донишгоҳи техникӣ) таъсис ёфт, соли 1962 - Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлоб аз нав ба кор шурӯъ намуд, соли 1971 - Донишкадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ, соли 1973 - Донишкадаи давлатии санъат (Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон) ва соли 1980 - Донишкадаи давлатии омӯзгории забон ва адабиёти рус (ҳоло Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон) бунёд гардиданд. Ба ғайр аз инҳо, шуъбаи Донишкадаи политехникӣ дар шаҳри Хуҷанд ва шуъбаи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанбе дар шаҳри Қӯрғонтеппа (ҳозира шаҳри Бохтар) кушода шуда буд. Яъне, шумораи умумии мактабҳои олии Тоҷикистон, ғайр аз шуъбаҳо ба 10 адад расид. Ин ҳама имконият дод, ки шумораи донишҷӯёни мактабҳои олии ҷумҳурӣ хеле зиёд гардад. Чунончи, агар соли таҳсили 1960/61 шумораи онҳо 20 ҳазор нафарро ташкил намояд, пас соли таҳсили 1984/85 ба 58,8 ҳазор нафар расид, яъне 2,9 баробар афзуд. Дар ҳамин давра шумораи таълимгоҳҳои миёнаи махсус ҳам аз 22 адад ба 39 адад расид. Ин ҳама имконият дод, ки шумораи донишҷӯёни мактабҳои олии ҷумҳурӣ хеле зиёд гардад.

Агар соли 1964 дар Тоҷикистон аз рӯи 102 ихтисос мутахассис тайёр карда бошанд, пас он соли 1985 ба 200 ихтисос расид. Инчунин, соли 1985 аз Тоҷикистон дар мактабҳои олии шаҳрҳои Москва, Ленинград, Тошкент, Киев, Новосибирск, Воронеж ва ғайраҳо зиёда аз 3 ҳазор нафар донишҷӯён таълим мегирифтанд. Ҳиссаи духтарон дар ҳайати донишҷӯён соли таҳсили 1960/61 - 29,6% буд ва он соли таҳсили 1984/85 ба 39% расид. Мувофиқи қарори Ҳукумати Тоҷикистон аз 22 октябри соли 1969 дар назди мактабҳои олӣ шуъбаҳои тайёрӣ ташкил карда шуданд.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини инқилоби мадании даврони Шӯравӣ таваҷҷуҳ ба маориф ва рушду нумуи он буда, барои ин соҳаи воқеан муҳим аҳамияти аввалиндараҷа дода мешуд. Бо дастгирии пайвастаи давлат дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин соҳаи маориф нисбат ба дигар соҳаҳо пеш рафта буд. Масалан, дар Ҷумҳурии сотсиалистии Тоҷикистон сатҳи саводноки аҳолии калонсол аз 27%-и соли 1925 ба 65% - и соли 1937 бардошта шуд [12, 12].

Бояд қайд намуд, ки беҳтар гардидани сифати кори маорифи халқ бештар аз заминаи моддӣ-техникии боғчаҳои бачагона, мактаби миёна, махсус ва олӣ вобастагӣ дошт. Мукаммалёбии доимии заминаи моддӣ-техникии макотиби ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва омода намудани мутахассисони соҳибкасб аҳамияти калон дошта, ҳамвора ба ин соҳа диққати ҷиддӣ дода мешуд.

Ба базаи моддӣ-техникӣ чуноне ки маълум аст, пеш аз ҳама, воситаю материалҳо, хазинаи маблағгузорӣ, бинои мактабҳои миёна ва дигар муассисаҳои таълимӣ, ки дар онҳо бевосита ҷараёни таълиму тарбия сурат мегирад, шомил мебошанд. Ба қатори базаи моддӣ-техникӣ, инчунин хизматрасонии ёрирасон, хобгоҳҳои донишҷӯёни муҳассилини интернатҳо, таҷҳизоти таълимию илмӣ, воситаи нақлиёт ва ғайра, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, шомил мебошанд [11, 60].

Дар солҳои 70-ум дар натиҷаи ба миён омадани шароити мусоид шумораи мактабҳо дар Тоҷикистон зиёд шуда, базаи моддӣ-техникии онҳо низ беҳтар гардид. Дар баробари ин, сафи мутахассисони дорои

маълумоти олӣ низ зиёд гардид. Умуман, маълумоти ҳатмии миёна водор намуд, ки талаботи нав дар фаъолияти омӯзгорон ва муҳассилини мактабҳо ба миён гузошта шавад.

Дар баланд бардоштани базаи моддӣ-техникии мактабҳо нақши асосиро маблағгузорӣ ташкил менамояд. Дар панҷсолаи нуҳум, яъне солҳои 1971-1975 базаи моддӣ-техникии мактабҳои Тоҷикистон хеле хуб гардонида шуда буд. Аз ҳисоби сармояи давлатӣ дар ин давра мактабҳои иловагӣ барои 108 ҷойи хонанда сохта шудаанд [5, 31]. Агар соли 1965 дар ҷумҳурӣ 492 мактаби миёнаи умумии рӯзона мавҷуд буданд, пас соли 1970 шумораи онҳо ба 902 ва 1972 бошад, ба 940-то расонда шуд, ки дар онҳо 57% таълимгирандагон таҳсил мекарданд [2, 61].

Тибқи маълумоти М. Шукуров дар охири панҷсолаи 11 бошад, ин гуна мактабҳо дар Тоҷикистон 80% аз шумораи умумии мактабҳоро ташкил медоданд [12, 32].

Яке аз вазифаҳои асосии ин давра таъмин намудани мактабҳо бо таҷҳизоти муосир, воситаҳои техникии аёнӣ ва таҷҳизоти дигар аз қабили мизу курсӣ ва ғайра иборат буд. Махсусан, дар мактабҳои деҳот ҳоло ҳам дар ин масъала камбудӣ ба назар мерасид. Барои ҳамин маблағгузории буҷа ба соҳаи маориф зиёд гардида, он соли 1970 29,2%.-ро ташкил медод [12, 40].

Дар соли 1972 56 %, 1975 77% ва соли 1979 бошад, 86% хонандагон маълумоти миёнаи пурраро гирифтанд, ки ин худ аз рушди маорифи Тоҷикистон дарак медод [7, 61]. Дар баробари мустаҳкам гардидани базаи моддӣ-техникии мактабҳои миёна дар мактабҳои олӣ низ тайёр намудани мутахассисони касбӣ беҳтар гардид. Дар баробари ин, мақом ва ҷойгоҳи муассисаҳои педагогии маълумоти нопураи олӣ низ дар ин давра мустаҳкам гардида, маблағгузорӣ низ дар ин самт зиёд карда шуд.

Умуман, дар солҳои 70-ум дар ҷумҳурӣ ҳашт омӯзишгоҳи педагогӣ амал мекарданд, ки онҳо асосан мутахассисонро барои муассисаҳои томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ тайёр мекарданд. Инҳо омӯзишгоҳҳои шаҳри Кӯлоб, Ғарм (ҳозира Рашт), Панҷакент, Бохтар (собиқ Қӯрғонтеппа), Хуҷанд (собиқ Ленинобод), Конибодом, Ҳисор ва Душанбе буданд. Ҳар муассисаи миёнаи педагогӣ аз ҷиҳати моддӣ-техникӣ пурра таъминоти хуб доштанд. Онҳо дар назди худ лаборатория дошта, бо таҷҳизоти замонавӣ, асбобҳои таълимӣ, мошинаҳои электронии ҳисоббарор, китобхонаҳо, ошхонаҳо, хобгоҳ ва нуқтаи тиббӣ таъмин буданд.

Барои тақвияти фикри худ як мисол овардан кифоя аст: омӯзишгоҳи педагогии Ҳисор, ки соли 1963 таъсис ёфта буд, дар соли 1974 дар назди худ се лаборатория, китобхонаи дорои 16 ҳазор нусха китоб, 11 кабинети таълимӣ, ду бинои хобгоҳ, як нуқтаи тиббӣ ва ду ошхона дошт [11, 45].

Инчунин, барои омӯзишгоҳи ноҳияи Конибодом низ соли 1975 бинои нав сохта шуд, ки он дорои 28 синфхона, хобгоҳ, ошхонаи алоҳида барои 120 ҷойи нишаст, лабораторияҳо, устохона, толори варзишӣ буд [11, 27].

Дар ибтидои солҳои 70-ум бо сифати баланд бинои таълимӣ ва хобгоҳи омӯзишгоҳи Кӯлоб низ аз таъмир бароварда шуд. Дар омӯзишгоҳи мазкур кабинетҳои таълимӣ аз фанҳои физика, математика, химия, биология, санъати тасвирӣ, ҷамъиятшиносӣ, педагогика, забон ва

адабиёти модарӣ, забони русӣ амал мекарданд, ки онҳо бо маводи таълимӣ таъмин ва бо асбобҳои техникӣ ҷиҳозонида шуда буданд. Дар китобхонаи омӯзишгоҳи мазкур 10 нусха китоб маҳфуз буд, ки дар хизмати устодон ва донишҷӯён қарор доштанд. Ба монанди ин, омӯзишгоҳи Ғарм низ дорои кабинетҳои ҷиҳозонида, китобхона бо қироатхонааш буда, аммо дар ин омӯзишгоҳ китобҳо ба қадри кофӣ дастрас набуданд. Муассисаҳои миёнаи касбӣ, ки дар баробари макотиби олӣ ба тайёр намудани мутахассисони соҳаи маориф машғул буданд, дар соли 1971 маоши миёнаи кормандони он 91 сӯмро ташкил медод [9, 33]. Ғайр аз маоши таъингардида, он замон барои омӯзгорон аз ҳисоби фанҳои ҷамъиятӣ ба намуди пардохти суғуртаи иҷтимоӣ, нафақа, ёрдампулиҳо дода шуда, барои донишҷӯён бошад, идрорпулӣ, таълими бепул ва ёрии тиббии ройгон таъмин буд.

Қобили қайд аст, ки устодони мактабҳои олӣ дар инкишофи илми ҷумҳурӣ низ ҳиссагузор мебошанд. Зеро онҳо низ дар баробари фаъолияти омӯзгорӣ бо корҳои илмӣ машғул буданд. Якҷоя бо кормандони академия, соли 1985 шумораи умумии кормандони илмӣ дар ҷумҳурӣ ба 8452 нафар расида буданд, ки 229 нафарашон докторон ва 3074 нафарашон номзадҳои илм ба ҳисоб мерафтанд. Ҳамаи онҳо якҷоя барои пешрафти соҳаҳои гуногуни илм ҳиссаи босазо гузоштаанд.

Дар ташаккулу инкишофи маориф ва илми тоҷик олимони машҳур, аз қабили таърихшиносон Б.Ғ. Ғафуров, А.А. Семёнов, А.Ю. Якубовский, З.Ш. Раҷабов, Б.И. Искандаров; шарқшиносон С. Айнӣ, Е.Э. Бертелс, А. Мирзоев; файласуфон А.М. Баҳоваддинов, М.С. Осимӣ, М.Д. Диноршоев; зоолог ва паразитолог Е.Н. Павловский; хокшинос И.Н. Антипов-Каратаев; селексионерҳо В.П. Красичков, Б. Сангинов; ҳуқуқшинос С.А. Раҷабов; геологҳо С. Юсупова, Б. Баротов; физикҳо С.У. Умаров, А.А. Адҳамов; риёзиёт А.Ҷ. Ҷӯраев; зилзиласанҷӣ С.Ҳ. Неъматуллоев; тиб К.Т. Тоҷиев, Ҳ.Х. Мансуров, Ю.Б. Исоқӣ, М.Ғ. Ғуломов ва дигарон ҳиссаи босазо гузоштанд.

Аз тарафи олимон асарҳои зиёди илмӣ офарида шуданд. Маҳз дар ҳамин давра асари машҳури Б. Ғафуров «Тоҷикон» (нашри аввали русӣ, соли 1972) дастраси хонандагони сершумор гардид. Ин асар бори дигар тоҷиконро ҳамчун халқи қадима ва фарҳанги бойдошта, аз нуқтаи назари илмӣ исбот намуд ва ба забонҳои гуногуни ҷаҳон тарҷума шуд. Ба ғайр аз ин, таърихшиносон асари бисёрҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик»-ро иборат аз 3 ҷилд, 5 китоб нашр намуданд. Забоншиносон асари дуҷилдаи «Фарҳанги забони тоҷик»-ро омода ва нашр карданд. Адабиётшиносон иборат аз ду ҷилд «Очеркҳои таърихи адабиёти советии тоҷик»-ро дастраси хонандагон намуданд. Умуман, чунин дастовардҳо ба ҳамаи соҳаҳои илми ҷумҳурӣ хос аст.

Дар маҷмӯъ, маорифи замони Шӯравӣ яке аз қавитарин маорифҳои ҷаҳон ба шумор рафта, тамоми зинаҳои таҳсилот бо мақсад ва назорату таъминоти моддию техникии он дар сатҳи баланд қарор дошт. Тавре дар боло зикр намудем, тамоми мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва донишгоҳу донишкадаҳои замони Шӯравӣ вобаста ба соҳаҳои худ ба тамоми шароит ва кадрҳои баландихтисос таъмин буда, баъди хатми ин муассисаҳо ҳар нафар метавонист барои идомаи таҳсил ва ё фаъолияти корӣ бо ихтисоси гирифтааш соҳиби ҷойи кор гардад. Имрӯз мо дар замони Истиқлолият бо вуҷуди дастовардҳои зиёд ва таваҷҷуҳи хоси

Ҳукумати кишварамон ба соҳаи маорифи замони Шӯравӣ бо назари нек менигарем ва тамоми заминаи соҳаи маорифамонро мероси ҳамон замон медонем.

Адабиёт

1.Абдуллаев С. Профессорско-преподавательский корпус высшей школы Таджикистана. Монография / С. Абдуллаев. –Худжанд, 1994. - 200 с.

2.Абдуллоев С. Высшая школа Таджикистана (1931-1991г. г.): автореферат. докт. ист. наук. / С. Абдуллаев. –Душанбе, 1996. -50 с.

3. Иркаев М.И. Расцвет народного образования в Советском Таджикистане. Монография/ М.И. и др. –Душанбе, 1987. -260с.

4. История таджикского народа. - Том VI. – Душанбе, 2011. - 800 с.

5. Каримов М.Б. Развитие народного образования в районах республиканского подчинения Таджикистана (1960-1980 гг.). Монография / М. Б. Каримов. -Душанбе, 1990.-300 с.

6. Каримов С. Н., Храм знаний. К 60-летию Худжандского государственного университета/ С. Н. Каримов, Г.Х. Хайдаров. – Худжанд, 1992. -75с.

7. Коммунистическая партия Таджикистана в условиях развитого социалистического общества. Монография. - Душанбе, 1974. - 422 с.

8. Одинаев В. Ҳисори шодмон. Монография. / В. Одинаев. – Душанбе, 1992. - 230 с.

9. Фозилова М. Подготовка женских педагогических кадров в Таджикистане (1971-1991г.г.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. - Отечественная история. / М. Фозилова. – Душанбе, 2011. - 160 с.

10. Шукуров М. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма. Монография. / М. Шукуров. –Душанбе, 1980 - 280 с.

УДК 342.7

ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИҲО

Расулов Фотеҳ Мирқозиевич *– номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 933162280. E-mail: foteh83@mail.ru.*

Элмуродов Чеҳрон Зарифович *– ассистенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 928600804. E-mail: zarifzod94@mail.ru.*

Дар мақола таърихи пайдоиш ва рушди фаъолияти молиявӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун ниҳоди давлатдории тоисломии тоҷикон дар аҳди Ҳахоманишиҳо таҳлил гардидааст. Дар заминаи таҳқиқот муаллифон ба хулосае омадаанд, ки дар аҳди Ҳахоманишиҳо, махсусан пас аз ислоҳоти Дорои Бузург сохтору мақомоти махсуси молиявӣ ташкил гардида, низоми молиявии марказию маҳаллӣ ва соҳавӣ мавҷуд буд. Дар идоракунӣ Ҳахоманишиҳо аллакай сохтори мақомотҳо ва шахсони мансабдори ҳокимияти давлатиро таъсис намуданд, ки ба ҷамъоварӣ ва омилони андоз, хазинаи маҳаллӣ, даромад ва хароҷоти ҳокимони маҳаллӣ ва ҳарбӣ назорати молиявӣ мебурданд. Шахсони мансабдор ва мақомотҳои номбурда инчунин шикоятҳоро баррасӣ мекарданд, тафтишу санҷишро ба роҳ монда, вайронкунандагони муносибатҳои андозбандиро ба ҷавобгарӣ ҷалб менамуданд.

Калидвожаҳо: *ниҳоди назорати молиявӣ, омор, дабир, шоҳомордабир, ганҷомордабир, эрономоргар, кодоҳомордабир, охурҳоморкор, шаҳроморкор, дароморкор, сатрап, дорик.*

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА АХЕМАНИДОВ

Расулов Фотех Миркозиевич – *кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 933162280. E-mail: foteh83@mail.ru.*

Элмуродов Чехрон Зарифович – *ассистент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 928600804. E-mail: zarifzod94@mail.ru.*

В статье проведено историко-правовое исследование становления и развития финансово-правовых основ финансовой деятельности государства Ахеманидов. На основе исследования авторы приходят к выводу, что во времена правления Ахеманидов, особенно после реформы Дария Великого образовались специальные финансовые структуры и ведомства, существовали центральные, местные и отраслевые финансовые системы. В правление Ахеманидов уже начали создаваться схемы и структура органов и должностных лиц государственной власти, которые вели финансовый контроль за сбором и сборщиками налогов, за местными казначеями, за доходами и расходами военных, местных правителей. Указанные должностные лица и органы также рассматривали жалобы, вели расследование и привлекали виновных за нарушения налогово-правовых отношений к ответственности.

Ключевые слова: *институт финансового контроля, статистика (омор), дабир, шохомордабир, ганджомордабир, эрономоргар, кодохомордабир, охурхоморкор, шахроморкор, дароморкор, сатрап, дорик.*

LEGAL BASIS OF FINANCIAL ACTIVITY OF THE STATE OF AHEMANIDS

Rasulov Foteh Mirkozievich – *candidate of low Sciences,* Assistant professor of the department of economy, finance and anti-corruption law *of the Tajik state financial and economic University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 933162280. E-mail: foteh83@mail.ru.*

Elmurodov Chehron Zarifovich – Assistant of the department of economy, finance *and anti-corruption law of the Tajik state financial and economic University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 928600804. E-mail: zarifzod94@mail.ru.*

The article contains a historical and legal study of the formation and development of the financial and legal foundations of the financial activities of the Ahemanid state. Based on the study, the authors conclude that during the reign of the Ahemanids, especially after the reform of Darius the Great, special financial structures and departments were formed, and there were central, local and sectoral financial systems. During the rule of the Ahemanids, the schemes and structure of state bodies and officials began to be created, which exercised financial control over the collection and tax collectors, the local treasurers, the income and expenses of the military, local rulers. The said officials and bodies also considered complaints, conducted an investigation and brought those responsible for violations of tax and legal relations to responsibility.

Keywords: *institute of financial control, statistics (omor), dabir, shokhomordabir, ganjomordabir, eronomorgar, kodokhomordabir, okhurkhomorkor, shahromorcore, daromorcore, satrap, doric.*

Фаъолияти молиявӣ дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ, чун дар дигар манотиқи ҷаҳон, баробари пайдоиш ва рушди давлату муносибатҳои давлатӣ, гузариш ба тарзи ҳаёти кишоварзӣ ва инкишофи заминдорӣ пайдо шуда, минбаъд ташаккул ёфтааст.

Таъсиси мақомоти махсуси идоракунии марбут ба муносиботи молиявӣ, ҳанӯз ба замони пайдоиши давлатҳои қадим мансуб аст. Аз ин рӯ, ҳақ ба ҷониби муҳаққиқонест, ки таърихи қадима доштани идораҳои молиявиро тасдиқ менамоянд. Манбаъҳо оид ба мавҷудияти ду девони молиявӣ – девони боҷ ва девони хазина дар сарзамини қадимаи тоҷикон ҳанӯз дар замони Каёниён – нахустин ташкилаи давлатӣ (дар давраи ҳукмронии шоҳаншоҳ Гуштосп) хабар медиҳанд [13, 83]. Вале фаъолияти

молиявии рушдёфта дар замони худ дар ҳудуди Осиёи Марказии имрӯза дар асрҳои VI – IV то милод бо пайдоиши давлати Ҳахоманишиҳо ба миён омадааст. Давлати Ҳахоманишӣ ба асоси таълимоти ойини зардуштӣ бунёд ёфта буд, адолатхоҳӣ ва раиятпарварӣ аз фазилатҳои муҳим ва барҷастаи он ба шумор мерафтанд. Побандӣ ва ихлосмандӣ ба таълимоти зардуштӣ Ҳахоманишиҳоро ба корнамоиҳои арзишманде дар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳидоят ва роҳнамоӣ карда буд [8, 47-48]. Ин ҷо, бояд дар назар дошт, ки мазмуни истилоҳи «адолат» нисбӣ буда, дар раванди таърих он хеле тағйир хӯрдааст. Чунончи, моҳияти «адолат» дар замони мо аз он мазмуне, ки дар Эрони бостон дошт, албатта, фарқ мекунад. Бинобар ин, «адолат»-е, ки дар нақлу ривоёт ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ ёд мешавад, хоси ин ё он замон мебошад. Асосгузори давлати Ҳахоманишиҳо Куруши Кабир дар пешгоҳи Худо Аҳурамаздо савганд ёд карда буд, ки дар кӯҳи Бесутун нигошта шудааст: «…Ман ва хонаводаам мутобиқи ростӣ ва дурустӣ ҳукумат кардем, ростиро дӯст доштаам ва аз неростӣ парҳез кардаам. Иродаи ман буд, ки ҳеҷ беадолатӣ ба бевазане ва ятиме нашавад…» [8, 40]. Ин гуфтаҳо дар фаъолияти молиявии шоҳаншоҳии Ҳахоманишиҳо низ принсипҳои роҳбарикунанда дониста мешуд.

Дар аҳди Ҳахоманишиҳо, ки империяи бузурги фарогири ҳудуди калони Шарқ, аз ҷумла Осиёи Марказӣ буд, фаъолияти молиявӣ ва назорати молиявӣ самти муҳими функсияи давлатро ташкил медод. Шоҳаншоҳи Ҳахоманишӣ Дорои Бузург дар баробари ислоҳоти маъмурию ҳарбӣ, ислоҳоти молиявию пулиро ба амал баровард, ки дар натиҷа, ниҳодҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ дар давлат рушду такомул ёфтанд. Пас аз ислоҳоти ӯ бо таъсиси девонсолорӣ оид ба ташаккули заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти молиявӣ дар Тоҷикистони таърихӣ сухан рондан мумкин аст. Дар ин марҳила ҳалли масоили сиёсӣ ба рушду такомули низоми идоракунӣ фаъолона мусоидат намуд ва баръакс. Бо вусъатёбии ҳудуди давлат зарурати ташаккули тарзи муносибати нав дар идоракунии давлат пурзӯр гардид. Вобаста ба ин бо мақсади таҳкими шоҳаншоҳӣ ислоҳот гузаронида шуд. Таҳкими ҳолати ҷуғрофию маъмурии давлат, ташаккули низоми нави идоракунии ҳудуди паҳновари мамлакат ва рушди худфаъолиятии аҳолӣ ҷорӣ намудани идоракунии молиявии маҳаллиро бо шаклу усулҳои назорати ба онҳо хос тақозо намуд. Шумораи мақомоти алоҳидаи баамалбарорандаи идоракунии вилоятҳои нав ва ҳудудҳои фатҳшуда ва ё ҳамроҳгардида мунтазам афзуданд. Аз ин марҳила шурӯъ карда, дар давлати Ҳахоманишиҳо ташаккули фаъолонаи низоми идоракунии омезишёфтаи идоракунии марказонидашудаи давлат ва маҳалҳо оғоз ёфт. Низоми девонсолории ташаккулёфтаи бар ивази идоракунии шахсию бевоситаи шоҳ бавуҷудомада ба як қатор вазоратҳо функсияи идоракунии молиявиро ҷудо намуд.

Албатта, дар тамоми давраи ҳукмронии Ҳахоманишиҳо дар ба амал баровардани функсияи идоракунии молиявӣ, пеш аз ҳама, шоҳаншоҳ – сарвари давлат мақоми махсусро дошта, ҳокимият ва салоҳиятҳои номаҳдудеро соҳиб буд. Шоҳаншоҳ дар баробари ҳуқуқи қонунгузорӣ, эълони ҷангу сулҳ, муайян намудани сиёсати дохилию берунаи кишвар, ҳуқуқи таъйин кардан ба вазифа ва озод намудан аз он, ҳуқуқи таъйини ҷазо ва авфи онро дошта, инчунин, андозҳоро муқаррар менамуд, сатрапиҳоро аз пардохти молиёт озод мекард ва дар маҷмӯъ фаъолияти молиявӣ таҳти назорату роҳбарии умумии ӯ сурат мегирифт.

Аз шоҳаншоҳии Дориюши Кабир оғоз намуда, дар назди шоҳаншоҳ мақомоти машваратӣ – Шӯрои ҳафтнафара (Шӯрои хирадмандон) таъсис гардид. Ин шӯро мақоми машваратӣ ва додрасӣ дошта, шоҳ барои баррасии масоили муҳими сиёсӣ, аз ҷумла оид ба масоили молиявӣ, назорату ҷамъоварии молиёт низ ба он муроҷиат менамуд. Агар оид ба масъалае шӯро қарор қабул менамуд, бо имзои шоҳаншоҳ он эътибори ҳуқуқӣ пайдо карда, иҷроишаш хусусияти ҳатмӣ-ҳокимиятӣ мегирифт.

Пас аз шоҳаншоҳ мансаби муҳимтарини давлатӣ вазифаи Вазрак Фармодор (Вазир) - раиси тамоми риҷоли дарбор, дабирони давлат ва роҳбари дастаи муҳофизони шоҳ - дастаи даҳҳазорнафара буд. Сиёсати дохилии кишвар, некуаҳволии халқ, масоили додрасӣ ва мазолим, таъмини дастгоҳи давлатӣ ва нафақаю олоту аслиҳаи низомиён, аз ҷумла идораи умумии молияи давлат ва ҷамъоварии молиёт зери назорати вазир анҷом мегирифт [2, 46-47]. Салоҳияти молиявии вазири бузург то ҳамон дараҷа яке аз самтҳои муҳими фаъолияти ӯро ташкил медод, ки дар баъзе сарчашмаҳо Вазрак Фармодор вазири боҷ (ё мумкин аст хазина) ва ёрдамчии ӯ Эрон оморгар номида шудааст [13, 83]. Бояд ёдовар шуд, ки дар асрҳои VI-VII коргузори хоҷагии дарбор ва масъули назорати воридоту содироти давлатро Фрамандор (фармондор) меномиданд [6, 396]. Таҳлили вазифаҳои мансабии вазир баёнгари он аст, ки аллакай Ҳаҳоманишиҳо падида ва ё ниҳоди идоракунии умумиро ҷорӣ намуда буданд. Дар тафовут бо ин, мувофиқи ислоҳоти Дорои Бузург ниҳоди идораи соҳавӣ низ таъсис ва ташаккул дода шуд. Идораи соҳавӣ (девонҳо) аз ҷониби дабирон амалӣ мегардид. Девонҳои махсуси алоҳидае, ки масъули ҳисобу китоб, назорат, инчунин, танзими муносиботи молиявӣ ва ҷамъоварии андозҳо буданд, таъсис гардиданд. Муҳаққиқи эронӣ М. Рашшод ба таври зайл дабирони (вазирони) давлати Ҳахоманишиҳоро номбар карда, дар қавсайн мазмуни имрӯзии онҳоро меорад: шоҳомордабир (вазири доропӣ), ганҷҳомордабир (вазири хизонадорӣ), кодоҳомордабир (вазири муҳосаботи дарбори салтанатӣ), охурҳомордабир (вазири истаблхона), оташҳомор (вазири муҳосаботи оташкадаҳо), равангондабир (вазири авқоф), доддабир (вазири додгустарӣ), эрондабирбад (вазири расоил ва муншаот), артишторонсолор (фармондеҳи кулли сипоҳ), аргбад (қалъабегӣ), гундсолор (раиси фавҷ), биғонсолор (раиси пиёдагон), андарзбадоспваргон (омӯзгорони саворон), сутурпизишк (байтор) [10, 107-108]. Тавре аз ин ҷо маълум мегардад, панҷ дабир, яъне шоҳомордабир (вазири доропӣ), ганҷҳомордабир (вазири хизонадорӣ), кодоҳомордабир (вазири муҳосаботи дарбори салтанатӣ), оташҳомор (вазири муҳосаботи оташкадаҳо), охурҳомордабир (вазири истаблхона) ба масоили хоҷагию молиявӣ, хазинадорию муҳосибот ва назорати молиявӣ ваколатдор будаанд. Агар диққат диҳем, ба назар мерасад, ки дар фарқият аз дигар дабирон дар таркиби ин панҷ калимаи мураккаб истилоҳи «омор» мавҷуд аст ва ин моро водор месозад, ки маънои ин калимаи қадимаи форсию тоҷикиро ин ҷо баррасӣ намоем. Мусаллам аст, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ «омор» асосан ба маънии «статистика» истифода бурда мешавад. Агар ба маънии таърихии истилоҳи мазкур ба луғатномаҳо муроҷиат намоем, дар онҳо «омор» ба маънии шумор, ҳисоб, ҳисобу китоб [11, 309-310] ва ба маънии ниҳояти талаб ва тафаҳҳус, таҷассус (ҷосусӣ, назорати пинҳонӣ), истиқсо (тадқиқу тафтиш) ва татаббӯъ (таҳқиқу кофтуков) ба назар меояд [3, 60-61]. Ҳатто истилоҳи дабир низ дар баробари маънии котиб ва вазирро доштанаш,

таърихан ба маъноҳои муҳосиб, ҳисобчӣ, ҳисобгир, дафтардори махсуси дарбор, ки ба ҳисобу китоби пул маъмур буд, фаҳмида мешуд. Муаллифи Ғиёсуллуғот низ дарҷ кардааст, ки дар Баҳори Аҷам навишта, ки «дабир» ба маънии муншӣ ва муҳосиб ҳар ду омада [7, 327].

Хоразмӣ низ баъзе аз мансабдорони масъули фаъолияти назоратӣ ва молиявии давлати Ҳахоманишиҳоро дар асараш Мифотеҳулулум номбар карда, ваколати онҳоро шарҳ медиҳад, ки дар таркиби номи онҳо истилоҳи «омор» мавҷуд аст. Чунончи, тибқи иттилои ӯ, «шаҳроморкор» муставфӣ ва раиси ҳисобдории шаҳристонҳо, «охуроморкор» ҳисобдори истабл ва «дароморкор» раиси ҳисобдорӣ ва маъмури дахлу харҷи оидоти дарбор будааст [9, 189]. Дар аҳди Ҳахоманишиҳо, ба қавли Р. Фрай, сатрапҳо монанди ҳукумати марказӣ дарбор ва дастгоҳи идораи худро доштанд [12, 151]. Ба андешаи мо, эҳтимол мансабдороне, ки Хоразмӣ номбар мекунад, мансабдорони дарбору дастгоҳи идории сатрапҳо ва кормандони маҳаллии девонҳои дар боло зикргардида мебошанд.

Муҳаққиқи таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон И.Б. Бӯриев ваколатҳои дабирони Ҳахоманишиҳоро номбар карда, менависад, ки шоҳомордабир асосан масъули омор ва баҳисобгирии дахлу харҷи давлат, даромадҳои давлатӣ, аз ҷумла андоз, таъмини сиёсати давлатӣ бо воситаҳои пулӣ буда, дар ҳалли вазифаҳои худ бо ганҷомордабир (хазинадор) ҳамкорӣ менамуд [2, 47]. Кормандони ин девон, ки тобеи шоҳомордабир буданд, шаҳроморкор ном доштанд. Ганҷомордабир бошад, барои баҳисобгирии даромади буҷет, ҷобаҷогузорӣ ва нигоҳдории онҳо масъул буда, тартиботи муайяни қабули онро дошт. Бояд гуфт, ки охуромордабир ба идораи артиш масъул набуда, фаъолияти молиявию хоҷагии лашкарро назорату идора ва тафтишу ҳисобу китоб мекард, яъне таъминоти моддии ҷанговарон бо хӯрокаю либосу аслиҳа, асп ва ему хошоки онро охуромордабир бар ухда дошта, ба ӯ охуроморкорҳо (ҳисобдорони истабл) тобеъ буданд.

Ба ин монанд оташомордабир низ фаъолияти молиявию хоҷагии оташкадаҳо, маъбадҳо ва умуман, молияю хоҷагии муассисаҳои диниро идораву назорат ва ҳисобу китоб менамуд ва бевосита ба корҳои динӣ масъулу ваколатдор набуд. Гуфтан мумкин аст, ки Ҳахоманишиҳо, на танҳо дар сатрапиҳо бо мақсади пешгирӣ сохтани қудратмандӣ ва марказгурезӣ ҳокимияти ҳарбию гражданӣ ва молиявию додрасиро таҷзия намудаанд, балки дар девонҳои соҳавӣ низ бо ин мақсад фаъолияти молиявию хоҷагиро ба девонҳои алоҳида вогузор сохтаанд.

Ин навъ таҷзияи ваколатҳо дар аҳди Ҳахоманишиҳо хеле иқдоми қатъию пешрафта буда, раванди тафриқасозии соҳаҳои идоракуниро тезонид, ки ба махсусгардӣ ва пешбурди касбии кору фаъолияти идоракунию хидмати давлатӣ, аз ҷумла дар фаъолияти молиявӣ-ҳуқуқӣ оварда расонд.

Ҳахоманишиҳо сулолаи муқарраркунандаи принсипи назорати ҳокимияти маҳаллӣ, эътирофгари функсияи назорат аз болои ҳокимияти маҳаллию шахсони мансабдори маҳаллӣ дониста мешаванд. Тибқи ислоҳоти Дорои Бузург дар бахши ҷамъоварии андозҳо дар сатрапиҳо дар баробари сатрап, мансабдорони махсусе, ки барои ҷамъоварии андоз, баррасии баҳсҳои амволӣ масъул буданд, таъйин гардидаанд. Яъне, дар маҳалҳо баробари шохаҳои гражданӣ, низомӣ ва додрасӣ шохаи ҳокимияти алоҳидаи молиявӣ низ таҷзия карда шуд.

Ин ҷо қобили таваҷҷуҳ аст, ки ҳар як шахси мансабдори аз марказ таъйингардида нисбати дигар мансабдорони ҳамин маҳал функсияи назоратиро соҳиб буданд. Доро бо гузаронидани ислоҳот дар як вақт идоракунии давлатро беҳтар сохт, соҳаҳоро ҷудо намуд, унсурҳои идоракунии соҳавиро дар маҳалҳо низ роҳандозӣ намуд, шароити мавҷудияти боздошт ва мувозинаро муҳайё сохт, ки натиҷаҳои мусбат ба бор оварда, давлату давлатдории мазкурро дар давоми зиёда аз дусад сол таҳким бахшид.

Бояд қайд кард, ки боз як низоми дигари назорат аз ҷониби давлат, аз ҷумла дар соҳаи молия амал мекард. Ин гумоштагони ҳокимияти марказӣ – «чашму гӯш»-ҳои шоҳ буданд, ки дар тамоми гӯшаву канори мамлакат ва давлатҳои ҳамсоя таъйин мегаштанд ва ба ҷамъоварии иттилооти гуногун аз аҳволи мардум то ғункунии андозҳо, аз ҷумла роҷеъ ба фаъолияти молиявии шахсони мансабдор ва олирутбаи маҳалҳо машғул буданд. Иттилоъ дода мешавад, ки вазъият дар шаҳру рустоҳо, дар ҳар як кунҷу канори мамлакат зери назорат қарор дошт, ки ба мансабдорон ва ҳамаи дигар шахсон имкон намедод ба ҳуқуқвайронкунӣ ва ё халалдорсозии ҳуқуқи мардум машғул шаванд. Сатрап ва ё мансабдоре, ки ба ҷамъоварии андоз масъул буд, наметавонист худсарона ва бенизому беадолатона андоз ситонад, ҳаҷми онро баланд намояд ва ё дар хазинаи худ пинҳонӣ чизе боздорад. Ба андешаи муҳаққиқон, ислоҳоти гузарондашуда зуҳури ҷудоихоҳӣ ва марказгурезиро дар ҳокимони маҳаллӣ бартараф месохт, ки онҳо ҳаматарафа зери назорат қарор доштанд, иттилоот чӣ аз фаъолияти ҳарбӣ ва чӣ молиявии мансабдорони сатрапӣ мунтазам ба дарбори шоҳ расонда мешуд.

Вобаста ба ин, муаррихи шинохтаи франсуз Р. Гиршман менависад, ки шоҳи ҷавон Дорои Бузург ислоҳоти ниҳоят олии низоми кишвардориро ба амал баровард, ки таваҷҷуҳи соири зимомдоронро ба худ ҷалб сохт ва ҳатто, сиёсати кишвардории подшоҳи бузурги асри VIII-уми сарзамини Гал (Фаронсаи кунунӣ) Карлро низ таҳти таъсир қарор дод. Ӯ низ ба иқтибос аз сиёсати Доро аз соли 742 сар карда, солона ҳайати иборат аз бозрасони мухталифро ба нуқтаҳои гуногуни императории худ фиристода, робитаи мустақиме байни сатрапиҳо ва ҳукумати марказӣ барқарор намуд [4, 152].

Ба амал баровардани идораи молиявӣ, низоми дурусти андозбандӣ ва робитаи иқтисодии доимӣ низоми ягонаи пулиро дар саросари кишвар талаб мекард. Дар натиҷа, ислоҳоти пулӣ дар ташкили низоми ягонаи пулӣ, сикказании тангаҳои шакли ягона ва вазни ягона ифода ёфт. Тангаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ ва мисӣ сикка зада мешуданд. Воситаи асосии муомилоти пулӣ тангаҳои тиллоии 8,4-грамма ба ҳисоб мерафтанд, ки ба шарафи Дорои Бузург «дорик» номида шуда буданд. Онҳо дар тамоми қаламрави давлати Ҳахоманишиҳо бемамоният ба кор мерафтанд ва рушди устувори иқтисодиётро таъмин намуда, иқтидори молиявиро таҳким бахшиданд [1, 23]. Сикка задани онҳоро танҳо хазинаи марказии давлат ҳуқуқ дошт. Тангаҳои нуқрагиро сатрапҳо ва мисиро бошад ҳар як шаҳр сикка зада метавонист [5, 24]. Ҳаминро ҳам бояд хотирнишон кард, ки халқҳои Осиёи Миёна дар давраи Ҳахоманишиҳо аввалин бор бо пули танга ошно шуданд [6, 116]. Ҳатто баъзе муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки дар ҷаҳон ин нахустин бор буд, ки мубодилот дар асоси тилло ва нуқра қарор гирифт [9, 184]. Муҳаққиқи тоҷик бо иқтибос аз китоби Р. Гиршман, В. Минорский, Р. Саизви (Персия – безсмертное царство. Лондон. 1971. С.

60) иттилоъ медиҳад, ки «таъсиси бонкҳо (албатта, на ба маънои имрӯза – Р.Ф.) ва сурат гирифтани муомилоти молу пулӣ аз тариқи онҳо ба ҳамин давра рост меояд. Бонкҳои хусусӣ ва давлатӣ мавҷуд буд, ки онҳо ба мизоҷони худ вексел-эътиборнома медоданд» [8, 55].

Мувофиқи ислоҳоти дар соҳаи молия ва андозситонӣ ҷоринамудаи Дорои I ҳар як вилоят мебоист андози солонаро бо пул адо кунад. Ғайр аз ин, ба тариқи молиёти ҷинсӣ, яъне маҳсулоти зироатӣ, ё ки ҳунармандӣ андоз мепардохтанд. Илова бар ҳамаи ин, боҷҳои дохилӣ ва андозҳои роҳ низ вуҷуд доштанд.

Албатта, ҳудуди паҳновари давлати Ҳахоманишиҳо ва мавҷудияти андозу пардохтҳо ва лашкаркашиҳои бузург ба Миср, Юнон, Шарқ ва Ғарб талаб мекард, ки барои даромад ва сарвати давлат созмони дурусте ба вуҷуд ояд.

Муҳаққиқи иронӣ Ҷаъфар Маҳдии Ниё менависад, ки ҳазорон лавҳаи гилии пайдошуда дар «Тахти Ҷамшед»-и Ирон оид ба мавҷудияти интизоми молиявӣ, ҳисобу китоби рушдёфта дар ин шоҳаншоҳии қадима шаҳодат медиҳанд. Се ҳазори ин лавҳаҳои гилиро профессор Ҷорҷ Камрон ба шаҳри Чикаго (ИМА) бурдааст ва таҳлилу таҳқиқи онҳо нишон додааст, ки аксарияти онҳо асноди харҷӣ буда, ҳаҷми андозҳои нақдӣ ва ҷинсии андозсупорандагони мушаххас, пешпардохти кори муҳосибонро, ки бояд хазина мепардохт, дар бар мегирифтанд [9, 183].

Ҳаҷми андозҳо барои ҳар як сатрапӣ аз ҷониби шоҳаншоҳ муайян мегардид, ки албатта, сатрапро дар истисмор намудани аҳолӣ ва инчунин, ҷамъоварии сарват, ки метавонист барои марказгурезӣ ва ҷудоихоҳӣ боис гардад, маҳдуд менамуд. Дар аҳди Дорои Бузург ҳаҷми андози ҳар як сатрапӣ аниқ муқаррар гардид, то ки принсипи адолат ва қонуният дар ҷамъоварии молиёт риоя шавад. Ба қавли Геродот, маблағи умумии андози солонаи давлати Ҳахоманишиҳоро 14560 талант (як талант – қариб 30 кг нуқра) нуқраи бобулӣ ташкил намуда [9, 183-188], аз ҷумла қабилаҳои кӯчманчии сокини канораҳои баҳри Каспӣ (сатрапии XI) 200, Бохтар (сатрапии XII) 360, сакоиҳо (сатрапии XV) 250, Хоразм, Суғд ва Порт (сатрапии XVI) 300 талант молиёт медоданд [6, 98]. Тибқи маълумоти муаррихон, ҳаҷми андозҳо дар дафтари «дот» (қонун), дафтарҳои девонӣ ва молиётӣ сабт мешуд [9, 183-188] ва дар ҳар як аз сатрапӣ ва шаҳру деҳаҳо ҳар сол санаде (сурате) мунташир мегардид, то аҳолӣ аз ҳаҷми андозҳое, ки бояд бипардозанд, хабардору огоҳ бошанд ва нафаре ба онҳо зулму ситам нанамояд [10, 102].

Доро чунин низомеро муқаррар намуд, ки зимни он ҳар кас нисбати шахси мансабдори андозситон шикоят карда метавонист, маблағеро ки сатрап барои нигоҳдошти лашкар ва ҳокимияти маҳал ҳуқуқи истифода бурдан дошт, муайян намуд, боқимондааш бояд ба хазинаи давлат супорида мешуд. Бояд қайд намуд, ки хароҷоти андозҳои ҷамъоваришуда чунин сурат мегирифт, нахуст хароҷотҳои маҳаллӣ пардохт мешуданд, аз ҷумла маоши гарнизони маҳаллӣ ва қисмҳои ҳарбӣ, баъдан боқимондааш ба хазина супорида мешуд [9, 188].

Ба ақидаи Соякс, маҳдудиятҳои муқарраршуда ва таъйини мансабдорони махсус, инчунин, ҳаҷми аниқи андозҳо кафолати равнақи минтақа буд, аз он ки сатрап ҳеҷ наметавонист қоидаи муқарраргардидаро вайрон кунад, ӯ масъул буд роҳу муросилотро дар ҳолати истифода нигоҳ дорад, инчунин, тартиботи ҳуқуқӣ ва амнияти аҳолиро таъмин созад,

дигар ин ки тибқи тартиботи мазкур подшоҳ низ наметавонист аз сатрапҳо маблағу молиёти иловагию фавқулода талаб намояд [9, 187].

Бо вуҷуди он ки дар саросари кишвар қонуни ягона қабул шуда амал мекард, албатта, давлати Ҳахоманишиҳо дар қиёс бо имрӯз хусусияти истибдодӣ дошта, ҳокимияти шоҳ мутлақу номаҳдуд буд. Дар самти фаъолияти молиявию назоратӣ низ ин баръало ба назар мерасид. Масалан, дар асоси меъёрҳои одатӣ подшоҳ ҳар гоҳ ба яке аз атрофиёни худ изҳори лутфе мехост бикунад ё хизматҳои ӯро подош диҳад, ҳукумати яке аз ин сатрапиро, ки дар суратҳои молиётӣ дарҷ буд, медод. Ҳатто метавонист ӯро аз пардохти андозҳо озод намояд. Чунон ки Доро бо Зопир, ки шӯриши Бобилро фурӯ нишонд, ба ҳамин тартиб рафтор кард, яъне фармонравоии Бобилро якумра ба ӯ супурд ва ӯро аз пардохти молиёт озод кард ва тухфаҳо низ тақдим намуд.

Ҳамин тавр, дар аҳди Ҳахоманишиҳо аллакай тарҳу сохтори мақомотҳои ҳокимияти давлатии умумию соҳавие, ки функсияи идоракуниву назорати молиявиро нисбати ҷамъоварони андоз, хазинаҳои маҳаллӣ, дахлу харҷи ҳокимони маҳаллӣ, ҳарбиён ва маъбадҳо ба амал мебароварданд, ташкил ёфтанд ва дар давраҳои минбаъда ҳамчун намунаи давлатдорӣ мавриди истифода қарор дода шуданд.

Адабиёт

1. Бӯриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века) / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2007. –Т.1, Ч. 1-2. –244 с.
2. Бӯриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2013. –268 с.
3. Бурҳон М. Бурҳони қотеъ.Ҷ. I. / М. Бурҳон. – Душанбе: «Адиб», 1993. –416 с.
4. Гиршман Р. Таърихи Ирон (аз даврони бостон то пирӯзии Ислом). Чопи аввал. / Тарҷумаи Муҳаммад Ҷавдӣ / Р. Гиршман. –Теҳрон, 1385 ҳ. – 414 с.
5. Ғафуров Б.Ғ. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / Б.Ғ. Ғафуров. –Сталинобод, 1949. – 476 с.
6. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). Китоби якум: Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна / Б.Ғ. Ғафуров. –Душанбе: «Ирфон», 1998. –704 с.
7. Ғиёсуддин М. Ғиёс-ул-луғот: Иборат аз се ҷилд. Ҷ. 1. Алиф-шин / М. Ғиёсуддин. – Душанбе: «Адиб», 1987. – 480 с.
8. Назаров Ҳ. Нақши эрониён-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон/ Ҳ. Назаров. – Душанбе: «Пайванд», 2005. - 492 с.
9. Ниё Ҷ.М. 7 бор ишғоли Ирон дар 23 қарн. Ҷ. 2 / Ҷ.М. Ниё. Теҳрон, 1377 ҳ. – 345 с.
10. Рашшод М. Фалсафа аз оғози таърих (дар 7 ҷилд). Ҷ. 1 ва 2 / М. Рашшод. – Душанбе, 1990. – 480 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (X – ибтидои асри XX). Дар ду ҷилд. Ҷилди I А-О. / Зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М., 1969. – 951 с.
12. Фрай Р. Наследие Ирана / Р. Фрай. – М.: «Наука», 1971. – 468 с.
13. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право) / А.Г. Халиков. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. – 488 с.

УДК. 336.2:65.01

НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Ҷамрод *– номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64\14. Телефон: 918668971 E-mail: Boboev Jam /@ mail.ru*

Каримов Ашурбой **-** *магистранти курси 2-юми ихтисоси ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64\14. Телефон: 906995856. E-mail: karimov 6 asad@*

Ин мақола муаммои асосии низоми имрӯзаи андозбандии соҳибкории хурдро дар бар мегирад, ки дар навбати худ, ҳангоми ҳалли он ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад.

Муаллифон хулоса кардаанд, ки бо баланд бардоштани самаранокии низоми андозбандии соҳибкории хурд зарур аст, ки он бо воқеияти иқтисодии замони истиқлолияти Тоҷикистон ҷавобгӯ бошад.

Мубориза бар зидди рақобати носолим, кирдорҳои коррупсионӣ, вайронкунии қоидаи андозбандӣ ва бастани шабакаҳои интиқоли ҷараёни маблағҳо ба бахшҳои иқтисоди пинҳониву минтақаҳои офшорӣ, фаъолияти соҳибкории ғайриқонуниро аз байн мебарад.

Зиёд будани гаронии андоз, қонунгузории мураккаби он зарурати ҳисоботи бисёри андозиву муҳосибӣ, тақвият бахшидани ин соҳаро заиф мегардонад.

Ин ҳолат соҳибкоронро ба ҷустуҷӯи усулҳои ғайриқонунии саркашӣ намудан аз пардохти андозро водор месозад, ки ин боиси афзудани бахшҳои иқтисоди пинҳонӣ гардида, ниҳоят ҳаҷми пардохти андозҳои ҷамъоваридашударо коҳиш медиҳад.

Калидвожаҳо*: соҳибкории хурд, низоми андозбандӣ, даромади давлатӣ, низоми содакардашуда, соҳибкории ғайриқонунӣ, гаронии андоз, сиёсати фискалӣ, рушди соҳибкорӣ.*

СИСТЕМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Бобоев Джамрод *– кандидат юридических наук, заведующий кафедрой экономического и финансового права и антикоррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64, 14. Телефон: 918668971. E-mail. Boboev Jam /@mail.ru*

Каримов Ашурбой **-** *магистрант 2 курса по специальности экономического права, Таджикский государственый финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64 /14. Телефон: 906995856.E-mail: karimov6asad@mail.ru*

Эта статья определяет основные проблемы современной системы налогообложения малого предпринимательства, что, в свою очередь, в результате его решения оказывает положительное влияние на развитие экономики.

Повышая эффективность налогообложения малого предпринимательства, необходимо, чтобы оно соответствовало экономической реальности независимости Таджикистана. В борьбе с несовместной конкуренцией, коррупцией и нарушением правил налогообложения и закрытием денежных переводов в уязвимые сегменты экономики и на офшорные зоны исключается незаконная деятельность предпринимательства.

Увеличение налогового бремени, сложное законодательство, многократная налоговая и бухгалтерская отчетность приводят ослабление этого сектора.

В этом случае предпринимательство стремится найти незаконные методы отказа от уплаты налога, что ведет к все более убыточным секторам теневой экономики и, в конечном итоге, к уменьшению суммы налоговых вычетов.

***Ключевые слова**: малое предпринимательство, система налогообложения, государственный доход, упрощенная система, нелегальное предпринимательство , налоговая нагрузка, фискальная политика, развитие бизнеса.*

TAX SYSTEM OF SMALL ENTREPRENUALSHIPIN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***Boboev Jamrod -** k.of l. Head of departmen the Right to Economics State Finance and Economics University of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64 14. Phone: 918740668. E-mail:Boboev Jam /@ mail.ru*

***Karimov Ashurboy -** Master of Science 2 specialization of "Economic Law" State Financial and Economic University of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64 14Phone: 906995856.E-mail: karimov6asad@mail.ru*

This article identifies the main problems of the modern system of taxation of smallentreprenual, which, in turn, as a result of its solution, has a positive impact on the development of the economy.

By increasing the efficiency of taxation of small entreprenual ship, it must be matched to the economic reality of Tajikistan's independence. In the fight against non-competitive competition, corruption and violation of the rule of taxation and the closure of remittances in vulnerable segments of the economy and in offshore zones, illegal business activities are excluded.

The increase in tax burden, complex legislation, a lot of tax and financial statements, lead to the weakening of this sector.

In this case, the takeover seeks to find illegal methods of tax evasion, which leads to increasingly unprofitable sectors of the shadow economy and, ultimately, to a reduction in the amount of tax deductions.

***Keywords**: **entreprenualship**ofsmall, tax system, government revenue, simplified system, the illegal business, tax burden, fiscal policy, business development.*

Низоми андози соҳибкории хурд бо дарназардошти ҳамаи унсурҳои андозбандӣ ва барои пешбурди сиёсати андозӣ нигаронида шуда, ҳамаи ҷабҳаҳои ҳуқуқиву иқтисодиро дар бар мегирад. Соҳибкории хурд унсури муҳими иқтисоди бозаргонӣ мебошад. Соҳибкории хурд ва миёна дар Аврупо тақрибан 67 фоизи аҳолии қобили меҳнатро бо ҷойи кор таъмин мекунад [12]. Ин бахши иқтисодиёт бо қобилияти зуд мутобиқшавӣ ба тағйироти беруна тавсиф меёбад ва ҳамчун сарчашмаи рушди инноватсионӣ барои иқтисодиёт хизмат мекунад. Соҳибкории хурд ба таври ҷиддӣ ба дигаргунии шароити бозорӣ ва қонунгузории андоз мутобиқат пайдо менамояд, фазои мусоиди рақобатро фароҳам меорад, ҳамчунин манбаи ташаккулёбии синфи миёна суботи сиёсӣ ва иҷтимоиро дар ҷомеа таъмин менамояд ва ба фаъолияти соҳибкории минтақаҳо таъсир мегузорад. Мувофиқи иттилои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳиссаи бахши хусусӣ дар ММД дар соли 2016 тақрибан 70% буд. Бахши хусусӣ 67 фоизи аҳолиро бо ҷойи кор таъмин намуда, 78 фоизи даромади андозро ба буҷаи миллӣ ташкил медиҳад [10]. Рушди бахши мазкур яке аз мақсадҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ буда, қонуну қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор аз ҷониби давлат барои дастгирии фаъолияти соҳибкории хурд ҳамасола қабул мешаванд. Бинобар ин, имрӯз ҳиссаи соҳибкорӣ дар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ басо назаррас мебошад.

Таъсис додани муҳити мусоид барои соҳибкорӣ, хусусан дар соҳаи истеҳсолот, ҳадафи муҳим ва ҷузъи муҳими сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Бо вуҷуди ин, соҳибкорӣ дар кишвар бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешавад, ки бо мавҷудияти онҳо ба натиҷаҳои дилхоҳ расидани соҳибкорӣ имкон намедиҳад. Бинобар ин, аз тарафи Маркази тадқиқоти

стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқоти илмӣ барои рушди соҳибкорӣ гузаронида шуд ва он чанд муаммои фаъолияти соҳибкориро маълум намуд [11]. Яке аз масъалаҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ ин гаронии андоз, инчунин, баланд будани фоизи қарзҳо ва рақобати носолим, боз дар сатҳи паст қарор доштани маърифати ҳуқуқӣ мебошад. Мақсад ва ҳадафҳои тадқиқот ин таҳлил ва таҳияи самтҳои асосии ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Ҷиҳати манфиатбахши амалӣ ва аҳамияти илмии ин тадқиқот он аст, ки хулосаҳои алоҳидаи он метавонанд барои коркарди барномаи давлатии рушди соҳибкорӣ, ҳам дар заминаи соҳавӣ, ҳам минтақавӣ, ташаккули ҳамкории муштараки давлатӣ ва хусусӣ дар соҳаи лоиҳаҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, паст кардани сатҳи камбизоатиро таъсири қобили таваҷҷуҳ расонад.

Аз соли 2015 то ба имрӯз дар кишвар 820 корхонаи истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногуни саноат бо 20 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ ташкил карда шуд, ки аз онҳо 80 корхонаи муштарак бо фонди оинномавии беш аз 800 миллион сомонӣ ба фаъолият оғоз намудаанд [6]. Ин нишондиҳандаҳо водор месозанд, то барои намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он шароити мусоидтаре фароҳам оварда шавад.

Умуман, татбиқи босамари ислоҳоти иқтисодӣ дар даҳ соли охир имкон дод, ки рушди устувори иқтисодиёти кишвар ҳамасола ба андозаи то 7 фоиз таъмин гардида, беш аз 650 ҳазор ҷойҳои кори доимӣ таъсис дода шаванд ва даромади пулии аҳолӣ чор баробар афзоиш ёбад. Дар натиҷа сатҳи камбизоатӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаи 20 соли пеш аз 83 фоиз ба 30 фоиз поён бурда шуд [8]. Бухронҳои иқтисодӣ дар навбати худ таъсир ба ҷой хоҳанд гузошт. Яке аз имкониятҳои асосӣ барои баровардани иқтисоди кишвар аз бухрон ин ҳавасмандсозии соҳибкории хурд мебошад. Давлат соҳиби фишангҳои муайян буда, сиёсати андозӣ низ аз ҷумлаи онҳо ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, масъалаи беҳсозии низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи соҳибкории хурд дар шароити ҳозира басо муҳим аст. Низоми андоз, ба андешаи мо, дар шаклҳои ҷории худ ба мақсадҳои амалидошти функсияи молиявӣ ва содагардонии маъмурияти андозӣ аз ҷониби мақомоти андоз, на ба ҳадафҳои коҳиш додани гаронии андоз, сабукии андоз ва ҳисобдории муҳосибӣ барои соҳибкории хурд равона шудааст.

Низоми андозбандии ҷорӣ хусусиятҳои хароҷоти соҳибкории хурдро ба инобат намегирад. Сарчашмаи асосии захираҳо барои сармоягузорӣ дар рушди соҳибкории хурд, ба таври анъанавӣ, маблағҳои худӣ мебошанд. Ҳамзамон, дар шароити бухронӣ соҳибкорон танҳо ба худашон такя мекунанд ва аз гирифтани маблағҳои қарзӣ даст мекашанд. Илова бар ин, таъсиси меъёри андоз бе таҳлили кофӣ ва баҳисобгирии таъсири иқтисодии онҳо дар истеҳсолот муқаррар шудааст. Дар низоми андозбандии имрӯз оид ба ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар бораи ташкили шароитҳое, ки андозсупорандагон бо монеа рӯ ба рӯ шаванду аз он варта бе эҳсоси мушкилӣ баромада тавонанд ва пардохти андозҳоро сари вақт ба субут расонанд, чораҳои аниқ дида намешавад. Сиёсати андоз танҳо дар ҳалли вазифаи ғанигардонии буҷет буда, камтар дар андешаи таъмини рушди иқтисодӣ аст, ки ин ба назари мо, боиси сустшавии пояи низоми андозӣ мегардад [8, 87]. Дар чунин шароити пешбурди фаъолияти

соҳибкорӣ, соҳибкорон ба иқдому дастгириҳои давлат ниёз доранд. Дар зери роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон сиёсати мушаххаси давлатӣ ба нақша гирифта шуда, вазифа ва ҳадафи он таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки он, ҳамчунин, ҳалли буҳрони комуникатсионӣ ва табдил додани он ба транзити байналмилалӣ, таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар ва бо ин васила ба сифати баланди озуқаворӣ гузаштани кишвар мебошад. Амалӣ шудани ин ҳадафҳои стратегӣ, албатта, фазои мусоиди соҳибкориро ба вуҷуд меоварад. Дар соли 2018 соҳибкорон нисбат ба соли 2017 зиёд шудаанд.

Диаграммаи 1.

Манбаъ: http://www.investcom.tj (санаи муроҷиат 6.10.2018).

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки аз ҳад зиёд гардидани андоз имконияти ҷамъоварии маблағи рушди омилҳои истеҳсолиро кам намуда, боиси қатъ гардидани фаъолияти соҳибкорӣ мегардад, ки он, дар натиҷа, сабабгори фаъолияти соҳибкории пинҳонӣ ва ғайриқонунӣ мегардад. Мақсад аз танзими низоми андоз ин фароҳам овардани шароити сармоягузорӣ, боло бурдани натоиҷи молиявӣ ва, алалхусус, кумак намудан ба афзоиши фонди умумимиллии воситаҳои пулӣ мебошад [2, 70]. Соҳибкории хурд бояд имтиёзҳои махсуси андозиро гирад, зеро фаъолияти истеҳсоливу хизматрасонӣ хароҷоти зиёд дошта, истифодаи техникаву таҷҳизот ва кормандони баландихтисосро талаб мекунад. Масъалаи дигари андозбандии соҳибкории хурд дар Тоҷикистон ин тағйироти мунтазами қонунгузории андоз мебошад, ки на танҳо ба пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, зиёда аз он, ба кори мақомоти андоз таъсир мерасонад. Низоми андоз бояд ба базиси иқтисодӣ мувофиқ бошад [5, 54], зеро ки бе таҳлили ҷабҳаҳои иқтисодӣ андозбандӣ ба оқибати ногувор меорад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи дастгирии давлатии соҳибкорӣ” ҳуқуқу уҳдадориҳои соҳибкорӣ қайд гардидааст. Аммо, мутаассифона, теъдоди зиёди соҳибкорон оид ба ҳуқуқҳояшон тасаввуроти комил надоранд. Ин аз маърифати пасти ҳуқуқии қисмате аз

соҳибкорон шаҳодат медиҳад. Ин аст, ки онҳо ҳангоми коркарди номувофиқи ҳуҷҷатҳо ё пешниҳоди ариза ва пардохтани андозҳо зуд - зуд ба мушкилӣ дучор мешаванд.

Масъалаи дигар дар андозбандии соҳибкории хурд мураккабии низоми андоз мебошад. Дар айни замон соҳибкорон бояд дониши баланд оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ дошта бошанд, то андози худро битавонанд мустақилона пардохт намоянд, ё коргарони баландихтисос ва мутахассисони андозро ба кори андозбандиву муҳосибот ҷалб намоянд. Шумораи зиёди андозҳо ва пардохтҳо ба он оварда мерасонад, ки ҳатто, муҳосибони касбӣ хатоҳо содир мекунанд, дар натиҷаи он, андозсупорандагон барои пардохти саривақтии андозҳо қадами устувор намегузоранд [9, 89]. Бинобар ин, унсурҳои ҳатмии андозҳо на ҳама вақт бо якмаъногӣ дар қонунгузорӣ инъикос меёбанд, пас аз тағйир додани дастурҳои гуногун тавзеҳ меёбанд ва раванди фаъолияти соҳибкориро мушкил мегардонанд. Бо ҳолати андозбандии соҳибкории хурд ва сатҳи пасти саводи молиявии соҳибкорон ва надоштани иттилоот дар бораи барномаҳои дастгирии давлатӣ, вазъиятро боз ҳам мураккаб мегардонад [4, 34]. Намуди нисбатан маъмули чунин дастгирӣ ин дастгирии молиявии мақсаднок аз буҷети давлатӣ мебошад, ки ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои муайяни фаъолияти афзалиятнок равона карда шудааст ва барои беҳбуди як қатор соҳибкорони хурд аз намуди баъзе андозҳо озод карда мешаванд.

Бо вуҷуди ин, аксарияти соҳибкорон дар бораи мавҷудияти як қатор шаклҳои дастгирии давлатӣ, аз ҷумла имтиёзҳои дорои хусусияти андозӣ огоҳӣ надоранд ва барои беҳбудии дастгирии иттилоотӣ ташаббусҳои Ҳукуматро талаб мекунанд. Аммо бояд тасдиқ кард, ки тавсифи тағйироте, ки дар қонунгузории андоз шудааст, ҳамчунин, паҳнкунии васеи чунин чорабиниҳо тавассути ВАО метавонанд мушкилотро қисман ҳал кунанд. Ҳамин тариқ, масъалаи самти молиявӣ - буҷавии сиёсати андоз бо “Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар соли 2012-2020” бо ҳам мутобиқ нестанд. Самтҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна, пеш аз ҳама, таъсиси фазои мусоиди соҳибкорӣ ва инфрасохтори таҳиягардида, бартараф намудани монеаҳои мавҷудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва маъмурӣ, инчунин, дастрасии зиёд ба захираҳои сармоягузорӣ мебошанд [6]. Соҳибкорони хусусӣ ба кумаки молиявӣ, иттилоотӣ, ташкиливу методологӣ ниёз доранд. Мунтазам кор кардан дар ин соҳа ба баланд бардоштани самаранокӣ, ҷалби пешбурди фаъолияти соҳибкорони хурд дар Тоҷикистон ва мавқеи хуб пайдо кардани онҳо дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Гузашта аз ин, дар Тоҷикистон чор навъи низоми махсуси андозбандӣ - низоми андозбандии умумӣ, содакардашуда, ягона ва низоми андозбандии субъектонӣ (бизнес бозӣ) вуҷуд доранд [3, 274]. Аз як навъ ба навъи дигар бо кадои роҳ гузаштанро соҳибкорон на он қадар хуб мефаҳманд. Бо баланд бардоштани самаранокии низоми андозбандии соҳибкории хурд зарур аст, ки он бо воқеияти иқтисодии замони истиқлолияти Тоҷикистон ҷавобгӯ бошад. Дар навбати худ, мубориза бар зидди рақобати носолим, кирдорҳои коррупсионӣ, вайронкунии қоидаи андозбандӣ ва бастани шабакаҳои интиқоли ҷараёни маблағҳо ба бахшҳои иқтисоди пинҳониву минтақаҳои офшорӣ, фаъолияти соҳибкории ғайриқонуниро аз байн мебарад. Бо вуҷуди ин ҳама

теъдоди қатъшавии фаъолияти соҳибкорӣ ва баробари он зиёд шудани соҳибкорӣ дар назар аст.

Диаграммаи 2.

Манбаъ.http://www.investcom.tj (санаи мурочиат 16.10.2018)

Сиёсати андозӣ набояд ба таъсири мусбати барномаи дастгирии давлатии соҳибкорони хурд маҳдудият ворид намояд. Зиёд будани гаронии андоз, қонунгузории мураккаби он зарурати ҳисоботи бисёри андозиву муҳосибӣ, тақвият бахшидани ин соҳаро заиф гардонида, соҳибкоронро ба ҷустуҷӯи усулҳои ғайриқонунии саркашӣ аз пардохти андозро водор месозад, ки ин боиси афзудани бахшҳои иқтисоди пинҳонӣ гардида, ниҳоят ҳаҷми пардохти андозҳои ҷамъоваришударо коҳиш медиҳад. Ҳамаи қонунгузориҳои дар ин соҳа буда бояд дар амал татбиқ карда шаванд, на ин ки дар ҳолати шахшуда қарор гиранд.

Дар охир мо таъкид мекунем, ки зарурати ислоҳот дар соҳаи андозбандии бахши хурд ба таври аниқ маълум аст. Низоми андозбандии фаҳмо, боэътимод ва ҳуқуқиву иқтисодӣ буда, дар баланд бардоштани ҷамъоварии андоз ва содагардонии маъмурияти он, ҳамчунин, баланд бардоштани ҳавасмандии рушди соҳибкории хурд, ки бе он дар шароити иқтисодиёти бозорӣ рақобат кардан мушкил аст, нақши калидиро дорад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: "Шарқи озод", 2017.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 24.12.2017.

3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо соҳибкорону сармоягузорони ватанӣ 14.10.2018.

4.Гулмирзоев Д. Назарияи андоз ва андозбандӣ: (дастури таълимӣ). / Д. Гулмирзоев. -Душанбе:“Сурушан”, 2000/ 297 с.

5.Круглова Н.Ю. Хозяйственное право. Учебное пособие. 2-е изд. / К 84 испр. и доп Н.Ю Круглова. - М.: Издательство РДЛ, 2001. – 912 с.

6. Доброва М.А. Мини-курсы в Москве. Литература: Проблемы налогообложения малого бизнеса. // М.А.Доброва, И.А Елина. М., 2016, №24. - 170 с.

7.«Омори солонаи 2018» 13.10.2018. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. / Д.Ш Сангинов, П. З Мирзоев. - Душанбе: “Андалеб-Р”, 2015. - 600 с.
9. Шомуродов Ф. Низомҳои андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. / Ф Шомуродов. Нашри аввал. - Душанбе: “Андалеб-Р”, 2015. - 280 с.
10. Кумитаи идораи амвол ва сармоягузорӣ. [манбаи электронӣ] URL:.http://www.investcom.tj (санаи истифодабарӣ:16.10.2018)
11. http://www.mts.tj (санаи истифодабарӣ:18.10.2018)
12. http://www,poldpred.com (санаи истифодабарӣ:21.10.2019)

УДК: 352.1 (575.3)

РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАҲОИ АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚИ ШАҲРВАНДОН БА ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ

Қодиров Зоҳир Қодирович *– н.и.ф., дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14, ҳуҷ. 206. Тел.: 935629854, E-mail: zohir-85@mail.ru*

Нурализода Тилло Назрулло, Нуралиев Лутфулло Назруллоевич- *магистрантони курси якуми ихтисоси ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14*

Дар мақола масъалаҳо оид ба амалишавии ҳуқуқи шаҳрвандон ба худидоракунии маҳаллӣ баррасӣ карда шудааст. Дар рафти омӯзиши мавзӯи мазкур муайян гардид, ки муқарраротӣ санадҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳо оид ба худидоракунии маҳаллӣ ба таври мушаххас ҳуқуқи шаҳрвандонро ба худидоракунии маҳаллӣ кафолат надодаанд. Ҷой надоштани заминаҳои мукаммали ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ наметавонад ба таври самаранок амалишавии ҳуқуқи шаҳрвандонро ба худидоракунии маҳаллӣ таъмин намояд. Бинобар сабаби дар сатҳи паст қарор доштани шуури худидоракунии шаҳрвандон, иштироки шаҳрвандон низ дар мақомоти худидоракунии маҳаллӣ хеле суст мебошад.

Калидвожаҳо: *мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна, манбаъҳои иқтисодӣ-молиявӣ, масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта, ваколатҳои вогузоркардашуда.*

К ВОПРОСУ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВ ГРАЖДАН НА МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

Кадиров Зохир Кадирович *– к.ф.н., доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, каб. 206, тел.: 935629854, E-mail: zohir-85@mail.ru*

Нурализода Тилло Назрулло, Нуралиев Лутфулло Назруллоевич - *магистранты 1-го курса специальности “экономическое право”, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.*

В статье рассматриваются вопросы о реализации прав граждан на местное самоуправление. В ходе изучения данной темы было определено, что положение законодательных актов, регулирующих правовые отношения местного самоуправления, конкретно не гарантировали права граждан на местное самоуправление. Наличие устойчивых правовых, экономических и финансовых предпосылок могут эффективно обеспечить осуществление прав граждан на местное самоуправление. В нынешнее условие

самоуправленческое сознание граждан находится на низком уровне, связи с этим, участие граждан в органов местного самоуправление, также оценивается пассивным.

Ключевые слова: *органы самоуправления поселков и сел, государственные органы исполнительной власти, местное сообщество, гражданское общество, деятельности малого и среднего предпринимательства, экономические и финансовые источники, вопросы местного значения делегированных полномочий.*

TO THE ISSUE OF THE EXERCISE OF CITIZENS' RIGHTS TO LOCAL SELF-GOVERNMENT

Qodirov Zohir Qodirovich **-** *Candidate of philosophic science, associate professor of Department of Economic, Financial and Anticorruption Right of Financial-Economic State University of Tajikistan. 734067, Dushanbe, street. Nakhimov 64/14, room 206, phone: 935629854, E-mail: zohir-85@mail.ru*

Nuralizoda Tillo Nazrullo, Nuraliev Lutfullo Nazrulloevich **-** *1st year undergraduates in economic law from the Tajik State Financial and Economic University. 734067, Dushanbe, ul. Nakhimov 64/14*

In article questions of realization of the rights of citizens on local self-government is considered. During studying of this subject it was defined that provisions of the acts governing legal relations local self-government specifically did not guarantee the rights of citizens to local government. Existence steady legal, economic and financial prerequisites can effectively provide implementation of the rights of citizens to local government. In the current conditions self-administrative consciousness of citizens is at a low level, communications with it participation of citizens local self-government is also estimated at institute passive.

Keywords: *Bodies self-government of settlements and villages, public authorities of executive power, local community, civil society, activity of small and average business, economic and financial sources, questions local value delegated power.*

Инкишофи худидоракунии маҳаллиро дар даврони собиқ ҶШС Тоҷикистон метавон давраи демократияи мутамарказ номид, ки он баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр дар Бухорои Шарқӣ аз соли 1924 оғоз меёбад. Яке аз принсипҳои асосии ин давраро тобеияти пурраи зинаи поёнии идоракунӣ ба зинаи болоӣ ташкил медод. Аз 5 феврали соли 1925 ҳамаи институтҳои куҳнаи давлатии Бухорои Шарқӣ барҳам дода шуданд. Бо сабаби мавҷуд набудани коргарони баландихтисоси Шӯравӣ дар сатҳи маҳал функсияи Советҳоро муваққатан оқсақол ва амлокдор иҷро мекард. Моҳи апрели соли 1925 ҳамаи институтҳои анъанавии худидоракунии маҳаллӣ ба Советҳои маҳаллӣ иваз шуданд. Советҳо ба низоми ягонаи мақомоти давлатии ҳокимияти Шӯравӣ дохил шуда, ҳамчун намоянда ва иҷрокунандаи иродаи ҳокимияти марказӣ дар маҳал ба шумор мерафт [12, 69].

Танҳо Конститутсияи соли 1936 ИҶШС ин нақшаро қисман тағйир дод. Съезди советҳо барҳам дода шуд. Аз соли 1937 РСС Тоҷикистон, дар баробари дигар республикаҳои иттифоқӣ советҳои маҳаллиро бо роҳи интихоботи бевосита ташаккул медод. Аммо на советҳои олӣ ва на советҳои маҳаллӣ мустақилияти идоракуниро дар мамлакат соҳиб набуданд. Мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатии ИҶШС-ро низоми ягонаи ҳизби давлатӣ ташкил медод. Бе мувофиқаи Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ, советҳо ҳеҷ ягон қарорро новобаста аз муҳиммияти он қабул карда наметавонистанд [5, 87-88].

Истилоҳи худидоракунии маҳаллӣ бо Советҳои маҳаллӣ як хел нисбат дода мешуд, аммо он ҳаргиз маънои худидоракуниеро, ки дар давлатҳои Аврупо амал мекард, надошт. Советҳои маҳаллӣ дар якҷоягӣ бо ҳамаи дигар Советҳо асосҳои сиёсии давлати сотсиалистӣ ва мақоми

ҳокимияти халқиро ташкил медод [3]. Корҳоеро, ки онҳо иҷро мекарданд, қисман кори давлатӣ буда, онро худи меҳнаткашон, ки аз ҷониби аъзоёни ҷомеа интихоб шуда буданд, иҷро мекарданд. Моҳияти асосии худидоракунии маҳаллӣ танҳо бо аз тарафи аҳолии маҳал интихоб шудани аъзоёни Советҳои маҳаллӣ маҳдуд мегардид [5, 33]. Вобаста ба ин, Советҳои маҳаллиро ҳамчун мақоми худидоракунии маҳаллӣ тавсиф менамуданд, ки аз асли воқеият тамоман дур буд.

Ҳамин тариқ, Шӯрои Олии ИҶШС ва советҳои олии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, аз ҷумла советҳои олӣ ва маҳаллии Тоҷикистон дар кишвар воқеан мустақилияти худидоракуниро надоштанд.

Раванди ба вуҷуд омадан ва дар амал тадбиқ гардидани принсипҳои асосии демократия дар ИҶШС солҳои 80-ум аз мақомоти асосии ҳокимият- Советҳои олӣ ва маҳаллӣ ворид намудани тағйиротро дар фаъолияти ташкилиашон талаб намуд.

Бояд зикр намуд, ки дар ин давра советҳои маҳаллӣ вобаста ба иҷрои функсияашон ҳам ба сифати мақоми давлатӣ ва ҳам ба сифати мақомоти худидоракунии халқӣ баромад менамуданд.

Яке аз камбудии ҷиддие, ки дар системаи сиёсии он давра ҷой дошт, ин аз ҳад зиёд давлатӣ кунонидани ҳаёти ҷамъиятӣ ба шумор мерафт. Вобаста ба ин, ба таври фаврӣ дар миқёсӣ умумиҷумҳуриявӣ аз 9 апрели соли 1990 Қонун «Дар бораи принсипҳои умумии ташкили худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар ИҶШС» [7] қабул карда шуд. Аввалин маротиба дар қонунгузорӣ мафҳуми моликияти коммуналӣ истифода гардида, дар баробари заминаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, инчунин, барои таъмини фаъолияти он заминаҳои моддӣ ва техникӣ низ фароҳам оварда шуд.

Ташаккули институти худидоракунии маҳаллӣ бо қабул гардидани «Эъломияи соҳибихтиёрии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9 сентябри 1991, ки аз ҷиҳати ҳуқуқӣ Тоҷикистонро ҳамчун давлати мустақил эълон намуд, оғоз мегардад. Бо сабаби оғоз гардидани ҷанги шаҳрвандии солҳои 1991 ва 1997 дар Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ, ки дар солҳои охири мавҷудияти ИҶШС гузошта шуда буданд, аз байн рафтанд.

Мазмуни консепсияи худидоракунии маҳаллӣ дар сатҳи қонунгузории кишвар мантиқан баъд аз қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 қисман дар моддаи 78 бо як ҷумла: «Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҷамоат аст…»[1] ифодаи худро ёфт.

Баъд аз қабули констиутсия дар муҳлати кӯтоҳ аз 01.12.1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» [2] қабул карда шуд, ки он ҳамчун қонуни асосӣ аввалин бор ба таври равшантар тартиби ташкил ва фаъолияти онро танзим намуд ва аз 05.08.2009 сол бошад, таҳти рақами №549 бо таҳрири нав аз нав қабул карда шуд.

Дар шароити муосири рушди кишвар институти худидоракунии маҳаллӣ ба сифати унсури асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва принсипи муҳими низоми демократӣ баромад менамояд. Дар заминаи барнома ва стратегияҳои рушди маҳал, яке аз ҷойҳои асосиро ташаккул додани унсурҳои худидораи маҳаллӣ ташкил медиҳад. Зеро мақомоти худидоракунии маҳаллӣ тавозуни муайяни ҳокимияти марказиро бо сатҳи

маҳал нигоҳ дошта, ҳамчун маќоми наздиктар ба сокинони маҳал масъалаҳои аҳамияти маҳаллидоштаро баррасӣ менамояд. Рушди минбаъдаи иқтисодӣ-иҷтимоии давлат аз баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии давлат, хусусан аз худидораи маҳаллӣ низ вобастагии зич дорад. Таҷрибаи гузаронидани ислоҳот дар низоми худидоракунии маҳаллӣ ва воқеан татбиқ намудани принсипҳои асосии ҳокимияти халқиро аз кишвари ба мо ҳамсоя Ҷумҳурии Қирғизистон бояд мавриди омӯзиш қарор дод.

Эъмори давлати воқеан демократӣ бидуни принсипи тақсимоти ҳокимияти давлатӣ ва ғайримутамарказ гардонидани он ғайриимкон аст. Бо назардошти неруи иқтисодӣ-молиявӣ, манфиатҳои аҳолии маҳал, анъана, шароити таърихӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ ғайримутамарказ гардонидани ҳокимияти давлатӣ ба рушди худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ-конститутсионӣ роҳ мекушояд.

Худидоракунии маҳаллӣ на фақат яке аз усулҳои асосии ташкил ва фаъолияти низоми демократии ҳокимияти халқ, балки он дар як вақт бояд ҳуқуқи шаҳрвандонро ҷиҳати бо ташаббуси худ мустақилона идора ва ҳал намудани масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта низ таъмин намояд.

Бояд қайд намуд, ки муқаррароти моддаи 78-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ҳуқуқи шаҳрвандонро ба худидоракунӣ кафолат надодааст. Вобаста ба мазмунашон меъёрҳо бештар ҳуқуқ ва қобилияти амалкунии худи мақомоти худидоракунии маҳаллиро ҷиҳати дар ҳудуди ҷамоати шаҳрак ва деҳот ба амал баровардани ваколатҳои вогузоркардашудаи ҳокимияти давлатиро ифода мекунанд.

Ба таври пурра ба амал бароварда шудани ҳуқуқ ба худидоракунии маҳаллӣ танҳо дар сурати ҷой доштани заминаҳои мукаммали иқтисодӣ ва молиявӣ имконпазир мегардад. Чунки имкониятҳои иқтисодӣ ва молиявии рушди худидоракунии маҳаллӣ ба беҳтар шудани шароитҳои ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангии сокинони ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот мусоидат мекунад. Рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар сатҳи маҳал, ба устувор шудани қисмати даромади буҷети маҳаллӣ замина мегузорад ва ба сифати ҳимоякунандаи манфиатҳои иқтисодии аҳолии ҷамоати шаҳрак ва деҳот баромад мекунад.

Неруи иқтисодии ба амал баровардани худидоракунии маҳаллиро моликияти моддӣ ва молиявии он ташкил медиҳад. Масъалаҳо оид ба ташкил намудани асосҳои молиявии худидоракунии маҳаллӣ бештар аз манбаъҳои маблағгузорӣ шудани он вобаста мебошад. Моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 05.08.2009 сол, таҳти №549 сарчашмаҳои молиявии Ҷамоати шаҳрак ва деҳотро муқаррар намудааст. Гарчанде ки муқаррароти моддаи мазкур озодона ихтиёрдорӣ намудани воситаҳои молиявии аз тарафи давлат маблағгузоришавандаро ба мақомоти худидоракунии маҳаллӣ кафолат додааст, аммо муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ, ки дар сатҳи худидоракунии шаҳрак ва деҳот ба вуҷуд меоянд вобаста ба мазмунашон қариб пурра манфиатҳои умумидавлатиро ифода менамоянд ва амалан аз ҳимояи манфиатҳои аҳамияти маҳаллидошта дур мераванд. Бештари ин манбаъҳои молиявӣ устувор набуда, характери доимӣ надоранд [9].

Масъалаи асосӣ дар он ҷой дорад, ки ҷамоати шаҳрак ва деҳот мустақилона ва бо салоҳдиди худ ташкил, тақсим ва истифодабарии воситаҳои молиявии худро бо сабаби надоштани буҷети худӣ надорад.

Институти худидоракунии маҳаллӣ тадриҷан мазмуни худро бо сабаби пайваста дар шакли кумаки молиявӣ ва мусоидати молиявӣ маблағгузорӣ шудани фаъолияти ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот гум намудааст. Онҳо дар фаъолияташон бештар тобеи ҳокимияти давлатӣ буда, фаъолияташон характери фармоишӣ ва иҷроиши супоришу нақшаҳои аз боло додашавандаро касб намудааст. Лоиҳаи буҷет аз рӯи манбаъҳои даромад ва самтҳои хароҷот мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар шакли сметаи хароҷот пешниҳод карда мешавад.

Дар шароити нави рушди муносибатҳои иқтисодӣ худидоракунии маҳаллӣ бештар ба худ хусусияти «худидоракунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ» - ро касб менамояд ва Ҳукумати кишварро зарур мебошад, ки барои амалишавии самараноки он шароитҳои мусоиди ҳуқуқӣ, моддӣ ва молиявиро фароҳам созад.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми навбатиашон ба Маҷлиси Олии кишвар пешниҳод намуданд, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шавад [13].

Муҳтавои асосии пешниҳоди сарвари давлат низ аз он иборат мебошад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии сатҳи деҳот таваҷҷуҳ ва неруи бештар равона созанд. Чунки амалишавии бештари ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии шаҳрвандон дар сатҳи маҳал бевосита ба корҳои ташкилии мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот низ зич алоқаманд мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки иштироки фаъоли аҳолии маҳал дар ташкили фаъолияти худидоракунии маҳаллӣ дар самаранок амалишавии сиёсати ҳокимияти давлатӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, пурра ва самаранок амалишавии ҳуқуқи шаҳрвандон ба худидоракунии маҳаллӣ ҷой доштани заминаҳои мукаммали ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва молиявиро тақозо менамояд. Ба вуҷуд овардани заминаҳои мусоиди рушди худидоракунии маҳаллӣ дар шароити имрӯз бидуни таҷдиди назар намудани қонунгузории танзимкунандаи соҳа, аниқ муайян намудани моликияти худидоракунии маҳаллӣ, коркард намудани механизмҳои ташкил намудани сарчашмаҳои иловагии буҷети ҷамоат, бе озмоиши пешакӣ ва бе роҳбариву дастгирии методологии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал баровардан ногузир мебошад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи 2009, таҳти № 549 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №7-8, мод.503.

3. Материалы XXVI съезда КПСС. - М, 1971. - 77с.

4. Аминджанов Б.С. Местное самоуправление в Республике Таджикистан / Б.С. Аминджанов. – Худжанд: «Андеша», 2010. – 234 с.

5. Василиев В.И. Демократический централизм в системе Советов / В.И. Василиев. - М.: «Юрид.лит.», 1973. – 232 с.
6. Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1994 г., №23-24, ст.450.
7. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1990г., №16, с.267.
8. Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане / А. Имомов. – Душанбе, 2003. – 188с.
9. Кодиров З.К. Формирование местного самоуправления как социального института в Республике Таджикистан / З.К. Кодиров. – Душанбе: «Дониш», 2017, - 169с.
10. Мухамеданов А. Совет народных депутатов – главное звено социалистического самоуправления // Советы – Органы самоуправления на современном этапе (сборник научных трудов) / А.Мухамеданов. – М., 1987. - С. 30-42.
11. Турсунов Н.О. Сложение и пути развития городского и сельского населения Северного Таджикистана 19 начала 20 вв. / Н.О. Турсунов. – Душанбе: «Ирфон», 1976. – 544с.
12. Фаньян Д. К истории советского строительства в Таджикистане (1920-1929гг.). Сборник документов / Д.Фаньян. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1941.
13. Дар Паёми Пешвои миллат солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шуд. *[электронный ресурс]. URL:* http://mihdasht.tj/dar-payomi-peshvoi-millat-solhoi-2019-2021-solhoi-rushdi-dehot-sajyohy-va-hunarhoi-mardumy-elon-karda-shudand *(санаи истифодабарӣ: 16.01.2019)*

УДК. 330.8

МОҲИЯТИ РИҲЛА Ё САФАР БАРОИ ФАРОГИРИИ ДОНИШ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН

Аминзода Абдуҷаббор - *муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: 933-75-65-00.*

Дар мақола дар бораи яке аз маъмултарин роҳҳои фарогирии дониш дар асрҳои миёна - тарки ватану ҳиҷрат ихтиёр кардани толибилмон маълумот дода мешавад. Дар қаламрави васеи хилофати исломӣ амнияти саросарӣ ҷорӣ гашта, ойин ва забони ягонаи илмӣ имкон дод, ки аз Осиёи Миёна то Испания ва аз Дашти Қипчоқ то Уқёнуси Ҳинд наҳзати саросарии саводомӯзӣ роҳандозӣ шавад. Вуҷуди бунёдҳои хайрия чунин ниҳодҳоро аз нигоҳи молиявӣ таъмин менамуд. Муҳимтарин шаҳрҳое ки донишомӯзонро аз саросари ҷаҳон фаро мехонданд, Бағдод, Мадина, Қоҳира, Димишқ, Нишопур, Бухоро, Марв, Балх, Ҳирот, Рай маҳсуб мегаштанд. Сомониён аз ҷумлаи сулолаҳое мебошанд, ки дар ин замина нақши муассир гузоштаанд. Тамоми донишмандони асрҳои IX-XII донишу таҷрибаи худро дур аз ёру диёр фаро гирифтаанд. Риҳла имкон дод, ки илму дониш дар маҳдудаи як кишвар ё минтақа қарор нагирифта, дар саросари олам интишор шавад. Дар баробари аҳамияти илмӣ доштан, сафарҳои илмӣ робитаи кишварҳоро ба ҳам наздик сохта, дар миёни аҳолӣ эҳсоси огоҳӣ аз ҳамдигарро тақвият бахшиданд.

Калидвожаҳо: *риҳла, сафари илмӣ, хилофат, шаҳр, мадраса, китоб, толибилм, мударрис, донишманд, Сомониён.*

ЗНАЧЕНИЕ РИХЛИ ИЛИ НАУЧНОЙ ПОЕЗДКИ С ЦЕЛЬЮ ПРИОБРЕТЕНИЯ ЗНАНИЙ

Аминзода Абдуджаббор *– старший преподователь кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. телефон: 933-75-65-00.*

В статье рассматривается один из основных форм получения знаний в средние века, т.е. путём миграции получателей знаний. По всей территории исламского

Халифата существовал покой, а также единая вера и язык, которые дали возможность распространять полученные знания от Средней Азии до Испании, а также от пустыни Кипчака до Индийского океана. Существование благотворительных фондов дали возможность финансировать такие центры. Самые известные города, которые принимали обучающихся, были Багдад, Медина, Дамаск, Нишапур, Бухара, Мерв, Балх, Герат и Рай. Саманиды являются одной из династий, которые играли заметную роль в этом деле. Почти все мыслители и учёные 9-12 века получили знания и практику в дали от родного дома.

Миграция дала возможность получить знания не только в родном месте, но и по всей территории земного шара. Наряду с этим, она имеет научное значение, соединяет страны и сближает их путём взаимопонимания людей.

Ключевые слова: *рихла, научная поездка, халифат, город, медресе, книга, учащийся, учитель, учёный, Саманиды.*

THE VALUE RIHLA OR SCIENTIFIC REASON WITH THE AIM OF ACQUIRING KNOWLEDGE

Aminzoda Abdujabbor - *teacher of department of humanitarian sciences of Tajik state finance and economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: 933-75-65-00.*

The article discusses one of the main forms of knowledge acquisition in the Middle Ages, i.e. by migration of knowledge recipients. Throughout the territories of the Islamic Caliphate, there was peace, as well as a single faith and language, which made it possible to spread the knowledge gained from Central Asia to Spain, as well as from the Kipchak desert to the Indian Ocean. The existence of *charitable foundations gave an opportunity to finance such centers. The most famous cities that enrolled were Baghdad, Medina, Damascus, Nishapur, Bukhara, Merv, Balkh, Herat and Rai. Samanids are one of the dynasties that played a prominent role in this business. Almost all thinkers and scientists of the 9th-12th centuries received knowledge and practice far from their native home.*

Migration made it possible to gain knowledge not only in their native place, but throughout the entire globe. Along with this, it has scientific value and connects countries and brought them together by mutual understanding of people.

Key words: *rihla, scientific trip, Caliphate, city, madrasah, book, student, teacher, scientist, Samanids.*

Асрҳои саюму чаҳоруми ҳиҷрӣ, ки баробар бо садаҳои 9-10-и милодӣ аст, замони шукуфоии бесобиқаи тамоми улум дар қаламрави хилофати мусулмонӣ шумурда мешавад. Пас аз якрӯя ва софӣ шудани ҳукумати исломӣ ва хатми ҷангҳои хонагии миёни арабҳо амнияту субот дар сарзамини таҳти ҳукумати хилофат падид омад. Шаҳрҳо ба таври бесобиқа рушд карданду иртиботи пайваста миёни минтақаҳо фароҳам омад. Аз марзи Чин то Испания дар таҳти ҳукумати мусулмонон қарор дошта, мардумон метавонистанд ин қаламрави густурдаро дарнаварданд. Яке аз паси тиҷорат ва дигаре аз пайи фарогирии илму дониш ба шаҳру рустоҳо сафар мекарданд. Ба эътирофи донишмандони ғарб дар ин аср сафарҳои илмӣ чунон роиҷ гашта буд, ки то поёни асри XVIII-и милодӣ таърихи ҷаҳон дигар чунин фазову шавқу рағбати илмомӯзиро ба худ надидааст. Ба самтҳои мухталиф тақсим шудани улум худ як далели густариши он дар ин давра шумурда мешавад.

Ҷуғрофияи фарҳангии илм ва ниҳодҳои илмии олами ислом яке аз мавзӯъҳои муҳимест, ки камтар баррасӣ шудааст. Муҳимтарин шаҳру минтақаҳои мусулмоннишин, ки мақсади толибони илм ва маҳди парвариши донишмандону фарҳехтагони он рӯзгорон ба шумор меомаданд, Самарқанд, Бухоро, Нишопур, Гунди Шопур, Басра, Куфа, Бағдод, Қоҳира, Димишқ ва Ҳиҷоз ба шумор меомаданд. Қуръону аҳодиси пайғамбари ислом донишу андешаро ситоиш карда, мусулмононро барои

фарогирии дониш фаро мехонданд. Ҳатто фарогирандагони донишро дар як саф бо пайкорҷӯёни роҳи дин баробар дониста, барои ин амал маҳдудияти синнусолӣ низ гузошта намешуд. Ин мисраи зебову маъруфи Фирдавсӣ «Зи гаҳвора то гӯр дониш биҷӯй», ки баргирифта аз як сухани пайғамбари ислом аст, дар ҳамин аср гуфта шудааст. Аммо набояд аз марзи инсоф берун равему асри заррини тамаддуни исломиро, ки ховаршиносони аврупоӣ, аз ҷумла Адам Метс аз он ба унвони «растохези исломӣ» ёдовар мешаванд [3, 3-9], бархоста, аз нимҷазираи Арабистон донем. Зеро тавре мушоҳида мешавад, аз даҳ маркази илму фарҳанги исломӣ, ки зикр кардем, нӯҳ шаҳри он хориҷ аз гаҳвораи ислом қарор дошта, дар бештари авқот ҷузви импературҳои Сосониёну Рум будаанд. Яъне, падид омадани ин марказҳо ҳодисаи тасодуфӣ набуда, бар ҳасби заминаҳои таърихии ҳазорсола ва имкону тавоноиҳои марказҳои суннатӣ шакл гирифтааст.

Дар инҳисори як шахр ё минтақа қарор нагирифтани маркази нашри андешаву дониш имкон дод, ки дар як вақт даҳҳо маркази бузурги илму дониш падид ояд. Дар навбати худ, табодули илму таҷриба миёни марказҳои илмиву фарҳангӣ ба миён омад. Ин боз сабаби он шуд, ки миёни аҳолии шаҳрҳову минтақаҳои гуногун робитаи отифӣ ва наздикӣ пайдо шавад. Яъне, дар миёни мардумон робитаи наздикӣ пайдо шуд, ки барои нигоҳ доштани онҳо дар таркиби як империя осонтар гардид.

Ҳамин тавр, аз шароити фароҳамомада истифода карда, ташнагони дониш ба марказҳои илмӣ сафар мекарданд, ки онро риҳла رحله меномиданд. Сафарҳои илмӣ, ки истилоҳан аз он ба риҳла таъбир мешавад, барои дастёбӣ ба сарчашмаи донишҳо ва улуми нав ва интиқоли мероси илмӣ, ки маъмулан дар заминаи ҳадис ва фиқҳ сурат мегирифт, бахше аз бедории илмии ин давраро шакл медиҳад. Бидуни шак, оёти Қуръон ва ҳадисҳои набавӣ дар таҳрики мусофирон, илм нақши муассир доштааст. Мусофират кардан барои донишандӯзӣ ва дидори устодон бар камоли илмӣ меафзуд. Зеро устодон, ҳар як дар истилоҳоти донишҳо шеваи хосе доштанд ва дидори донишмандон ва устодони саршумор дар боз шинохтани ин истилоҳот, ки роҳ ва равишҳои барои омӯзиш ва расидан ба дониш буд, судманд будааст.

Баъзе раҳҳолон дороии худро бар сари ин кор мениҳоданд. Абӯ Амр Аҳмад бинни Умари Мутаррризи Бикрободӣ (ваф. 401қ. / 1011м.), ки ба манотиқ ва шаҳрҳои чун Сиистон, Буст, Ҳирот ва Нишопур сафар кард, моли фаровоне дар ин роҳ хазина кард. Абӯ Бакр Муҳаммад бинни Абдуллоҳ Ҷузқии Нишопурӣ (ваф. 388 қ. / 998м.) ба шаҳрҳои бисёре сафар кард ва ба гуфтаи худ сад ҳазор дирҳам харҷ кард ва дирҳаме аз онро ба касб напардохт. Лекин баъзе дар канори донишандӯзӣ ба тиҷорат низ мепардохтанд ва аз ин роҳ амволи фаровон гирд меоварданд. Гузоришҳои фаровоне аз сафарҳои илмӣ, аз шаҳрҳои чун: Гургон, Рай, Бардаъа ва Бағдод то дурдасттарин манотиқи ҷаҳони ислом, яъне Андалус, ба қаламрави Сомониён ва билъакс, аз Хуросону Мовароуннаҳр ба дигар марокизи илмии ҷаҳони ислом дар даст аст.

Аз чеҳраҳои барҷаста ва пешгом дар ин ҳаракати илмӣ метавон аз касоне ҳамчун: Абӯ Муҳаммад Шаъронӣ, Абӯ Абдуллоҳ Арғиёнӣ, Абӯ Яълои Тамимӣ, Ибни Ҳиббони Бустӣ, Шайхи Ҷалил, Абӯ Бакр Қаффоли

Шошӣ, Ибни Мандаи Исфаҳонӣ ва Ҳокими Нишопурӣ ёд кард. Абӯ Муҳаммад Фазл бинни Муҳаммад бинни Мусайяби Шаъронӣ (ваф. 895 м.) муҳаддис, адиб ва фақеҳи раҳҳол аз қарияи Ривази Байҳақ бархоста буд. Гуфта мешавад, ки вай ҷуз Андалус ба тамоми шаҳрҳои исломӣ сафар кард. Аз ин рӯ, китобҳоеро ривоят кард, ки касе пас аз вай ривоят накардааст. Риҳла дар фарҳангҳо ба маънои сафар, мусофират, саёҳат ва ҳатто кӯч бастан тафсир шудааст. Дар яке аз сураҳои маъруфи Қуръон, ки бо номи Қурайш маъруф аст, ин калима зикр шуда, дар ду ояти аввали он чунин гуфта мешавад: «Барои улфат додани Қурайш ва улфати онҳо дар сафарҳои зимистонӣ ва тобистонӣ». Яъне, мусофирату муҳоҷиратро таълимоти исломӣ яке аз шартҳои такомулу таолии инсон донистааст. Зеро сафар инсонро аз ҳолати рӯзмаррагӣ, печидагиҳову якнавохтиҳои рӯзгор берун оварда, дастёбии ӯ ба танавуи дидорӣ ва шунидориро имконпазир сохта, таҷрибаи зиндагии ӯро низ бештар мекунад. Мусофират эътимод ба нафси як шахсро боло бурда, ангезаҳои наверо дар тафаккури инсон эҷод ва руҳияи худшиносии ӯро беҳтар мекунад. Барои аз байн бурдани хастагиҳои ҷисмию зеҳнӣ ва расидан ба нишоту шодобӣ низ сафар муфиду судманд аст. Сафар барои тиҷорат ҷоиз буда, аммо на ҳар сафар лозим дониста шудааст. Ҳатто дар баъзе мавридҳо ҷаҳонгардони дунёталабро низ накуҳиш кардаанд:

Дар сафар чун пайи шикам гардӣ,
Аз куҷо садру муҳташам гардӣ?

Дар сарчашмаҳову осори таърихиву адабӣ низ сафар кардан барои мардум амре зарурӣ дониста шуда, пизишкону равоншиносон низ онро муфид ва барои рушди фикрии инсонҳо муфид донистаанд. Ин байти маъруфи Саъдӣ низ сафарро ситоиш мекунад:

Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме,
Сӯфӣ нашавад софӣ, то дар накашад ҷоме.

Яке аз дигар авомиле, ки муҷиби равнақи риҳла ва бемамониат сафар кардан ба шаҳрҳои гуногуни қаламрави исломӣ гардид, ин густариши забони умумӣ ва расмии уммати исломӣ буд. Забони арабӣ, ки ба эътирофи донишмандони ҷаҳон яке аз забонҳои ғанӣ ва қавӣ ба шумор меояд, ҷойгоҳи вижа касб карда, дар ташаккули забонҳои соири милали мусулмон нақши калидӣ ифо кард [1, 324]. Бо вуҷуди он ки хилофати исломӣ милалу ақвоми гуногуннажодро муттаҳид мекард, вале забони ниҳоии илм дар ин давра забони араб буда, мусаллат будани тамоми олимони қаламрави исломӣ бо ин забон онро тақвият мебахшид. Чун аксари донишмандони сарфу наҳви арабӣ ғайриарабҳо буданд. Чанд забон донистани устодони ғайриараб дар навбати худ муҷиби радду бадал гаштани ахбору иттилоот ва огоҳии мардумони минтақаҳои мухталиф аз дастовардҳои ҳамдигар буд.

Абӯ Муҳаммад Аҳмад ибни Абдуллоҳи Музнӣ, ки ба Шайхи Ҷалил маъруф аст, сокини Бухоро гашта, соли 967 дар ҳамин шаҳр аз дунё рафт. Ӯ баръакси бештари аҳолии Мовароуннаҳр, ки ҳанафимазҳаб буданд, пайрави мазҳаби шофеӣ буд. Ӯ тамоми шаҳрҳои Хуросонро барои касби илм паси сар карда, дар Гургон, Рай, Аҳвоз, шаҳрҳои Ироқ, Ҳиҷоз, Шом ва Миср низ илми ҳадис омӯхт. Тамоми олимони ин давра, аз ӯ ҳадис нақл кардаанд [2, 227]. Дар ин давра шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр асосан

пайрави мазабҳои ҳанафӣ ё шофеӣ буданд. Аммо донишмандони ин мазҳабҳо бар сари ихтилофҳои ҷузъӣ бо ҳам баҳсу пархош ва гоҳе ҷангу хунрезӣ мекарданд [6, 126-145].

Яке аз олимони барҷастаи ин давра, муаллифи китоби маъруфи «Таърихи Нишопур» Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Ҳокими Нишопурӣ (933-1015) мебошад. Ӯ асосан донишманди соҳаи ҳадис буда, ба Ироқ сафари дуру дароз кард. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо Ҳокими Нишопурӣ дар назди ду ҳазор устод дониш андӯхт. Танҳо шумори касоне, ки дар Нишопур аз онон ҳадис шунид, ба ҳазор тан мерасид [4, 875].

Аз қисмати ғарбии хилофати исломӣ, хусусан шаҳрҳои Ироқ, Миср, Сурия ва Ҳиҷоз толибилмони бешуморе ба Бухоро, Нишопур, Чоч, Самарқанд ва ғайра омада, дар мадрасаҳо, ҳавзаҳои илмӣ, дӯконҳо, работ ва дигар маконҳое, ки ҷойи ҷамъшавии донишмандон буд, дарс меомӯхтанд. Абӯ Муҳаммад Абдуллоҳ ибни Муҳаммади Хаворӣ аз шаҳри Рай, Ибни Бобуя аз ғарбии Эрон ба Нишопур ва Бухоро омада дарс хонд. Донишмандони зиёде аз шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр то ба Андалус рафта, дар ҳузури донишмандони ин кишвар илму дониш омӯхтанд. Теъдоди чунин ашхос ба ҳазорон нафар мерасид, ки дар китобҳои шарҳиҳолӣ ва тазкираҳо дар бораи онҳо маълумот дода мешавад. Ибни Надим аз ҷумлаи чунин муаллифҳо мебошад, ки дар китоби машҳури худ «ал-Фехрист» дар ин бора маълумот додааст [5, 237-323]. Дар бораи чигунагии сафарҳо, шароити он ва душвориҳои бешумори он дар солҳои охир мақолаҳои зиёде таълиф мешавад, ки гувоҳи ҷолиб будани ин мавзӯъ миёни донишмандон мебошад.

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки сафари илмӣ барои фаро гирифтани дониш яке аз равишҳои маъмул дар асрҳои миёна буда, Сомониён барои густаришу равнақи он дар қаламрави худ саҳми босазо гузоштаанд. Амният яке аз шароити аслии сафар барои илм дониста мешавад. Ин равиш дар асрҳои минбаъда низ идома ёфт ва то замони ҳуҷуми муғулҳо пойдор монд. Пас аз ин давра буд, ки илму дониш ба ҳолати заволу рукуд гароид ва кишварҳои мусулмонӣ яке пас аз дигаре гирифтори хурофотпарастӣ шуда, аз қофилаи илму адаб қафо монданд.

Адабиёт

1. Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ (Мақдисӣ). Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифати-л ақолим. Тарҷумаи Алинақии Мунзавӣ. / Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ (Мақдисӣ). -Теҳрон, 1385. - 434 с.

2. Абдулкарим ибни Муҳаммади Самъонӣ. ал-Ансоб. Ба кӯшиши Абдураҳмон Муаллимии Ямонӣ. / Абдулкарим ибни Муҳаммади Самъонӣ. - Ҳайдарободд, 1962. - 485 с.

3. Мец А. Мусульманский реннесанс. Перевод с нем. Д.Е. Бертельса. / Мец А. -М., 1973. - 155 с.

4. Муҳаммадризо Ноҷӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. / Ноҷӣ Муҳаммадризо. -Душанбе, 2011. -995 с.

5. Муҳаммад ибни Исҳоқ Ибни Надим. ал-Феҳрист. Ба кӯшиши Ризо таҷаддуд. / Муҳаммад ибни Исҳоқ Ибни Надим. -Теҳрон, 1346. - 622 с.

6. Сайфуллоҳи Муллоҷон. Низои ҳанафиёну шофеиён дар шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр //Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Сайфуллоҳи Муллоҷон. –Душанбе: Эр-граф, 2017. - с. 126-145.

УДК 338.2.

САҲМИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҶАҲОНӢ

Шарипов Абдулваҳҳоб Маҳдиевич *- муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии ДДМИТ. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985085842*

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ҳаёт ва фаъолияти яке аз барҷастатарин мутафаккир ва олими асрҳои миёна Абӯрайҳони Берунӣ изҳори андеша кардааст. Муаллиф дар бораи саҳми беҳамтои мутафаккир дар соҳаи илм, бахусус, илмҳои риёзӣ, ситорашиносӣ, геометрия, геодезия, нуҷум ва ғайра сухан рондааст. Хидмати шоёни мутафаккир дар он аст, ки ӯ, аллакай, дар асри X дар бораи озмоишу санҷиш дар илм сухан рондааст. Мутафаккир на танҳо дар як соҳаи илм, балки дар чандин соҳаҳои илм хидмати шоён кардааст. Илова бар хизмат ба соҳаи илм, мутафаккир инсони одил ва инсонпарвар будааст. Ӯ доимо ба масъалаҳои иҷтимоӣ аҳамият дода, аз аҳволи мардуми одӣ хабар доштааст. Инчунин, дар мақола саҳми олими намоёни халқи тоҷик Абӯрайҳон Берунӣ инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: *илм, ҳақиқат, таҷриба, озмоиш, нуҷум, натиҷа, кӯшиш, талаб, андеша, кашфиёт, ихтироъ.*

ВКЛАД АБУРАЙХАНА БИРУНИ В РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ НАУКИ

Шарипов Абдулвахxоб Махдиевич *- старший преподаватель Таджикского государственного финансово-экономиченского университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.:+992985085842.*

В данной статье автор высказал свое мнение о жизни и деятельности одного из значительных мыслителей и ученых Средневековья – Абурайхана Бируни. Автор проводит научный анализ вклада мыслителя в науку, в том числе математических наук, астрономии, геометрии, геодезии и др. Заслуга мыслителя заключается в том, что он уже в X веке говорил об экспериментах и испытаниях в науке. Ученый работал во многих направлениях науки своего времени. Мыслитель обращал также внимание к социальным вопросам и был в курсе происходящего в жизни людей. Статья отвечает требованиям научных статей, в ней рассмотрен вклад известного таджикского ученого – Абурайхана Бируни в мировую науку.

Ключевые слова: *наука, истина, эксперимент, астрономия, результат, стремления, требования, мысль, открытие, изобретение.*

CONTRIBUTION OF ABURAYKHAN BIRUNI IN THE DEVELOPMENT OF GLOBAL SCIENCE

Sharipov Abdulvahhob Mahdievich, *Senior Lecturer of the Department of Humanities of Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: +992938982388.*

In this article, the author expressed his opinion about the life and activities of one of the most prominent thinkers and scientists of the Middle Ages - Aburaihon Berun. The author tells about the unique contribution of the thinker to science, in particular, mathematical sciences, astronomy, geometry, geodesy, etc. The thinker's merit lies in the fact that already in the 10th century he spoke about experiments and trials in science. The scientist worked not only in one science, but also in many branches of science. In addition to serving science, the thinker was an honest and fair person. He constantly turned his attention to social issues and was aware of what was happening in people's lives. The article meets the requirements of the writing of scientific works, it contains in detail and briefly the contribution of the remarkable Tajik people - Aburaihona Beruni to world science.

Key words: *science, truth, experiment, astronomy, testing, results, requirements, idea, invention.*

Ҳангоми омӯзиши осору фаъолияти олимони Шарқ дар асрҳои миёна, аз он ба ҳаяҷон омадан мумкин аст, ки чӣ гуна дар он замон онҳо

ба чунин дастоварду комёбиҳо дар соҳаҳои гуногуни илм ноилу сарфароз гаштаанд. Дар воқеъ, онҳо шабу рӯз бо илм машғул будаанд ва сарфи назар аз маҳдудиятҳои замон аз худ осори гаронбаҳо боқӣ гузоштаанд. Саволе ба миён меояд, ки чаро онҳо чунин ҷонфидоӣ ва аз куҷо барои омӯзиши илм қувват пайдо мекарданд? Яке аз чунин олимони бузург, ки то ба охири ҳаёт қуввату тавоноии ҷавониро дар худ нигоҳ медошт ва бо майлу рағбат, бо саъю кӯшиш ба омӯзиши донишҳо машғул буд, Берунии Бузург аст. Номи пурраи ин донишманди хирадманди нобиға Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад ал Берунӣ аст. Ӯ 4 октябри соли 973 дар наздикии шаҳри Кот, пойтахти қадимаи Хоразм таваллуд шудааст. Ҳоло ҷойи таваллуди вай номи ин олими бузургро соҳиб гаштааст, яъне он шаҳр Берунӣ ном дорад ва дар Ӯзбекистони (Қарақалпоқистон) муосир ҷойгир шудааст. Берунӣ 13 декабри соли 1048 дар шаҳри Газна аз дунё гузашт. Дар соли 1973 бо қарори ЮНЕСКО ва Конгресси байналхалқии олимони шарқшинос ҳазорсолагии ин олими бузурги Осиёи Марказиро ҷашн гирифта буданд [13, 45].

Беруниро олими доиратулмаориф меноманд, ки ин гувоҳи маълумоти васеи ӯ аст, чунки дар соҳаҳои гуногуни илм кашфиёти гуногун кардааст. Кашфиёти Берунӣ дар чунин соҳаҳои илм назаррас аст: риёзиёт, нуҷум, кимиё, физика-табиатшиносӣ, заминшиносӣ-геодезия, қабатшиносӣ-геология, маъданшиносӣ, ҷуғрофия ва хариташиносӣ, таърих ва этнография-қавмшиносӣ, фалсафа, иллоҳиёт, дорусозӣ ва забоншиносӣ. Осори илмии Берунӣ қариб ба 150 адад мерасад, аммо мутаассифона, на ҳамаи онҳо то ба замони мо расидаанд.

Чунин осори гаронбаҳои олим сабаби он гардид, ки олимони барҷастаи аврупову дигар манотиқи дунё асри X-ро асри Берунӣ номиданд. Вай давру замони худро бо сабаби ҷонфидоиаш дар роҳи илм ба чанд аср пештар гузашта буд. Бояд гуфт, ки ин шахсияти таърихӣ дар ҷодаи илм дар аҳди Сомониён таваллуд шудааст. Дастгирии олимон дар дарбори Сомониён сабаби пешравии илм гардид. Сомониён чунин олимонро гулчин карда, аз тамоми гӯшаҳои сарзамин даъват намуда, дар дарбор қадрдонӣ варзида, ба онҳо имкониятҳои машғули илм шуданро фароҳам месохтанд. Ин хидмати Сомониён дар соҳаи илм бесамар намонд. Беҳуда он давраро, яъне асрҳои 9-10-ро асри тиллоии тоҷикон ва ислом меноманд.

Аммо сабаби асосии чунин ном ва эътиборро соҳиб гаштани Берунӣ аз меҳнату машаққати зиёди худи ӯ дар роҳи илм аст. Берунӣ назарияро бо амалия пайваста, таъкид мекард, ки он донишҳое, ки мо дорем, онҳоро бояд дар таҷриба ва бо санҷиш озмоишу исбот намоем. Инчунин, мефармуд, ки бояд муҳаққиқ мушоҳидакору дақиқкор бошад, натиҷаҳои кори худро бодиққат аз назар гузаронад ва аз сари нав бисанҷад. Танҳо чунин усулро истифода бурда, ба дониши дуруст муяссар метавон гашт. «Илм, - таъкид мекард Берунӣ, - бояд танҳо такя ба таҷриба ва мушоҳида кунад» [16, 50]. Хулосаҳои илмии Берунӣ натиҷаҳои чандкаратаи таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳои худи ӯ ба шумор меравад.

Сарчашмаи чунин дақиқкорӣ дар осори Берунӣ бо муҳити зисти ӯ вобастагӣ дорад. Берунӣ дар муҳити ҳунармардону косибон ба воя расидааст, ки ин омилҳо сабаби диққаткории вай дар фаъолияти минбаъдаи илмиаш шудаанд. Бинобар ин, дар оянда барои олим табиӣ буд, ки вай рӯ ба ҳалли вазифаҳои амалӣ ва воқеӣ меовард, ки дар навбати

худ онҳо бо талаботи ҳаёт алоқамандии зич доштанд. Дар он давра Хоразм яке аз марказҳои пешрафта буд, чунки ба воситаи вай корвонҳо ба шимолу ҷануб ҳаракат мекарданд ва мардуми бисёре аз шаҳру минтақаҳои гуногун ба ин шаҳр меомаданду бо худ ахбору донишҳои навро оид ба дунё меоварданд. Берунӣ дар китоби «Дар бораи растаниҳои шифобахше, ки дар тиб истифода мешаванд», гуфтааст, ки - «Аз ҷавонӣ табиатан, мувофиқи синну солам ва шароитҳо ман ба аз худ кардани донишҳо рағбати бениҳоят зиёди ҳарисона доштам. Барои гувоҳии гуфтаҳоям ин қисса кифоя аст: дар сарзамини мо он вақт як юноние муқимӣ шуда буд ва ман ба вай гандум, тухмиҳо, мевагиҳо, растаниҳо ва дигар чизҳоро меовардаму аз вай пурсон мешудам, ки ба забони юнонӣ инҳо чӣ ном доранд ва онҳоро менавиштам» [4, 139].

Мутафаккир аз ҷавонӣ бо доираҳои илмии Хоразм иртибот дошт. Устоди ӯ Абу Наср Мансур яке аз уламои машҳури илми нуҷум ва риёзӣ буд. Бо ҳамроҳии устодаш дар синни 17-солагӣ вай дар баҳисобгирии арзи хати ҷуғрофии шаҳри Кот иштирок карда буд. Баъди ин кори илмӣ дигар корҳои илмии ӯ вусъат ёфтанд. Дар синни 21-солагӣ Берунӣ устурлоберо сохт, ки ба воситаи он офтобгириро мушоҳида мекард ва аввалин касе буд, ки шакли глобусро бо қутри 5 метр сохта буд. Аллакай, дар синни 22-солагӣ вай муаллифи чандин корҳои илмӣ буд, ки яке аз онҳо «Хариташиносӣ» - китоб дар бораи тартибдиҳии харитаҳо ва усули тақсими ҳаҷм ба сатҳо мебошад [7, 7].

Барои пурра фаҳмидани осор, зиндагӣ ва бузургии мутафаккир баъзе кашфиёту ихтироъҳои ӯро меоварем, ки қатрае аз дарёи илмии хирадманд ҳастанд. Берунӣ дар наздикии шаҳри Кот расадхонае сохта буд ва аз тариқи он осмонро мушоҳида мекард, аммо ин дер давом накард, чунки ҷангҳои пай дар пай байни амирону хонҳое, ки дар он замон рух медоданд, на танҳо ба ҳаёти осоиштаи мардум, ба некуаҳволии халқ, инчунин ба рушди илму фарҳанг низ зарар мерасонданд. Баъд аз забт кардани лашкари Амири Урганҷ Хоразмро, Берунӣ ба шаҳри Гургон, ки дар соҳили шарқии баҳри Хазар воқеъ аст, кӯчид. Ҳокими Гургон Шамсулмаолии Кайковус ибни Вушмагир (бобои Унсурмаолии ибни Искандар ибни Кобус ибни Вушмагир), ки худаш олим буд ва ҳамчун ҳимоягари илму олимон ва аҳли адаб машҳур буд, бинобар ин, Берунӣ бо умедҳои зиёд ба ин сарзамин омад, то ин ки дар инҷо барои фаъолияти илмиаш шароитҳои лозимаро пайдо намояд ва ин тавр ҳам шуд. Зеро дар ин сарзамин Берунӣ қариб шаш сол зиндагӣ кард ва китоби худ «Солнома»-ро ба забони тоҷикӣ навишт, ки боз бо чунин ном «Таърихи наслҳои гузашта - Осорулбоқия» ҳам машҳур аст ва ин асари худро Берунӣ ба Шамсулмаолии Кайковус ибни Вушмагир ҳокими Гургон бахшид. Дар ин вақт Берунӣ ба синни 27-солагӣ расида буд, ки ин асари «Таърихи солномаи халқҳои қадим»-ро сохт, ки дар он тақвимҳои дар он замон маълумро, ки мардумҳои гуногуни дунё онҳоро истифода мебурданд, ҷамъоварӣ карда навишт. Дар ин таълифот олим солшумориҳои халқҳои гуногунро омӯхта, дар асоси онҳо усули умумии сохтани тақвимҳоро пешниҳод кардааст, аз ҷумла барои кишоварзӣ ва обу ҳавосанҷӣ. Дар ин асар таърихи маданият, урфу одатҳо ва анъанаҳои халқҳое, ки аз он ҷумла дар Хоразм маскан гирифта буданд, тасвир шудааст, инчунин солшумории онҳо ва дигар халқҳоро, ки дар давраҳои гуногун истифода мебурданд, низ

ба таври муфассал навиштааст. Дар шаҳри Гургон боз китоби дуюми худро, ки бо номи «Калиди илми нуҷум» маъруф аст, навиштааст [10, 77].

Дар соли 1004 бо даъвати шоҳи нави Хоразм Али ибни Маъмун олим ба ватани худ ба Хоразм баргашт. Пойтахти нави Хоразм шаҳри Урганҷ шуда буд ва ба пойтахти нав бо таклифи Хоразмшоҳ олимони зиёде ҷамъ омаданд. Дар ин давра ҷамъияти илмӣ бо ном «Академияи Маъмун» ташкил шуд, ки роҳбарӣ ва ташкилотчии илмии ин муассисаро Берунӣ ба уҳда гирифта, дар корҳои вай фаъолона иштирок мекард. Берунӣ дар Академияи Маъмун бо ҳамроҳии Абуаӣ ибни Сино тадқиқотеро дар риштаи кимиё гузаронидаанд, ки натиҷаҳои онро Берунӣ дар мақолааш оид ба «Хаҷми нисбӣ» ва Ибни Сино дар «Рисолаи санги хирадмандона» (1005 сол) овардаанд. Берунӣ дар назди дарбори шоҳи Хоразм то соли 1017 фаъолият кардааст. Ба ғайр аз корҳои илмӣ вай дар дарбор фаъолияти давлатиро оид ба супоришҳои муҳими сиёсати дарунӣ ва байналхалқиро низ адо мекард, ки ин аз сатҳи баланди маданияти умумии мутафаккир шаҳодат медиҳад [9, 187].

Дар давраи ҳаёт дар Ғазна, баъди истилоҳи Хоразм аз ҷониби Султон Маҳмуд, вай як қатор асарҳоро оид ба ҷуғрофия, нуҷум, маъданшиносӣ-геология ва дигар илмҳо эҷод кард. Маҳз дар он давра Берунӣ муайян ва исбот кард, ки рушноӣ нисбат ба садо зудтар паҳн мегардад. Дар соли 1038 Берунӣ асари навбатии худро дар соҳаи маъданшиносӣ «Китоби маълумотҳо оид ба омӯзиши сангҳои қиматбаҳо»-ро таълиф кардааст, ки дар он вазни хоси маъданҳоро муайян кардааст ва дар бораи зиёда аз 50 намуди маъдан ва фулузотро шарҳ дода, оид ба онҳо маълумоти мушаххасу муфассалро овардааст. Дар соҳаи обумаъданшиносӣ-гидрогеология, вай аввалин олиме буд, ки шарҳи дурусти пайдоиши чашмаҳои табиӣ ва обҳои зеризаминиро пешниҳод кардааст. Тахминан дар ин солҳо вай зичии маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳоро андозагирӣ ва чен карда буд, ки аз нуқтаи назари илми муосир натиҷаҳои Берунӣ бағоят аниқанд. Ин намуди ченкунӣ, ки ҳамчун «ҳаҷмӣ» маълум аст, то ба ҳол дар тадқиқотҳои саҳроӣ ва экспедитсионӣ дар хокшиносӣ, муҳандисӣ, маъданшиносӣ ва қабатшиносӣ бомуваффақият ба кор бурда мешаванд [2, 271-291].

Дар нимаи асри XIX дар Аврупо дастнависи ал-Хазинӣ бо ном «Китоби мизони ҳикмат» ёфт шуд, ки дар он нусхаҳои асари Берунӣ «Оид ба муносибат байни фулуз ва фулузоти асил дар ҳаҷм» оварда шудааст. Инчунин, дар ин асар асбоби ченкунандаи моддаҳо ва натиҷаҳои он навишта шудаанд. Берунӣ тадқиқоти зичии моддаҳоро дар пайвастагии омӯзиши хусусиятҳои об гузаронидааст. Берунӣ нишон додааст, ки ба хусусиятҳои об фаслҳои сол ва ҳолати ҳаво таъсир мерасонанд ва зичии об аз миқдори ғашҳо дар таркибаш ва ҳарорати он вобастагӣ дорад.

Ҳангоми дар Ғазна буданаш Берунӣ бо ҳамроҳии Султон Маҳмуд дар юриши Ҳиндустон иштирок карда буд. Рӯҳбаландӣ ва ҷустуҷӯи донишҳои нав ба Берунӣ илҳому сафои зиёде мебахшид ва аз ин сабаб, дар Ҳиндустон ҳам ба омӯзиши фарҳанги мардуми муқимӣ, урфу одат, забон, дин ва илмҳои онҳо шурӯъ кард. Самараи мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои мутафаккир дар ин марҳила асари ӯ «Ҳиндустон» гардид, ки соли 1030 вайро ба итмом расонд, ки дар он Берунӣ ҷанбаҳои зиёду гуногуни ҳаёти ин сарзаминро равшан сохтааст. Дар ин асар хирадманд тартиботи табақаҳои ҷомеаи ҳиндуиро ва ҷуғрофияи ин кишварро тасвир кардааст,

инчунин асосҳои фалсафаи ҳиндуӣ, тақвим, нуҷум ва риёзиёти онҳоро дар ин китоб баён намудааст. Бартарии ин китоб ва маълумотҳояш дар он аст, ки муаллиф бидуни ягон ғарази диниву қавмӣ онҳоро ҷамъоварӣ намуда, танҳо воқеиятро холисона нишон додааст. Берунӣ дар тадқиқотҳояш усулҳои мантиқии тамсил ва қиёсро васеъ истифода мебурд, чуноне ки худаш гуфтааст: «Ман назарияҳои ҳиндуҳоро чуноне аст, меоварам ва дар баробари он, назарияи тааллуқ ба юнониҳоро оварда, нишон медиҳам, ки то ба кадом андоза онҳо наздиканд» [15, 60].

Муяссар гаштан ба чунин тадқиқоти ҳаматарафа ин боз як гувоҳи истеъдоду маҳорати донишманд буд ва ин рағбат ва қобилият доштани ӯ ба омӯзиши забонҳо буд. Ба ғайр аз забонҳои арабӣ, юнонӣ, суриёнӣ, барберӣ, туркӣ, яҳудӣ ва форсӣ, ки пеш аз ҳиҷрати Ҳиндустон онҳоро ба пуррагӣ медонист, дар он ҷо бошад, забони қадимаи ҳиндуӣ - санскритро аз худ кард, ки ин боиси омӯзиши китобҳои ҳиндуӣ ва дастхатҳои аслӣ гардид. Дар анҷоми навиштани асари «Ҳиндустон» мақоми Берунӣ хубтар шуд. Ба сари тахти шоҳӣ баъди марги Султон Маҳмуд писараш Масъуд (солҳои ҳукмрониаш 1030-1040) нишаст. Масъуд ба Берунӣ некхоҳона муносибат намуда, дар ҳама корҳояш пуштибонӣ мекард. Берунӣ дар ин вақт ба сафари ҳаҷ ба шаҳрҳои Маккаву Мадина меравад. Мутафаккир ба Масъуд асари калони худ оид ба нуҷум ва тригонометрияи мудавварро бахшид ва ба номи ӯ гузошт. Ин китоб ба номи «Қонуни Масъуд» машҳур буда, дар ин асар, ки аз 11 китоб иборат аст, донишманд сурати оламро тасвир кардааст ва дар ин ҷо Берунӣ ҳамчун ситорашиноси бузург ва беҳамтои даврони худ намоён шудааст. Берунӣ табиати оташини Офтобу ситораҳо ва фарқи онҳоро аз ҷисмҳои торик - саёраҳо исбот кардааст. Вай дар бораи андозаҳои бузурги ситораҳо нисбат ба Замин гуфтааст ва боз аввалин маротиба ақида ва назарияи қонуни ҷозибаи умумиҷаҳониро низ пешниҳод карда буд. Бар замми ин, мутафаккир падидаи шафақи субҳу шомро ҳамчун рӯшноии заррачаҳои шӯоӣ, ки дар офоқи Офтоб ниҳонанд, фаҳмондааст. Дар асари «Қонуни Масъуд» Берунӣ дар бораи тригонометрия андешаҳои худро низ нишон додааст. Пеш аз ҳама, вай таърифи шаш (синус, косинус, секанс, косеканс, тангенс ва котангес) вазифаҳои асосии тригонометриро овардаасту аввалин маротиба ҳамнавъ будани онҳоро дар доира фаҳмондааст. Олим ба таври муфассал хусусиятҳои вазифаҳои ҳар яки онро дида баромада, вобастагии алгебравии байни онҳоро дар шакли формулаҳои алоҳида баён кардааст, ки бо илми муосир мувофиқанд. Дар ин ҷо олим ҷадвали вобастагии бузургии тригонометриро тартиб додааст, ки чунин дараҷаи тригонометрияро Аврупо танҳо дар асри XV ноил гаштааст [9, 100].

Тавре таъкид кардем, баъди марги Султон Масъуд ба сари тахт писари ӯ Маъдуд (ҳукмрониаш аз соли 1041 то соли 1049) нишаст. Султони нав ҳам ба Берунӣ эҳтироми зиёде мегузошт ва Берунӣ аз ин сабаб асари тозаэҷоди худро «Китоб оид ба муайян кардани сангҳои қимматбаҳо», ки соли 1048 таълиф шудааст ва ҳамчун «Маъданшиносӣ-минералогия» машҳур аст, ба Султон Маъдуд бахшид [5, 141-160].

Берунӣ дар бахши нуҷум зиёда аз 44 асар навиштааст. Китоби машҳураш ҳамчун муқаддимавӣ, яъне ворид шудан ба илми нуҷум, бо номи «Китоби фаҳмондани асосҳои илми нуҷум» машҳур аст, ки дар соли 1029 таълиф шудааст ва то ба замони мо ҳам бо забони арабӣ ва ҳам форсӣ омадааст. Ин китоб аз 530 савол ва ҷавобҳо роҷеъ ба ҳандаса, арифметика,

нуҷум, ҷуғрофия, солнома ва сохти устурлоб иборат аст. Асбобҳои асосии нуҷумие, ки дар он давра ба кор бурда мешуданд, Берунӣ онҳоро пурра ва комилтар сохт. Ин ва дигар кашфиёту ихтироъҳо ва натиҷаҳою хулосаҳои Берунӣ дар соҳаи нуҷум яке аз нодиртарин ва беҳтаринҳо дар тӯли асрҳои оянда ба ҳисоб мерафтанд, ба монанди: аз ҷониби мутафаккир сохтани аз ҳама калонтарин девори квадрант (олоти астрономие, ки барои муайян кардани ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ истифода бурда мешавад) бо андозаи 7,5 метр барои мушоҳидаҳояш, ки то 400 сол баъди Берунӣ калонтарин дар дунё ба ҳисоб мерафт, - асбоби зовиясанҷ, ки чен кардани ҳолати Офтобро имконият медод, инчунин Берунӣ усули нави муайян кардани радиуси - хати рости Заминро (зиёда аз 6000 км.) дар асоси фаҳмиши байзашакл будани он такмил додааст. Дастовардҳои ӯ оид ба ченаки хамии мадори Офтоб нисбати хати истиво (экватор) дар муддати асрҳо аниқтарин ба ҳисоб мерафт [9, 200].

Берунӣ дар айёми зиндагиаш дар Ҳиндустон аз забони юнонӣ ба забони санскрити ҳиндуӣ китоби «Оғоз»-и Евклид ва дигар китоби юнониҳо «Алмагест»-и Птолемейро низ тарҷума кард, то ки олимони ҳинд бо асарҳои олимони юнонӣ шинос шаванд. Ин гувоҳи он аст, ки олим ба рушди илми ҷаҳонӣ ва умуман, паҳн кардани илм дар кураи Замин саҳми бағоят калони худро гузоштааст. Ҳамчунин, китоби худ «Устурлоб»-ро низ ба забони ҳиндуӣ тарҷума кардааст. Дар ин давра олим китоби нави худро бо ном «Ватар (хорда)»-ро ба итмом расонд, ки дар ин рисола муайян кардани ватарро дар доира бо истифода бурдани хати шикастае, ки даруни доира аст, нишон додааст. Яке аз хизматҳои бузурги Берунӣ он аст, ки маҳз ба воситаи тарҷумаҳои вай олимони арабу форс аз дастовардҳои олимони ҳиндуӣ ахборот пайдо карданд. Берунӣ гарчанде ки ҳамчун фарзанди тоҷик бо тамоми вуҷуду эҳсосоташ эҳтиром ба фарҳангу забони қадимаи форсизабонон дошт, вале мегуфт, ки забони арабӣ барои баён намудан ва исботи ақидаҳо ва назарияҳои илмӣ комилтарин забон аст [1, 71-91].

Берунӣ ҳамчун файласуф Парвардигорро офарандаи кулли мавҷудот медонист. Табиатро тағйирёбанда ва инкишофкунанда ҳисоб мекард ва инро қувва ва қонуни табиат номидааст. Берунӣ имконияти дарк кардан, фаҳмишу омӯзиши табиатро аз тарафи инсон ба воситаи амалҳои узвҳои эҳсос, ақлу шуур, амалҳои мантиқӣ ҳимоя ва таъкид мекард. Фалсафаи ҳиндуиро мисли фалсафаи юнониҳо ба кулли омӯхтааст. Масъалаҳои руҳ ва ҷисм ва алоқамандии онҳоро шарҳу тавзеҳ додааст.

Хизмати Берунӣ дар соҳаҳои илми арифметика, алгебра, геометрия ва тригонометрия бузург аст. Андешаҳои вай дар арифметика ба назарияҳои риёзидонҳои юнонӣ наздик аст. Ададҳои умумиро баҳо дода, онҳоро тоқу ҷуфт, одию мураккаб номидааст. Мувофиқи анъана олим ададҳоро ба шаклӣ, мураббаӣ ва кӯбӣ тақсим кардааст. Инчунин, амалҳои ададҳои пуррaро ба монанди афзоиши онҳо дар дараҷа ва баровардани решаро фаҳмондааст. Бар замми ин, дар бобати назарияи касрҳо ва амалиёт гузарониданро бо онҳо такмил додааст.

Фикрҳои худро мансуб ба алгебра Берунӣ дар асараш «Илми ахтарон» овардааст. Дар оғоз олим амалҳои асосиро дида баромадааст, ки бо ёрии онҳо муодилаҳои алгебравиро ба ҳадди хеле одӣ расондан мумкин аст ва қоидаҳои аломатҳоро дар ин асар таҳлил кардааст. Муодилаҳоро ба намудҳо тақсим карда, ҳалли онҳоро фаҳмондааст. Дар ин асар Берунӣ андешаҳои худро оид ба геометрия - ҳандаса низ баён кардааст. Дар

сароғоз таърихи пайдоиши ҳандасаро ва пасон таърифи мафҳумҳои геометриро овардааст, ки ба геометрияи евклидӣ наздиканд. Дар баробари ин, олим тавсия менамояд, ки барои омӯзиши геометрия бояд аз таърифи ҷисмҳо, сипас омӯзиши сатҳҳо, хатҳо ва нуқтаҳо шурӯъ намоянд. Хатҳои мувозиро ҳамчун хатҳои рост мешуморид, ки дар як сатҳи ҳамворӣ ҷой гирифтаанд ва масофаи байни худро иваз намекунанд.

Дар охири умри худ Берунӣ асари «Дар бораи растаниҳои шифобахше, ки дар тиб истифода мешаванд» офарид. Дар китоб 1116 боб аст, ки дар онҳо номгӯи растаниҳои шифобахш бо забонҳои гуногун тавсифу таълиф шудаанд. Дар ин китоб Берунӣ маълумоти муфассалро оид ба 880 растанӣ овардааст ва 4500 номгӯи ин растаниҳоро бо забонҳои арабӣ, юнонӣ, сурияги, ҳиндуӣ, форсӣ, хоразмӣ, суғдӣ ва туркӣ пешниҳод кардааст, ки то ба имрӯз ин асар аҳамияти илмӣ оид ба дорусозӣ дар тибро дорад [8, 330].

Усули сохташудаи транскриптсияи Берунӣ, ки дар асоси алифбои арабӣ бунёд шудааст, то ба ҳол беҳтарин усул дар бораи интиқоли калимаҳои ҳиндуӣ ба забони урдуи муосир ба ҳисоб меравад.

Берунӣ бениҳоят одамдӯсту мушфиқу меҳрубон буд ва нисбат ба ҳама мардум, новобаста аз қавму нажоду мақому динашон некхоҳона рафтору гуфтор мекард. Дар ҳақатан, вай ҳамчун олиму хирадманди асил инсонпарвар буд. Новобаста аз вазъи сиёсиву иҷтимоӣ, ки дар гирду атрофаш рух медоданд, дар кадом ҳолате, ки намебуд, вай то охири умр ҳамеша тадқиқотчӣ, муҳаққиқ ва донишманд боқӣ мондааст.

Новобаста аз он ки то ба замони мо, тибқи баъзе олимон, ҳамагӣ аз панҷ як ҳиссаи асарҳои Берунӣ расидаанд, ҳатто аз рӯи ин асарҳо дар бораи ин шахсияти таърихӣ баҳо додан мумкин ва кифоя аст, ки дар воқеъ, вай яке аз олимҳои бузургтарини таърихи инсоният ба шумор меравад. Чунки мо сифатҳои зиёдеро дар як инсон мебинем, ки чӣ гуна вай назарияҳои бесобиқаро меофарид, ӯ мушоҳидакори бодиққате, озмоишгару санҷишгари барҷаста буд, забондону ҷаҳондон, асосгузору поягузори илми муосир ва хуллас, доиратулмаорифи бузурге буд.

Берунӣ дунё, табиат ва коинотро меомӯхт, аммо ба рӯзгори гузаранда бо тамоми пасту баландиҳояш нигоҳ намекард, аҳамият намедод ва доимо дар ҷустӯҷуи илм буд. Вай таъкид мекард, ки таассуби диниро аз илми воқеӣ ва ҳақиқӣ ҷудо бояд кард. Бо қаҳру ғазаб бар зидди ҷангҳои истилогар ва баробарии ҳамаи халқҳои дунё баромад мекард. Ақидаҳо ва кашфиётҳои Берунӣ на танҳо ба рушди илми Осиёи Марказӣ ва ҳамаи Машриқзамин, балки ба тамоми дунё ва инсоният таъсир расондааст. Дониши таҷрибавиро мутафаккир дурустарин дониш мешуморид ва ӯро бар муқобили дониши мулоҳизавӣ мегузошт, ки натиҷаҳояш мисли хулосаҳои аз таҷриба ҳосилшуда наметавонанд пурра дақиқ ва аниқ бошанд. Берунӣ дар воқеъ, соҳибқирони илми асримиёнагии Шарқ мебошад. Таърихнависи ғарбӣ Ҷ. Сартон дар бораи Берунӣ чунин гуфтааст: «Таърихи нуҷум, математика, ҷуғрофия, антропология, этнография, фалсафа, археология, ботаника ва минералогия бе номи бузурги Берунӣ ятиму бепарастор мемонад».

Берунӣ таъкид мекард, ки мавҷудияти табиат ва тағйирёбии табиатро дар қонунҳои табиат бояд ҷӯст ва ин қонунҳоро танҳо бо воситаи илм фаҳмидан, омӯхтан ва исбот кардан мумкин аст. Он шубҳаҳое, ки дар вақти омӯзиш пайдо мешаванд, онҳоро бо таҷрибаҳои

нав ба нав, пай дар пай, такрор ба такрор бартараф кардан лозим аст. Вай мегуфт, ки то натиҷаву хулосаҳо ва маълумотҳои дақиқу аниқро пайдо накунем, таҷрибаҳоро идома додан шарту зарур ва даркор аст. Номи Беруниро олимони астрономияи ҷаҳонӣ дар харитаи осмонии ситораҳо ворид карданд, ки ин фахри миллати тоҷик аст [14, 304].

Чуноне ки бузургони мо гуфтаанд, «аз гаҳвора то ба гӯр илм омӯз», бешак ин гуфтаҳо ба Берунӣ ба куллӣ дахл доранд, чунки то дами охирин вай илм меомӯхт ва қиссае омадааст, ки «…дар бистари марг буданаш ӯ аз як олими дӯсташ бо ном Абулҳасани Валвалиҷӣ мепурсад, ки «Чӣ гуна ту боре ба ман масъалаҳои нави тақсимоти меросро шарҳ дода будӣ?». Ба саволи Берунӣ дӯсташ тааҷҷуб карда гуфт, ки «Чӣ тавр шумо бо ин ҳол дар ин бобат андеша мекунед ва вақти ин ҳам нест, беҳтараш ором гирифта, дам гиред, хуб мешавад!?». Берунӣ дар ҷавоб аз сабаби ранҷур буданаш бо овози паст гуфт: «Эй дӯсти азизам, ҳар касе, ки ба ин дунё омадааст, ҳатман ӯро тарк мекунад, зеро ҳар як нафс чашандаи марг аст, аммо, ман фикр мекунам ва ақлам низ мегӯяд, ки маҳз ҳозир моҳияти онро бояд бифаҳмам, ки ту ба ман қаблан гуфта будӣ. Беҳтараш инро дониста ман бимурам, назар ба он ки нодониста бимурам». Сонӣ Абулҳасан шурӯъ ба фаҳмондани он масъала карда, онро ба итмом расонд ва баъд аз чанд дақиқа Берунӣ бар хоби гарон рафт. Ин суҳбати охирини илмии олим буд». Чунин буд ин шахси бузурги таърихӣ, доиратулмаорифи аср, ки ба ҳама саволҳо ҷавоб меҷӯст ва ҳамеша дар ҷустуҷӯи донишҳо буд, ки аз ин сабаб, ба ин дастоварду комёбиҳои бузурги илмӣ ноил гашт ва номи худро дар илми ҷаҳонӣ сабт кард.

Олими машҳури илми кимиё ва таърих, зодаи Белгия Ҷорҷ Сартон (1884-1956) инкишофи илмро ба ҳафт давра тақсим сохт ва як давраро бо номи Берунӣ номгузорӣ кардааст. Умари Хайём ӯро устоди худ мешуморид, Ибни Сино дӯсти беҳамтои худ ҳисоб мекард ва умуман, номи Берунӣ дар сафи чунин олимони бузурги инсоният, ба монанди Архимед, Нютон, Ломоносов ва Тесла дар таърих сабт шудааст.

Саҳми Берунӣ дар он аст, ки аллакай дар асри 10 ӯ таҷриба ва санҷишро асоси илм ҳисоб мекард ва аз натиҷаҳои озмоишҳои илмӣ хулосаи назариявӣ мебаровард ва ба дигарон ҳам ин усули илмиро таъкид мекард. Умуман, ӯ неруи бемисли хеш, ҳавсалаи далеронаашро барои таҳқиқот ва билохира ғанои пирӯзиҳо ва кашфиёташро якҷо дар ихтиёри истифодаи тамоми мардум ва тамоми ҷомеаи башарӣ қарор додааст.

Адабиёт

1. Абдуллаев Х. М. Бируни и значение его работ для развития науки. //Х. М Абдуллаев// Материалы Первой Всесоюзной научной конференции востоковедов в г. Ташкенте 4-11 июня 1957 г. - Ташкент, 1958. – С. 58-67.

2. Беленицкий А.М. Краткий очерк жизни и трудов Бируни. Опубликовано в Ал-Бируни. // А. М. Белинский// Собрание сведений для познания драгоценностей (минералов). // Издательство АН СССР. - Москва, 1963. - С.271-291.

3. Бируни Абу Райхан. Трактат об определении хорд в круге при помощи ломаной линии, вписанной в него. //Из истории науки и техники в странах Востока, 3, 1963. - С. 93-147.

4. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. - Ташкент: Фан, 1973-1976., - 1347с.

5. Беруни Абу Райхан. Об отношениях между металлами и драгоценными камнями по объёму. // Из истории физико-математических наук на средневековом Востоке. - Москва: Наука, 1983. 141-160 с.

6. Бируни Абу Райхан. Индия. Пер. А. Б. Халидова, Ю. Завадовского, М. Ладомир., 1995. -112 с.

7. Бируни Абу Райхан. Геодезия (Определение границ мест для уточнения расстояний между населенными пунктами) / Исследования, перевод и примечания П.Г. Булгакова. Избранные произведения, Том III. – Ташкент: Фан, 1966. -363с.
8. Бируни Абу Райхан. Фармакогнозия в медицине / Иссл., пер. и прим. У. И. Каримова. Избранные произведения, Т.IV. - Ташкент: Фан, 1973. -1120с.
9. Бируни Абу Райхан. Математические и астрономические трактаты. Пред., пер. и комм. П. Г. Булгакова и Б. А. Розенфельда. Избранные произведения, Т.VII. Ташкент: Фан, 1987. -339 с.
10. Булгаков П. Г. Жизнь u труды Беруни. / П. Г. Булгаков. – Ташкент: Фан, 1972 . -428 с.
11. Захидов В. Ю., Аль-Бируни как мыслитель. / В. Ю. Захидов// Известия АН СССР. Серия: история и философия, 1949. - т. 6. - № 2.- С.30-54.
12. Звездный каталог ал-Бируни с приложением каталогов Хайяма и ат-Туси. // Историко-астрономические исследования. Вып. VIII, 1962. - С. 83-192.
13. Кедров Б. М. Абу Райхан Беруни (к 1000-летию со дня рождения). / Б. М.Кедров, Б. А. Розенфельд. – Москва: Наука, 1973. - 200с.
14. Тимофеев И. В. Бируни – жизнь замечательных людей. // И. В. Тимофеев. - Москва: Молодая гвардия, 1986. -304 с.
15. Абу Рейхан Бируни. Индия. Избр.произв., т. II. [«Индия»]. под редакцией В. И. Беляева. - Ташкент: изд-во АН Узб.ССР., 1963.- 727. с.
16. Шарипов А. Великий мислитель Абурайхан Беруни. //А. Шарипов. -Ташкент, 1972. -175с.

УДК-347.4.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ШАРТНОМАИ ФАЪОЛИЯТИ ЯКҶОЯ

Дустов Сулаймон Абдуллоевич - *ассистенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 918282148.*

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба пайдоиш ва инкишофи шартномаи фаъолияти якҷоя сухан меравад. Муаллиф ба таърихи пайдоиши шартномаи фаъолияти якҷоя ва муносибатҳои вобаста ба он дар Рими Қадим руҷӯъ намуда, қайд кардааст, ки таҳлилҳои маъхазҳои ҳуқуқию таърихӣ маълум менамоянд, ки аломатҳои асосии шартномаи фаъолияти якҷоя ин, пеш аз ҳама, муттаҳидии якчанд шахс, якҷоя намудани молу мулк ва расидан ба мақсадҳои хоҷагидории умумӣ мебошад. Дар мақола, ҳамзамон, қайд гардидааст, ки ҳуқуқи римӣ яке аз маъхазҳои муҳими ҳуқуқии ҷаҳон маҳсуб ёфта, дар он вобаста ба як қатор муносибатҳое, ки дар асоси онҳо фаъолияти одии якҷояи шарикон, ки бо истилоҳи римӣ societas маълум аст, ба чашм мерасад. Аз ҷумла, ҳангоми хариду фурӯши гуломон, сохтани киштиҳо, харидани равган, шароб ва галла чунин иттифоқ ба вуҷуд меомад.

Муаллиф, инчунин, дар мақола қайд кардааст, ки муносибатҳои ҳуқуқии вобаста ба шартномаи фаъолияти якҷояро дар ҷомеаи муосир вобаста ба амалӣ кардани фаъолияти соҳибкории якҷояи сохтмони биноҳо, аз ҷумла хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои савдо, коргоҳҳои истеҳсолӣ, пешбурди фаъолияти якҷояи тиҷоратӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: *Истиқлолияти давлатӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартномаи фаъолияти якҷоя, ҳуқуқи римӣ, ширкати одӣ, сулолаи Сосониён, Қонунномаи Сосониён, муносибатҳои муштараки фаъолияти соҳибкорӣ, Қонунҳои XII ҷадвал, ориёинажод, маъхазҳои таърихӣ.*

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ДОГОВОРА О СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

***Дустов Сулаймон Абдуллоевич**, ассистент кафедры экономического финансового и антикоррупсионого права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 918282148*

В статье рассматриваются вопросы возникновения и развития договора о совместной деятельности, а также исторические предпосылки появление договора о совместной деятельности, в частности, указано на отношения, связанные с ними в Древнем Риме.

Автор отмечает, что анализ исторических источников показывает, что основные признаки договора о совместной деятельности, прежде всего, это объединение нескольких лиц, объединение имущества и достижение общих хозяйственых целей.

В статье также отмечается, что римское право - один из основных историко-правовых источников рассматриваемого договора. Именно к нему относятся ряд отношений, основанных на совместной деятельности товарищей, что было известно и бросается в глаза под римским термином societas. Такие союзы возникали, в том числе, при купле-продаже рабов, строительстве кораблей, покупке масла, вина и зерна.

Также автор отмечает, что в настоящее время правовые отношения, имеющие признаки договора о совместной деятельности, можно наблюдать во время выполнения совместной предпринемательский деятельности, строительства зданий, в том числе жилых помещений, торговых центров, заводов и осуществлении совместных торговых отношений.

***Ключевые слова:** Государственная независимость, Конституция Республики Таджикистан, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, договор о совместной деятельности, римское право, простое товарищество, династия Сасанидов, судебник Сасанидов, совместные отношения, предпринимательская деятельность, Законы XII таблиц, иранские народы, исторические источники.*

LEGAL BASIS THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF A JOINT VENTURE AGREEMENT

***Dustov Sulaimon Abdulloevich,** assistant of the department of economic, financial and anticorruption lav of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. Phone 918282148*

The article discusses issues of the origin and development of a joint venture agreement, as well as the historical prerequisites for the emergence of a joint venture agreement, in particular, indicated the relationships associated with them in ancient Rome.

The author notes that the analysis of historical sources shows that the main features of the agreement on joint activities, first of all, are the union of several persons, the association of property and the achievement of common economic goals.

The article also notes that Roman law is one of the main historical and legal sources of the contract under review. It is to him that a number of relations are based, based on the joint activities of his comrades, which was known and striking under the Roman term societas. Such unions arose, including the sale and purchase of slaves, the construction of ships, the purchase of oil, wine and grain.

The author also notes that at the present time legal relations, signs of a joint activity agreement can be observed during the execution of joint business activities, the construction of buildings, including residential premises, shopping centers, factories and the implementation of joint trade relations.

***Keywords:** State independence, Constitution of the Republic of Tajikistan, Civil Code of the Republic of Tajikistan, agreement on joint activities, Roman law, simple partnership, Sassanid dynasty, Sassanid lawyer, joint relations, business activities, Laws of XII tables, Iranian peoples, historical sources.*

Агар ба таърихи пайдоиши шарномаи фаъолияти якҷоя назар андозем, мушоҳида намудан мумкин, ки он таърихи тулонӣ дошта, ба қарнҳои пеш аз солшумории мелодӣ рафта мерасад.

Дар доираи ин шартномаи муҳим ҳатто римиёни қадим ва гузаштагони мардуми форс муносибатҳои муштараки худро дар соҳаҳои гуногун ба роҳ мемонданд.

Яке аз маъхазҳои муҳими ҳуқуқии ҷаҳон ҳуқуқи римӣ маҳсуб ёфта, дар он вобаста ба як қатор муносибатҳое, ки дар асоси онҳо фаъолияти одии якҷояи шарикон, ки бо истилоҳи римӣ societas ҷой дорад, ба назар мерасад. Аз ҷумла, ҳангоми хариду фурӯши ғуломон, сохтани киштиҳо харидани равған, шароб ва ғалла чунин иттифоқоти муштрак ба вуқӯъ меомад.

Бояд қайд кард, ки асоси бастани шарномаи фаъолияти якҷоя ин расидан ба мақсадҳои муайяни хоҷагидории муштараки шарикон ба ҳисоб мерафт.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқи хусусии римӣ, иттиҳод ё шарикӣ, пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсадҳои тиҷоратӣ ё расидан ба ҳадафҳои умумии шарикон маънидод гардидааст.

Вобаста ба ин муҳаққиқон В.Б. Романовская ва Э.Б. Курзенин чунин қайд менамоянд: “Дар Рими Қадим шарикӣ ин иттиҳоди хоҷагии якчанд шахс бо мақсадҳои хизматрасонӣ, иҷроиши корҳо ва муттаҳидии молу мулк буда, барои ноил гадидан ба натиҷаҳои дар маркази диққати шарикон ҷойдошта равона мегардид. Аммо дар ҳуқуқи римӣ шумораи умумии шарикон аниқ муайян нагардида буд. Шояд ду нафар низ метавонист шарикиро замина гузоранд” [4, 98].

Аз рӯи анъанаи пайдоиш, нишонаҳои асосии шартномаи фаъолияти якҷоя ин муттаҳидии якчанд шахс, якҷоя намудани молу мулк аз ҷониби шарикон ва расидан ба мақсадҳои хоҷагидории дар назди шарикон гузошташуда мебошад.

Вобаста ба пайдоиш ва ташаккули шарномаи фаъолияти якҷоя дар дигар адабиёт ва маъхазҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба мисли Қонунҳои XII ҷадвали Рими Қадим низ маълумотҳои муътамад мавҷуд мебошанд. Дар ин сарчашмаи ҳуқуқӣ, аз ҷумла қисми масъалаҳои ҳуқуқи граждании он, роҷеъ ба шартномаи фаъолияти якҷоя муқаррароти зиёди меъёрӣ ҷой дорад.

Меъёрҳои ҳуқуқии ин санади таърихӣ маълум менамоянд, ки мақсади асосии шарикии якчанд шахс аз рӯи таомул дар қадим ин ба ҷомеа гузоштани саҳм дар шакли молу мулк ба мақсади анҷом додани ягон муомилот ё додугирифт, аз ҷумла хариду фурӯши ғуломон ба ҳисоб мерафт.

Вобаста ба ин масъала дар маъхазҳои таърихию ҳуқуқии мардуми ориёинажод низ маълумотҳо ҷой дорад. Аз ҷумла, профессор Холиқов А.Ғ. чунин ишора менамояд: “Ҳар як шаҳрванди комилҳуқуқ дар сулолаи Сосониён ҳуқуқ ба муносибатҳои рафиқонаро доро буд”. Ё дар ҷои дигар қайд менамояд: “Тибқи Қонунномаи Сосониён ғуломон дар як вақт ҳам моликияти шахсони алоҳида ва ҳам моликияти якҷояи якчанд шахс шуда метавонистанд”. Ин шаҳодати он аст, ки аҷдодони мо низ дар гузашта моҳияти муносибатҳои муштаракро муҳим мешумориданд [7, 74-75].

Вобаста ба ин мо кӯшиш намудем, ки муносибатҳои шарикиро тибқи Мотикони Ҳазордотистон, ки имрӯз бо номи Қонунномаи Сосониён маълум аст, каме ҳам бошад, мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Аз таҳлилҳо вобаста ба ин санади ҳуқуқии нодир маълум шуд, ки мавҷудияти баъзе меъёрҳои он аз ибтидои ҳазораи 1 то асри ҳафтуми мелодиро дар бар гирифтаанд. Матни пурраи Қонунномаи Сосониён, ба ақидаи бисёре аз

муаррихон, солҳои 620-уми солшумории мелодӣ иншо шудааст. Дар Қонуннома дар баробари дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ доир ба муносибатҳо вобаста ба шарикӣ ва амволи умумӣ ва ҳуқуқу уҳдадориҳои шарикон бисёр меъёрҳои нодирро дарёфтан мумкин аст, ки то имрӯз аҳамияти истифодаи худро гум накардаанд. Аз ҷумла, дар фасли панҷуми ин санад, ки ба муносибатҳои ширкат, ҳаммоликон ва моликияти умумӣ бахшида шудааст, вобаста ба уҳдадории қарзии шарикӣ муқаррарот ҷой дорад.

Дар фасли бисту дуюм, банди панҷуми ҳамин санад, ки муносибатҳои моли умумиро дар бар мегирад, қайд карда мешавад, ки шарикон ҳуқуқ доранд, барои таъмири мулки умумӣ ба ҷои шарики худ дар зарурат мутаҳаммили хазина шаванд ва дар ин сурат шарик наметавонад аз пардохти ҳиссаи худ худдорӣ намояд. Ба ҳамин мазмун дар фасли бисту панҷуми Қонуннома муносибатҳои ҳуқуқӣ роҷеъ ба амволи умумӣ ва ширкат ва дар фасли бисту нуҳум, банди панҷум бошад, оид ба интиқоли саҳми амволи умумӣ ба дигар нафар ва дар фасли сиву панҷ, банди шашум меъёр вобаста ба ихтиёри иштирок дар ширкат ва канорагирӣ аз он бо хоҳиши худи шарик муқаррарот ҷой дорад [3, 85-114].

Роҷеъ ба пайдоиши шартномаи фаъолияти якҷоя дигар муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла профессорон Маҳмудов М.А. ва Менглиев Ш.М. низ чунин қайд кардаанд: "Пайдоиши шартномаи фаъолияти якҷоя, пеш аз ҳама, дар натиҷаи умумияти молумулкии оилавӣ, асосан байни ҳаммеросхӯрон оид ба муҳофизати молу мулки худ ва идоракунии он ба миён омадааст" [2, 70].

Аз ин маълум мегардад, ки шартномаи фаъолияти якҷоя, на ҳамчун шартномаи навпайдо, балки дорои таърихи бисёр тулонӣ мебошад. Чуноне ки манбаъҳои таърихӣ исбот менамоянд, одамон дар даврони қадим низ ба моҳияти шарномаи фаъолияти якҷоя, яъне ширкати одӣ таваҷҷуҳ намуда, барои таъсис додани ширкатҳо ва муттаҳидӣ майл доштанд. Албатта, онҳо аз аввал барои муомилот ва додугирифти нисбатан сода барои бастани шартномаи фаъолияти якҷоя ба созиш меомаданд, аммо баъдтар бо инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва баланд гардидани нишондодҳои иқтисодӣ ва рушди соҳаи соҳибкорӣ мавзӯи шартномаи фаъолияти якҷоя низ васеъ гардид.

Чи хеле ки ҳанӯз дар нимаи дуюми асри XIX И.Т. Тарасов, ишора карда буданд: "Муттаҳидшавии озоданаи якчанд шахс барои расидан ба мақсадҳои муштарак ва худмуайянкунӣ василаест, ки аз аввали пайдоиши дунё вуҷуд дорад ва он аввалан дар якумин шуурҳо ва мувофиқи мақсади шакли муттаҳидшавӣ ва зиндагии якҷоя маълум буд. Барои ҳамин муттаҳидӣ на танҳо дар он ҷое, ки қатъиян ҳуқуқ ё қонун онро эътироф ва дар чорчӯбаи муайян медаровард, ё ки аз он муносибатҳои ҳуқуқӣ пайдо мегардиданд, балки дар маҷмӯъ дар ҳар ҷое, ки одамон зиндагӣ мекарданд ва дар куҷое, ки ягон мақсади умумӣ, муваққатӣ, тасодуфӣ ё доимиро пайгирӣ мекарданд, вуҷуд дошт" [6, 67].

Аз рӯи нишондодҳои маъхазҳои таърихии ҳуқуқшиносӣ яке аз омилҳои асосии инкишофёбии шартномаи фаъолияти якҷоя ин ривоҷ ва равнақ ёфтани муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар адабиёти илмию ҳуқуқӣ дар баъзе мавридҳо ҳамбастагӣ ва фарқияти шартномаи фаъолияти якҷоя бо шартномаи таъсис мушоҳида мешавад.

Аммо бояд қайд кард, ки шартномаҳо дар бораи фаъолияти якҷоя ва шартномаи таъсис вобаста аз баъзе хусусиятҳо аз ҳамдигар фарқ доранд. Масалан, дар шартномаи фаъолияти якҷоя таъсиси шахси ҳуқуқӣ шарти ҳатмӣ намебошад, аммо аз рӯи табиати ҳуқуқӣ барои шартномаи таъсис ташкили шахси ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад.

Вобаста ба ин масъала профессорон М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский қайд менамоянд: "Шартномаҳо дар бораи амалӣ намудани фаъолияти якҷоя вобаста аз хусусияташон ҷудо мешаванд: шартномаҳо дар бораи таъсиси фаъолияти якҷоя бо надоштани ҳуқуқи субъективии граждани (шартномаҳои ширкати одӣ) ва шартномаҳо бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ (шартномаи таъсис). Баромади ширкати одӣ дар муомилоти гражданӣ аз номи худ ва мавҷудияти ҳуқуқии он ҳамчун шахси ҳуқуқӣ номумкин аст. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи гражданӣ дар ширкати одӣ фақат худи шарикон мебошанд" [1, 5].

Мусаллам аст, ки ба созиш омадани шарикон ва муттаҳидии молумулкии онҳо имкон медод, ки фаъолияти онҳо ҳадафмандона бошад. Аз ин ҷост, ки дар гузаштаи дур низ инсоният шарикиро ягона воситаи расидан ба мақсадҳои муҳими дар маркази диққати ҷомеа ҷойдошта мепиндошт ва барои рушди муомилоти худ фаъолиятҳои гуногунро анҷом медод.

Қайд намудан зарур аст, ки аз рӯи мақсадҳои худ дар бештар мавридҳо муттаҳидии молумулкии шарикон манфиатҳои иқтисодиро дар бар мегирад ва дар ҳар вақт хатари аз байн рафтани шарикӣ низ пешбинӣ мегардад. Аз ин нигоҳ, шарикон барои тақдири оядаи молу мулки худ дар сурати барҳам хӯрдани иттиҳод, дар гузашта низ чораҳои заруриро ҷустуҷӯ мекарданд. Аз ин маълум мегардад, ки дар муносибатҳои муштараки фаъолияти соҳибкорӣ ва дурнамои фаъолияти шарикон заминаҳои ҳуқуқӣ ҷиҳати ҳимоя ва ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва таъмини баробарҳуқуқии шарикон масъалаи асосӣ ба ҳисоб мерафт ва ҳамин асос шояд боис гардид, ки чунин як шартномае бо номи шартномаи фаъолияти якҷоя пайдо гардидааст. Ҳамзамон, зикр бояд кард, ки на дар ҳама ҳолат бе заминаҳои ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи шарикон кафолат дода мешуд. Аз ҳамин сабаб аст, ки дар замони қадим, низ одамон чунин як шартномаи муҳимро барои дурнамои фаъолияти худ ва ҳимояи манфиатҳои шахсиашон истифода мекарданд.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти якҷоя бояд ба мақсадҳои кулли шарикон мувофиқ бошад. Яъне бояд ҳангоми бастани чунин намуди шартнома на манфиати як шахс ё қисме аз шарикон, балки манфиати ҳамаи шарикон ба эътибор гирифта шавад.

Таърихи тӯлонии шарномаи фаъолияти якҷоя нишон медиҳад, ки он яке аз нахустин шартномаҳое мебошад, ки барои пешрафти соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт ва, муҳимтар аз ҳама, барои муттаҳидии инсоният вобаста ба якдилона амалӣ намудани мақсадҳо оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди ҷамъият босамар мусоидат намудааст.

Мусаллам аст, ки дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ мушкилоти зиёди иқтисодӣ ба фаъолияти самарабахши соҳибкорӣ таъсири худро мерасонад ва барои анҷоми фаъолияти муайян имкониятҳои молиявии як нафар ҷиҳати анҷоми корҳои мураккаб кифоя нест. Чунки агар як нафар маблағи пулӣ дар ихтиёр дошта бошад, қувваи корӣ, воситаҳои техникӣ, имконияти идоракунӣ, захираҳои кадрӣ ва дигар имкониятҳои васеъро барои пешбурди босамари фаъолияти соҳибкорӣ надорад. Бинобар ҳамин,

зарурати ҷалби қувваи корӣ, захираҳои кадрӣ ва техникаи лозима ба вуҷуд меояд. Албатта, бо муттаҳидии якчанд субъект ва амалӣ намудани фаъолияти мушаххас, кор ҷоннок гардида, фаъолияти муштарак ба вуҷуд меояд, ки ин, албатта, барои рушди ҳамаҷонибаи фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намуди фаъолияти ғайритиҷоратӣ мусоидат менамояд.

Яке аз паҳлуҳои асосии таҳлили мавзӯъ ин аҳамияти шартномаи фаъолияти якҷоя ба ҳисоб меравад. Месазад қайд кард, ки шартномаи фаъолияти якҷоя аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ дошта, дар таъмини манфиатҳои ҳуқуқии оид ба фаъолияти якҷоя нақши муҳим дорад. Аҳамияти шартнома дар он ифода мегардад, ки аз давраи пайдоиш то кунун он дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои муштарак мавриди корбарӣ қарор гирифта, яке аз воситаҳои асосии инъикоскунандаи ҳуқуқу уҳдадориҳои шарикон маҳсуб меёбад.

Дар хусуси аҳамияти шартномаи фаъолияти якҷоя ва мақоми он дар байни дигар шартномаҳо яке аз олимони машҳур В. Шретер чунин қайд менамояд: “Қонунгузории гражданӣ дар ягон давраи таърихӣ шартномаи фаъолияти якҷояро фаромӯш накардааст” [8, 149].

Дар шароити кунунӣ мавзӯи шартномаи фаъолияти якҷоя ниҳоят васеъ гардида, аҳамияти он низ рӯз то рӯз мубрамтар мегардад. Яке аз чунин омилҳо ин тараққиёти босуръати иқтисодиёт ва бахши соҳибкории истеҳсолӣ мебошад.

Муносибатҳои ҳуқуқии вобаста ба шартномаи фаъолияти якҷояро дар ҷомеаи муосир вобаста ба анҷоми фаъолияти соҳибкории якҷояи сохтмони биноҳо, аз ҷумла хонаҳои истиқоматӣ, марказҳои савдо, коргоҳҳои истеҳсолӣ, пешбурди фаъолияти якҷояи тиҷоратӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Аз рӯи таҳлилҳо маълум гардид, ки шартномаи фаъолияти якҷоя дар тамоми давраҳои инкишофи қонунгузории гражданӣ мавқеи муайян дошта, барои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустаҳкам кардани манфиатҳои шарикон мавқеи аввалиндараҷа дорад.

Бояд қайд кард, ки инкишофи шартномаи фаъолияти якҷоя дар замони муосир ва истифодаи васеъ аз он дар муносибатҳои гражданӣ бо муқаррар кардани он дар сатҳи қонунгузорӣ ба миён омад.

Вобаста ба пайдоиш, инкишоф ва аҳамияти ин шартнома олимони зиёд, аз ҷумла муҳаққиқони соҳаи илми ҳуқуқи гражданӣ ақидаҳои бисёр ҷолиб пешниҳод кардаанд.

Тавре ки Борисович қайд менамояд: “Инкишофи муносибатҳо дар Федератсияи Россия дар доираи шартномаи фаъолияти якҷоя бо қабули қисми дуюми Кодекси граждании ин давлат аз соли 1996 боз дар сатҳи васеъ ташаккул ёфт” [5, 149].

Инкишоф ва ташаккули шартномаи фаъолияти якҷоя дар Тоҷикистон ба Истиқлолияти давлатӣ алоқаманд буда, ин рӯйдоди муҳим барои мустаҳкамнамоӣ ва ташаккули соҳаҳои ҳаётан муҳими ҷомеа заминаҳои устувори ҳуқуқӣ ва иқтисодиро гузошт.

Бо қабул гардидани Констиутсияи мамлакат аз 6-уми ноябри соли 1994 ва кафолати ҳуқуқии муносибатҳои соҳибкорӣ, иқтисодӣ ва шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ дар сатҳи он, имкониятҳои фарох барои пайдоиш, рушд ва амалӣ кардани фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо гардид. Баъдан, дар заминаи меъёрҳои Конститутсияи мамлакат соли 1999 қисми дуюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки барои инъикоси ҳамаҷонибаи

муносибатҳои ҷамъиятии хоҷагии халқ ва танзими ҳуқуқии онҳо заминаи устувор гузошт.

Ин санади муҳим барои ташаккул ва рушди соҳаи муҳими ҷомеа, яъне ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ заминагузорӣ намуд.

Дар қисми дуюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари як қатор шартномаҳо аз қабили шартномаи иҷораи молиявӣ, консепсияи тиҷоратӣ, шартномаи контрактатсия, инчунин шартнома дар бораи фаъолияти якҷоя низ дар боби 52, (моддаи 1058) мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирифтааст.

Метавон қайд кард, ки шартномаи фаъолияти якҷоя дар ягон давраи таърихӣ мубрамияти худро гум накардааст, балки он торафт васеъ гардида, бо хусусиятҳои нав рушд кардааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки фаъолияти муштарак бидуни шартномаи фаъолияти якҷоя ғайриимкон аст. Зеро дурнамои фаъолияти шарикон, маҳз аз чунин намуди шартнома вобастагии калон дорад.

Маврид ба зикр аст, ки шартномаи фаъолияти якҷоя на танҳо дар гузашта, балки айни замон низ хусусияти тиҷоратӣ ва соҳибкорӣ ва дигар мақсадҳоро ифода намуда, бештар баҳри танзими муносибати байни фаъолияти муштраки шарикон мусоидат менамояд.

Роҷеъ ба масъалаи инкишофи шартномаи фаъолияти якҷоя дар шароити кунунӣ Ястребов чунин қайд менамояд: "Яке аз омилҳои асосии инкишофи шартномаи фаъолияти якҷоя дар шароити муосир ин рушди босуръати сармоягузорӣ, иқтисодёт ва дар баробари ин муттаҳидии сармоя, қувва ва воситаи зарурӣ барои ба вуҷуд овардани фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад” [9, 3].

Аз ишораи олимони зиёд дар хусуси шартномаи фаъолияти якҷоя, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ бо номи ширкати одӣ низ маълум аст, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки нақши ин шартнома дар тӯли таърихи башар оид ба мустаҳкам намудани ҳуқуқу уҳдадории шарикон бисёр назаррас аст. Ва то кунун мисли дагар шартномаҳои ҳуқуқи гражданӣ ва ҳуқуқи соҳибкорӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ дар доираи он инкишоф ва ташаккул меёбад.

Бояд ишора кард, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба зарурати пайдоиши шартномаи фаъолияти якҷоя маълумотҳои дақиқ мавҷуд нест. Аммо аз рӯи таҳлилҳо ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки рафоқат ё шарикӣ омили асосии пешрафти ҷомеа дар гузашта, имрӯза ва оянда маҳсуб меёбад ва инсоният дар танҳоӣ бо имкониятҳои табиии доштааш барои амалӣ намудани ин ва ё он фаъолият қодир нест. Бинобар ин, ягона роҳи ҳалли ин муаммо, маҳз иттифоқ ва ҳамбастагӣ буда, метавонад асоси пайдоиши чунин як шартномаи муҳим дар ҷомеа гардад.

Дар охир бояд қайд кард, ки шартномаи фаъолияти якҷоя роҳи дуру дарози таърихиро паси сар карда, бо сабаби мубрамияти худ аҳамияташро то кунун гум накардааст. Ин шартномаи муҳим дар қатори дигар шартномаҳои ҳуқуқи гражданӣ ҳамеша барои танзими муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ ва, хусусан ҳимояи манфиатҳои қонунии шарикон ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти якҷоя, инкишоф ва аз байн рафтани шарикӣ мусоидати ҳамаҷонибаи ҳуқуқӣ намудааст.

Адабиёт

1. Брагинский М.И. Договорное Право. Книга пятая, том 1. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – Москва, 2003.- 372с.
2. Маҳмудов М.А. Ҳуқуқи хусусии Рим: курси лексия / М.А. Маҳмудов, Ш.М. Менглиев. - Душанбе, 2001.-117 с.
3. Мухтасари Қонунномаи Сосониён. Мураттиб профессор А.Ғ. Холиқов.– Душанбе, 2015.-156 с.
4. Романовская В.Б. Основы римского частного права / В.Б. Романовская, Э.Б. Курзенин. - Нижний Новгород, 2000. - 200 с.
5. Савельев А.Б. Договор простого товарищества в российском гражданском праве: автореф. дис. канд. юрид. наук. / А.Б. Савельев - Москва, 2003. - 13 с.
6. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. Серия "Классика российской цивилистики" / И.Т. Тарасов – Москва, 2000. - 120 с.
7. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. Китоби дарсӣ / А.Ғ. Холиқов. - Душанбе, 2002. – 301 с.
8. Шретер В. Советское хозяйственное право / В.Шретер - Москва, 1928. – 150 с.
9. Ястребов И.С. Гражданско-правовое регулирование отношений, возникающих из договора простого товарищества: автореф. дис. канд. юрид. наук / И.С. Ястребов - Москва, 2007. - 20 с.

УДК 339.1

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Орзуева Парвина Джамолидиновна *- ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 754067. Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, тел.: 918923387.*

Автор статьи отмечает роль информационно-коммуникационных технологий в обучении английского языка. Считает, что роль информационно-коммуникационных технологий в обучении английского языка очень важна и поэтому их применение со стороны основных субъектов учебного процесса – преподаватель (учитель и учащийся) и студент - повысит качество обучения и улучшит учебную деятельность.

Сегодня для эффективности изучения иностранных языков исследователи, ученые, педагоги и психологи предлагали много интерактивных методов обучения. Применение информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения является самым лучшим способом изучения иностранных языков, в том числе английского языка.

Кроме того, автор отмечает, что условия для использования современных электронных информационных ресурсов, мультимедийных и сетевых технологий в образовательном процессе создавались в нужном русле.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, интернет-ресурсы, интернет-технологии, обучение, иностранный язык, английский язык, использование электронных учебников.*

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Орзуева Парвина Ҷамолидинова **-** *ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14, тел.: 918923387.*

Муаллиф дар мақола оид ба аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар таълими забони англисӣ андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудааст.

Нақши технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар таълими забони англисӣ басо муҳим буда, истифодаи он аз ҷониби субъектони асосии раванди таълим - омӯзгор ва (хонанда) донишҷӯ сифати таълимро баланд ва фаъолияти таълимиро беҳтар

мегардонад.

Имрӯз барои самарабахш гардонидани таълими забонҳои хориҷӣ методҳои зиёди фаъол аз ҷониби муҳаққиқон ва олимони соҳаи педагогикаю психология пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди дарсҳо аз беҳтарин тарзи таълими забонҳои хориҷӣ, алалхусус забони англисӣ маҳсуб меёбад.

Илова бар ин, муаллиф қайд менамояд, ки имрӯз барои истифодаи захираҳои иттилооти электронии ҳозиразамон, технологияҳои мултимедӣ ва шабакавӣ дар раванди таҳсилот дар сатҳи зарурӣ шароит муҳайё карда шудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, захираҳои интернетӣ, технологияҳои интернетӣ, таълим, забони хориҷӣ, забони англисӣ, *истифодаи китобҳои электронӣ.*

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Orzueva Parvina Jamolidinovna *- assistant of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, phone: 918923387.*

The author considers the role of information and communication technologies in teaching foreign languages. It is noted that the role of information and communication technologies in teaching foreign languages is very important. So the using of information and communication technologies is adapted by the teachers and students in the process of teaching foreign languages and it can help to improve the student's skills and activity.

Nowadays many scientists, teacher, experts and psychologists suggest many interactive methods of teaching for the effective learning foreign languages.

Except this, the author notes that the condition of using the modern electronic information resources, multimedia and information technology in educational process is created in the necessary levels.

Key words: *information and communication technologies; Internet resources; teaching, foreign language; English language, the use of electronic books.*

Информационно-коммуникационные технологии стали неотъемлемой частью современного общества, обслуживая потребности нашей жизни в самых разных сферах: от бесперебойной работы жизненно важных государственных управлений и деловых структур (система государственной безопасности, обучение и образование, банковская деятельность и т.д.) до многочисленных социальных сетей, общений и развлечений. Новые технологии развиваются стремительно и позволяют нашему обществу выполнять задачи, которые невозможно было решить несколько десятилетий раньше [3, 40].

В последние годы место Республики Таджикистан в мировом сообществе упрочилось, укрепились международные связи с различными странами и международными организациями. Поэтому одной из основных задач системы образования является обучение иностранным языкам. При обучении иностранным языкам в вузе главными целями являются такие: образовательные и развивающие, как совершенствование коммуникативных полномочий студентов, формирование у них навыков и умений свободного участия в диалогах. На сегодняшний день методика обучения иностранным языкам предлагает несколько методов для эффективного изучения, среди которых изучение, а также и обучение с использованием информационных технологий и коммуникации считается одним из самых важных.

Основатель мира и единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в послании сказал: «Я даю такое поручение не для того, чтобы угодить какой-то стране или державе. Изучение русского и английского языков -это веление времени. Без их знания, граждане

Таджикистана не смогут достичь многого, и я уверен в том, что если все население страны будет знать русский и английский языки, то развитие нашей страны будет больше в десятки раз. Руководителям министерств образования и науки, экономического развития и торговли, а также ректорам высших учебных заведений поручается в течение последующих четырех лет решить вопрос полного обеспечения общеобразовательных учреждений учителями точных наук, информационных технологий и иностранных языков, в первую очередь, русского и английского. Также осуществлять последовательные инициативы для создания курсов повышения квалификации и переподготовки учителей и о состоянии дел в этом направлении ежегодно представлять отчеты Правительству страны» [1].

Применение информационных технологий в обучении чтению и письму на уроках английского языка способствует повышению его индивидуализации, активному педагогическому взаимодействию преподавателя и студентов, эффективности процесса обучения, создают оптимальные возможности и условия для творческого использования информации в самостоятельной познавательной деятельности студентов.

Сегодня во всех образовательных учреждениях нашей республики обучение иностранным языкам должно проводиться с использованием инновационных методов, информационно-коммуникационных технологий в специально оборудованных мультимедийных кабинетах. При этом каждый студент, не мешая другим, должен выполнять задания, создавать презентации, решать практические задания и тесты. Преподаватель также должен иметь возможность проверять выполненные задания через компьютер, организовать индивидуальные и групповые работы студентов, объяснять произношение новых слов с помощью звукового или видео-сопровождения и другие методы.

Особое место в информационных технологиях занимают компьютерные программы, позволяющие самостоятельно изучать иностранный язык, самостоятельно исправлять допущенные ошибки, осуществлять самоконтроль, а также электронные учебники и пособия.

Один из самых важных аспектов новых технологий оказывают влияние и на систему образования. Современный этап инновационного развития системы образования зависит от эффективности внедрения следующих условий: совершенствование ресурсной и материальной базы образовательного учреждения в соответствии с государственным образовательным стандартом; повышение уровня материально-технического оснащения учебных учреждений; подготовка будущих преподавателей к работе в новых условиях; ориентация на запросы всех субъектов образовательного процесса в Республике Таджикистан.

С этой точки зрения «в условиях использования современных электронных информационных ресурсов, мультимедийных и сетевых технологий в образовательном процессе» необходимо добиться соответствия нашего национального образования «современным тенденциям мирового развития» и «текущим и будущим вызовам современного мира»

Использование информационю-коммуникационных технологий (ИКТ) регулярно не просто позволяет получить доступ к обширной информации по различным предметам учебного плана, но и способствует формированию жизненно важной способности и навыков использовать различные цифровые

данные. Данный навык не уступает по своей значимости таким базовыми навыкам, как умение считать, читать, писать и выражать свое мнение.

Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранному языку требует не только методических рекомендаций для педагогов, но и определенных указаний для обучающих, привыкших к традиционному личному общению с преподавателем в аудитории. Кроме того, несмотря на увеличение числа студентов, имеющих доступ к интернет-технологиям и использующих их для личного общения, ряд студентовов могут испытывать различного рода трудности в использовании ИКТ в образовательном контексте.

«Старение» традиционного учебника является одним из ведущих мотивационных факторов перехода к электронным ресурсам. Учебный материал на бумажном носителе не может выдержать конкуренции, учитывая стремительность обновления знаний, со своими электронными собратьями в силу трудоемкости и длительности процесса его создания. Технологии, построенные на базе Википедии, самые популярные ныне электронные учебники, не только не требуют больших денежных вложений и временных затрат, но и абсолютно мобильны. Дополнительным мотивационным фактором для обучаемых является учебный материал, который можно постоянно обновлять, используя при этом различные виды наглядности.

Анализ случаев использования электронных учебников, применяемых в обучении как автономно, так и в рамках виртуальной обучающей среды, показывает, что, несмотря на инновационный характер самого ресурса, методы работы с ним остаются прежними. Студентам предлагается прочитать учебник, запомнить информацию и репродуцировать ее путем ответа на поставленные к тексту вопросы.

Другим примером применения технологий ради самих технологий, является ситуация, когда в процессе изучения новой лексики в языковом классе преподаватель настоятельно рекомендует студентам пользоваться не традиционным словарем на бумажном носителе, а электронным. Таким же образом использование на занятиях по иностранному языку подкастов или водкастов (видео-подкасты) с целью обучения аудированию не имеет серьезных различий с применением традиционных аудиофайлов с той же обучающей целью кроме безусловной привлекательности первых для студентов и, следовательно, некого мотивационного потенциала.

Тот или иной языковой навык можно достаточно успешно развивать с помощью отдельных технологий. Например, помимо уже упомянутых Вики, такой инструмент как CD-ROM помогает оптимизировать процесс формирования лексических и грамматических навыков и развитию умения письма в значительной мере может способствовать регулярное применение блогов или обычного текстового редактора [2, 320].

Обобщая вышеизложенное, мы можем отметить, что использование ИКТ не может решить все проблемы, возникающие в современном образовании, однако позволяет значительно повысить его качество. Современный технологический мир нуждается в интеграции ИКТ в образование. Несмотря на важность использования ИКТ в образовательном процессе, существует целый ряд проблем, связанных с их использованием в ходе преподавания английского языка как иностранного [4, 193].

Именно поэтому одной из главных задач учителя является необходимость сделать новые технологии и Интернет неотъемлемой частью образовательного процесса.

В заключение следует сказать, что в настоящее время применяются такие технологии, как компьютерно-информационные, мультимедийные, интерактивные, технологии дистанционного обучения, образовательные программы. Все они способствуют повышению эффективности обучения и развитию у студентов различных способностей и навыков в целях подготовки высококвалифицированных специалистов.

Мультимедийные технологии позволяют с помощью различных технических аппаратных средств свободно выбирать логику ознакомления с информацией из базы знаний, объединять информацию со звуковыми, с видео и кинофрагментами, с мультипликацией и анимацией. Вместе с тем, они создают возможность создавать различные дидактические и развивающие игры, компьютерные игры, познавательные и развивающие программы. Следовательно, возможности информационных технологий очень разнообразны и эффективность их применения при обучении иностранным языкам зависит от преподавателя, его информационной и профессиональной компетенции.

Литература

1. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016.
2. Dudeney,G., Hockley, N. How to teach English with Technology. /Dudeney,G., Hockley, N. -Pearson Longman, 2007. –P.320-322.
3. Бояркина Л.А. Инновационные информационные технологии обучения как средство формирования профессионализма преподавателя / Л.А. Бояркина, Л.П. Ледак //Проблемы и перспективы развития образования в России. 2014. №31. - С.40-44.
4. Васьбиева Д.Г. Возможности интеграции мобильных технологий в процесс обучения иностранному языку в неязыковом вузе / Д.Г. Васьбиева //Филологические науки. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2016. №5(59): в 3-х частях. Ч.3. - С.193-195
5. Гулая Т.М. Возможности интеграции современных интернет-технологий в процесс обучения иностранному языку / Т.М. Гулая //Проблемы современного образования: сб. науч. трудов Международной научно-практической конференции. - Прага: НИЦ Социосфера, 2013. №37. - С.70-74.
6. Лизунова Н.М. Информационно-образовательные ресурсы в обучении профессиональному иностранному языку / Н.М. Лизунова, Н.В. Чернышкова //Филологические науки. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2016. №9(63): в 3-х частях. Ч.2.- С.201-204.
7. Мансурова А.А. Мультимедиа в развитии образовательной активности детей / А.А. Мансурова //Университетские чтения –2016: материалы научно-методических чтений ПГЛУ. - Пятигорск: ПГЛУ, 2016. Ч.1. -С.116-120.

МУНДАРИҶА

ИҚТИСОД	
Хайрзода Ш.Қ. БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ: ПРИНСИПҲОИ УМУМӢ ВА ХОСИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ	7
Мирзоахмедов Ф., Наҷмиддинов А. М. ҲИСОБ ВА ТАҲЛИЛИ СОДИРОТ ТАВАССУТИ МОДЕЛИ «ХАРОҶОТ-ИСТЕҲСОЛ»	12
Нурализода А.Н., Сулаймонзода Ш.Ф. АФЗАЛИЯТҲО ВА РУШДИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲИ НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	21
Маъдиев С., Маъдиева Ш.С. ГУНОГУНШАКЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ҲАМЧУН ШАРОИТИ САМАРАНОКГАРДОНИИ МЕНЕҶМЕНТИ ЗАМОНИ МУОСИР	26
Муқимов Қ.М. ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАБАРИИ РАВАНДҲОИ ТАВАРРУМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ	32
Буриева М.Ч. ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ МЕЛИОРАТИВӢ-ИРРИГАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	37
Ҳабибуллоев Ҳ.Х., Юнусов Ф.М. ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИ ПАРДОХТҲОИ БУҶЕТӢ БА СОҲАИ ТАЪМИРИ РОҲҲОИ АВТОМОБИЛГАРДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	45
Фасеҳзода И.С. ҲОЛАТ ВА РОҲҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	52
Нуридинов С.З., Носиров Б.С. ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ МОЛИКИЯТ БА СУБЪЕКТҲОИ БОЗОР ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ	59
Кабилов Д.Б., Аброри Ш. ТАҶРИБАИ ТАЪРИХӢ ВА ДУРНАМОИ ПАСТ КАРДАНИ ТАҲДИДИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН	64
Юнусов А.Қ. ТАҲЛИЛИ МУАЙЯНКУНИИ ЗАХИРАҲО ВА УСУЛИ ҲИСОБГИРИИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТ	72
ТАБИӢ	
Кабиров А.Т. МАСЪАЛАҲОИ КАНОРИИ СИНГУЛЯРИИ ҲАМРОҲШУДАИ ФУНКСИЯҲОИ АНАЛИТИКӢ БО ҲОСИЛАҲОИ ТАРТИБАШОН ОЛӢ	77
Мирзораҳимов М.Ҳ. БАҲОИ ДУТАРАФА БАРОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ ОМЕХТАИ ҲАМРОҲШУДА БАРОИ МУОДИЛАИ МАВҶӢ ДАР ФАЗОИ СЕЧЕНАКА	83
Соҳибов Ф.Ҳ., Ғафуров С.Ҳ. АҲАМИЯТИ АВТОМАТОНИИ КОРКАРДИ ҲУҶҶАТҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	91
Юсупова Ҳ.Ҳ. ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ТАВАССУТИ ИТТИЛООТИКУНОНИИ ҶОМЕА	95

ҶАМЪИЯТӢ	
Саидҷаъфаров О.Ш. РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЁТИ ТАРҶУМАИ РУБОИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ	101
Ҳақназаров А., Насриддинов Х.Н. МАҚОМИ ҲАСАНИ МИРОБ ДАР СИЁСАТИ АГРАРИИ АМОРАТИ БУХОРО	107
Муллоҷонов А.К., Имомзода М. ИНКИШОФИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОНИ ШӮРАВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ (ДАР СОЛҲОИ 70-УМИ АСРИ XX)	116
Расулов Ф.М., Элмуродов Ч. З. ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИҲО	121
Бобоев Ҷ., Каримов А. НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	129
Қодиров З.Қ., Нурализода Т.Н., Нуралиев Л.Н. РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАҲОИ АМАЛИШАВИИ ХУҚУҚИ ШАҲРВАНДОН БА ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ	135
Аминзода А. МОҲИЯТИ РИҲЛА Ё САФАР БАРОИ ФАРОГИРИИ ДОНИШ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН	140
Шарипов А.М. САҲМИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҶАҲОНӢ	145
Дустов С.А. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ШАРТНОМАИ ФАЪОЛИЯТИ ЯКҶОЯ	153
Орзуева П.Ч. НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	160

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА	
Хайрзода Ш.К. ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ: ОБЩИЕ И ЧАСТНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	7
Мирзоахмедов Ф., Наджмиддинов А. М. РАСЧЕТ И АНАЛИЗ ЭКСПОРТА С ПОМОЩЬЮ МОДЕЛИ «ЗАТРАТЫ-ВЫПУСК»	12
Нурализода А.Н., Сулаймонзода Ш.Ф. ПРИОРИТЕТЫ И РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	21
Маъдиев С., Маъдиева Ш.С. РАЗНОВИДНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА	26
Мукимов К.М. ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-	32

ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	
Буриева М.Ч. ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЛИОРАТИВНО-ИРРИГАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	37
Хабибуллоев Х.Х., Юнусов Ф.М. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И РЕМОНТА АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	45
Фасехзода И.С. СОСТОЯНИЕ И ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	52
Нуридинов С.З., Носиров Б.С. РАЗЛИЧНЫЕ ФОРМЫ СОБСТВЕННОСТИ В СУБЪЕКТАХ РЫНКА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	59
Кабилов Д.Б., Аброри Ш. ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ СНИЖЕНИЯ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА	64
Юнусов А.К. АНАЛИЗ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РЕСУРСОВ И МЕТОДИКА УЧЕТА СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ	72
ЕСТЕСТВЕННЫЕ	
Кабиров А.Т. ОБОБЩЕНИЕ СИНГУЛЯРНОЙ ГРАНИЧНОЙ ЗАДАЧИ СОПРЯЖЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ С ПРОИЗВОДНЫМИ ВЫСШИХ ПОРЯДКОВ	77
Мирзорахимов М.Х. ДВУХСТОРОННИЕ ОЦЕНКИ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СОПРЯЖЕННОЙ СМЕШАННОЙ ЗАДАЧИ ДЛЯ НЕОДНОРОДНОГО ВОЛНОВОГО УРАВНЕНИЯ В ТРЕХМЕРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ	83
Сохибов Ф.Х., Гафуров С.Х. ВАЖНОСТЬ АВТОМАТИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ОБРАБОТКИ ДОКУМЕНТОВ В ВЫСШИХ И СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	91
Юсупова Х.Х. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПУТЕМ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА	95
ОБЩЕСТВЕННЫЕ	
Саидджафаров О.Ш. О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ РУБАИ (ЧЕТВЕРОСТИШИЙ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК	101
Ҳакназаров А., Насриддинов Х.Н. РОЛЬ ХАСАНА МИРАБА В АГРАРНОЙ ПОЛИТИКЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА	107
Муллоджонов А.К., Имомзода М. РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО РОЛЬ В ПОДГОТОВКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ	116
Расулов Ф.М., Элмуродов Ч.З. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ	121

ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА АХЕМАНИДОВ	
Бобоев Дж., Каримов А. СИСТЕМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	129
Кадиров З.К., Нурализода Т.Н., Нуралиев Л.Н. К ВОПРОСУ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВ ГРАЖДАН НА МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ	135
Аминзода А. ЗНАЧЕНИЕ РИХЛИ ИЛИ НАУЧНОЙ ПОЕЗДКИ С ЦЕЛЬЮ ПРИОБРЕТЕНИЯ ЗНАНИЙ	140
Шарипов А.М. ВКЛАД АБУРАЙХАНА БИРУНИ В РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ НАУКИ	145
Дустов С.А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ДОГОВОРА О СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	153
Орзуева П.Дж. РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	160

THE CONTENTS

ECONOMY	
Khairzoda Sh.K. ISLAMIC BANKING: GENERAL AND PRIVATE PRINCIPLES OF ITS USE IN FOREIGN COUNTRIES	7
Mirzoahmedov F., Najmiddinov A.M. CALCULATION AND ANALYSIS OF EXPORT WITH THE HELP OF THE COST-ISSUE MODEL	12
Nuralizoda A.N., Sulaymonzoda Sh. F. PRIORITIES AND DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR TO IMPROVE THE WELFARE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	21
Madiev S., Madieva Sh. S. A VARIETY OF ACCOUNTING AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF MODERN MANAGEMENT	26
Muqimov K.M. FORMATION AND USED OF INFLATIONARY PROCESSES AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT	32
Burieva M.Ch. INNOVATIVE ACTIVITY AND RATIONALIZATION THE USE OF RECLAMATION AND IRRIGATION POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	37
Habibulloev H.Kh., Yunusov F.M. ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF BUDGET FINANCING OF THE CONTENT AND REPAIR OF AUTOMOBILE ROADS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	45
Fasehzoda I.S. CONDITION AND WAYS TO ENSURE FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	52
Nuridinov S.Z.,NosirovB.S. VARIOUS FORMS OF OWNERSHIP IN SUBJECTS OF THE MARKET IN AGRICULTUREIN	59
Kabilov D.B., Abrori Sh. HISTORICAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR REDUCING THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF TAJIKISTAN	64
Yunusov A.K. METHOD OF DETERMINING RESOURCES IN ECONOMIC ANALYSIS	72

NATURAL	
Kabirov A.T. A GENERALIZATION OF SINGULAR BOUNDARY VALUE PROBLEMS OF CONJUGATION OF ANALYTIC FUNCTIONS WITH DERIVATIVE HIGHER ORDER	77
Mirzorakhimov M.Kh. BILATERAL ESTIMATES FOR THE SOLUTION OF CONJUGATE MIXED PROBLEM FOR THE INHOMOGENEOUS WAVE EQUATION IN THREE DIMENSIONS	83
Sohibov F.H., Ghafurov S.H. IMPORTANCE AUTOMATION OF THE PROCESSING OF DOCUMENTS IN HIGHER AND SECONDARY SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	91
Usupova H.H. PROVISION INFORMATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BY WAY INFORMATIZATION	95
SOCIAL	
Saidjafarov O.Sh. ABOUT SOME PECULIARITY OF TRANSLATION QUATRAIN INTO RUSSIAN	101
Khaknazarov A., Nasriddinov Kh. THE ROLE OF HASAN MIRAB IN AGRARIAN POLITICS OF THE BUKHARA EMIRS	107
Mullojanov A.K., Imomzoda M. DEVELOPMENT EDUCATION OF SOVIET TAJIKISTAN AND HIS ROLE IN TRAINING OF PROFESSIONAL EXPERTS (IN THE 70TH YEARS OF THE XX CENTURY)	116
Rasulov F.M., Elmurodov Ch.Z. LEGAL BASIS OF FINANCIAL ACTIVITY OF THE STATE OF AHEMANIDS	121
Boboev J., Karimov A. TAX SYSTEM OF SMALL ENTREPRENUALSHIPIN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	129
Qodirov Z.Q., Nuralizoda T.N., Nuraliev L.N. TO THE ISSUE OF THE EXERCISE OF CITIZENS' RIGHTS TO LOCAL SELF-GOVERNMENT	135
Aminzoda A. THE VALUE RIHLA OR SCIENTIFIC REASON WITH THE AIM OF ACQUIRING KNOWLEDGE	140
Sharipov A.M. CONTRIBUTION OF ABURAYKHAN BIRUNI IN THE DEVELOPMENT OF GLOBAL SCIENCE	145
Dustov S.A. LEGAL BASIS THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF A JOINT VENTURE AGREEMENT	153
Orzueva P.J. THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	160

Ба таваҷҷуҳи муаллифон

Дар маҷаллаи «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ оид ба фанҳои табиӣ, гуманитарӣ ва иқтисодиро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро интихоб ва ихтисор намояд.

Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 8 то 12 саҳифаи компютерӣ бошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman, андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сархат аз гӯшаи чапи варақ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

5. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). Калидвожаҳо тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯъ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

6. Маълумот дар бораи муаллиф бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (муаллифон), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12).

7. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

8. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

9. Мақолаҳои илмии пешниҳодшаванда бояд хулосаи коршинос ва тақризи мутахассисонро барои имкони чопи мақола дошта бошанд.

10. Матни мақола бояд саҳеҳу мукаммал ва дар шакли ниҳоӣ пешниҳод гардад.

11. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научном журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 8-12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.
2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).
3. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.
4. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) (шрифт строчный 14).
5. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Завершает статью список использованных источников. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8- 10 слов).
6. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив).
7. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, 24]. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.
8. Использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.
9. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.
10. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.
11. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.

Муҳаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Ҳ., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.М.

ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.

Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Хакимова Р.Н., Джобиров Н.М

ТГФЭУ, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайт ТГФЭУ: www. tgfeu.tj

Responsible editor : Nosirov S. Sh.

Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Hakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Webpage: www.tgfeu.tj

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 20/06/2019
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 10,75 conv. b.p. Circulation 100 copies.
Printed in the printing house of TSUFE

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Подписано в печать 20.06.2019
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 10,75 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ